

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTATİSTİK ANABİLİM DALI

PARÇACIK SÜRÜ OPTİMİZASYONUNA DAYALI EN KÜÇÜK BUDANMIŞ
KARELER YÖNTEMİ İLE ÇARPIMSAL NÖRON MODEL İÇİN DAYANIKLI
ÖĞRENME ALGORİTMASI

DOKTORA TEZİ

Özge GÜNDOĞDU
(11210566)

Tezin Savuma Tarihi : 26 Şubat 2016

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Erol EĞRİOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

İstatistik Anabilim Dalında

Özge Gündoğdu Tarafından Hazırlanan

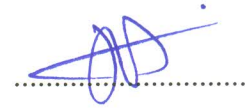
**PARÇACIK SÜRÜ OPTİMİZASYONUNA DAYALI EN KÜÇÜK
BUDANMIŞ KARELER YÖNTEMİ İLE ÇARPIMSAL NÖRON
MODEL İÇİN DAYANIKLI ÖĞRENME ALGORİTMASI**

başlıklı bu çalışma jürimiz tarafından 26/02/2016 tarihinde yapılan sınav ile
DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : **Doç. Dr. Oğuz KAYNAR**
Cumhuriyet Üniversitesi

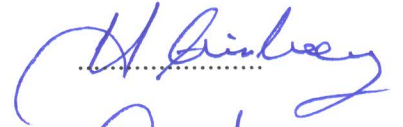
Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Erol EĞRİOĞLU**
Giresun Üniversitesi

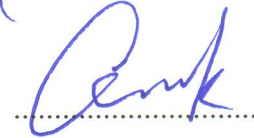
Doç. Dr. Kamil ALAKUŞ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hakan TÜRKAY
Cumhuriyet Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Cem KOÇAK
Hitit Üniversitesi

..../..../2016

Prof. Dr. Hüseyin DEMİR

Enstitü Müdürü

Canim Anneme,

ÖNSÖZ

İlk olarak; çalışmalarımı yönlendiren, bana duyduğu güven ile çalışmanın her aşamasında bana destek olan, değerli fikirlerini, bilgi birikimini paylaşan ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyerek bilimsel ve kişisel anlamda yetişme ve gelişmeye katkıda bulunan, her zaman örnek aldığım ve yolundan ilerlediğim sevgili hocam, Sayın Prof. Dr. Erol EĞRİOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım.

Tüm hayatım boyunca sonsuz sevgi ve desteklerini hiç esirgemeyen sevgili Babam ve Annem'e hiçbir fedakârlıktan kaçınmadan, tüm sıkıntılarda yanımda olup zorlukların üstesinden gelmemde bana yol gösterdikleri, her konuda bana güvenip destek oldukları, tüm kararlarımda beni cesaretlendirdikleri ve tüm emekleri için sonsuz teşekkür ederim.

Manevi destekleri sayesinde huzur bulmamı sağlayan, sevgi ve dualarını üzerimden hiç eksik etmeden hep yanımda olan sevgili Anneannem ve Dedem'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Birbirimizden ayrı kaldığımız bu uzun süreçte birlikte vakit geçirebilmek için beni sabırla bekleyen, sevgileri ve varlıkları ile beni mutlu eden, hayatımın gülen yüzleri olan başta sevgili ablam Özlem Kunt olmak üzere canım yeğenlerim Mert ve Defne'ye ve desteğiyle hep yanımda olan eniştem Atılğan Kunt'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ve tabii ki tez dönemi boyunca desteklerini esirgemeyen, dertlerime ortak olup, yeri geldiğinde üzüntülerimi unutturup beni mutlu eden, iyi ki varlar dediğim mesafelerin ayıramadığı sevgili dostlarıma ve yanibaşımda olan sevgili dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Şubat 2016

Özge GÜNDOĞDU
Araştırma Görevlisi

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR	xv
PARÇACIK SÜRÜ OPTİMİZASYONUNA DAYALI EN KÜÇÜK BUDANMIŞ KARELER YÖNTEMİ İLE ÇARPIMSAL NÖRON MODEL İÇİN DAYANIKLI ÖĞRENME ALGORİTMASI.....	xvii
ÖZET.....	xvii
ROBUST LEARNING ALGORİTHM FOR MULTIPLICATIVE NEURON MODEL ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS WITH LEAST TRIMMED SQUARES BASED ON PARTICLE SWARM OPTIMIZATION	xix
ABSTRACT	xix
1. GİRİŞ.....	1
2. YAPAY SİNİR AĞLARI.....	9
2.1 Çarpımsal Nöron Model Yapay Sinir Ağları	17
3. YAPAY SİNİR AĞLARININ EĞİTİMİNDE KULLANILAN ÖĞRENME ALGORİTMALARI	21
3.1 Geri Yayılım Öğrenme Algoritması	21
3.2 Parçacık Sürü Optimizasyonu Algoritması	23
4. ZAMAN SERİLERİNDE AYKIRI DEĞER DURUMUNDA DAYANIKLI TAHMİN EDİCİLER	29
4.1 En Küçük Kareler	30
4.2 Budanmış Ortalama	31
4.3 En Küçük Medyan Kareler	32
4.4 En Küçük Budanmış Kareler	33
4.5 En Küçük Budanmış Mutlak Değer	34
5. BOOTSTRAP YÖNTEMİ.....	35
5.1 Bağımlı Veri Yapısı için Bootstrap	35
5.1.1 Blok bootstrap	36
5.1.1.1 Örtüşmeyen blok bootstrap	36
5.1.1.2 Hareketli blok bootstrap.....	37
5.1.1.3 Dairesel blok bootstrap	38
5.1.1.4 Durağan blok bootstrap.....	38
5.1.2 Sieve bootstrap	38
6. ÖNERİLEN YÖNTEM VE ALGORİTMASI	41
6.1 Önerilen Yöntemin Algoritması.....	43
6.2 Önerilen Yöntemin Akış Diyagramı	47
6.3 Önerilen Yöntem için Rastgele Hareketli Kayan Blok Bootstrap	47
7. UYGULAMA	51
7.1 Benzetim Çalışması	52

7.2 Gerçek Hayat Zaman Serileri ile Çözümleme	57
7.2.1. Avustralya bira tüketimi verisi kullanılarak yapılan çözümleme	59
7.2.2. Ankara hava kirliliği verisi kullanılarak yapılan çözümleme	63
7.3 Rastgele Hareketli Kayan Blok Bootstrap Yöntemi ile Güven Aralığı Tahmini ve Hipotez Testi.....	66
7.3.1 Orijinal veri için çözümleme	67
7.3.2 Aykırı değer içeren veri için çözümleme	70
8. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	73
KAYNAKLAR.....	75
EKLER	83
EK 1	84
EK 2	91
EK 3	96
EK 4	101
ÖZGEÇMİŞ.....	103

ÇİZELGELER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Çizelge 6.1. Parçacıklara ait pozisyon değerleri	43
Çizelge 6.2. Parçacıklara ait hız değerleri	44
Çizelge 6.3. Parçacıklara ait <i>pbest</i> vektörleri	45
Çizelge 6.4. Parçacıklara ait <i>gbest</i> vektörleri	45
Çizelge 7.1. Lilliefors normallik testi sonuçlarına göre kullanılacak test türü	54
Çizelge 7.2. Ölçütlere göre Kruskal Wallis testi sıra sayıları ortalamaları.....	55
Çizelge 7.3. Durumlara göre yöntemlerden elde edilen medyan değerleri.....	56
Çizelge 7.4. Orijinal AUST zaman serisi için tüm yöntemlerden elde edilen ölçütler	60
Çizelge 7.5. AUST test verisi için tüm durumlarda yöntemlerden elde edilen performans ölçütleri	61
Çizelge 7.6. Orijinal ANSO zaman serisi için tüm yöntemlerden elde edilen ölçütler	64
Çizelge 7.7. ANSO test verisi için tüm durumlarda yöntemlerden elde edilen performans ölçütleri	65
Çizelge 7.8. Orijinal seriye ait gerçek ve öngörü değerleri ile birlikte güven aralığı değerleri.....	67
Çizelge 7.9. Aykırı değer içeren seriye ait gerçek ve öngörü değerleri ile birlikte güven aralığı değerleri.....	70

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 2.1. Genel yapay nöron modeli.....	10
Şekil 2.2. Çok katmanlı ileri beslemeli yapay sinir ağı	11
Şekil 2.3. Tek çarpımsal nöron model	18
Şekil 3.1. Klasik PSO algoritmasının akış diyagramı	24
Şekil 5.1. Örtüşmeyen blok bootstrap yöntemi için blokların elde edilişi.....	36
Şekil 5.2. Hareketli blok bootstrap yöntemi için blokların elde edilişi	37
Şekil 6.1. ÇNM-YSA’da bir parçacığın pozisyonları.....	43
Şekil 6.2. Önerilen yöntem için akış diyagramı	47
Şekil 6.3. Rastgele hareketli kayan blok bootstrap yönteminin akış diyagramı	48
Şekil 7.1. 1956-1994 yılları arasında gözlemlenen AUST zaman serisi	59
Şekil 7.2. AUST verisi Durum 1 için gözlenen değerler ile elde edilen öngörü değerlerinin birlikte grafiği.....	61
Şekil 7.3. Tüm durumlar için gözlenen değerler ile elde edilen öngörü değerlerinin birlikte grafikleri	62
Şekil 7.4. 1994-2006 yılları arasında aylık olarak gözlemlenen ANSO zaman serisi	63
Şekil 7.5. ANSO verisi Durum 1 için gözlenen değerler ile elde edilen öngörü değerlerinin birlikte grafiği.....	64
Şekil 7.6. Diğer durumlar için gözlenen değerler ile elde edilen öngörü değerlerinin birlikte grafikleri	65
Şekil 7.7. Anso zaman serisine ait test kümesi verilerinin grafiği	66
Şekil 7.8. Öngörüler için histogram grafikleri	68
Şekil 7.9. Öngörüler için elde edilen güven aralıklarının grafiği.....	68
Şekil 7.10. Öngörü ve gerçek değerlerin birlikte grafiği	69
Şekil 7.11. Ağırlıklar için histogram grafikleri	69
Şekil 7.12. Öngörüler için histogram grafikleri	71
Şekil 7.13. Öngörüler için elde edilen güven aralıklarının grafiği	71
Şekil 7.14. Öngörü ve gerçek değerlerin birlikte grafiği	72
Şekil 7.15. Ağırlıklar için histogram grafikleri	72

KISALTMALAR

ANN	: Artificial Neural Network
ANSO	: Ankara Hava Kirliliği
AUST	: Avustralya Bira Tüketimi
ÇKA	: Çok Katmanlı Algılayıcı
ÇK-İB-YSA	: Çok Katmanlı İleri Beslemeli Yapay Sinir Ağı
ÇNM	: Çarpımsal Nöron Model
EKK	: En Küçük Kareler
E-YSA	: Elman Tipi Yapay Sinir Ağı
GY	: Geri Yayılım
GRY-PSO	: Garanti Yakınsamalı Parçacık Sürü Optimizasyonu
HBB	: Hareketli Blok Bootstrap
HKOK	: Hata Kareler Ortalaması Karekökü
LMS	: Least Median Squares
LTA	: Least Trimmed Absolute
LTS	: Least Trimmed Squares
MHYM	: Mutlak Hata Yüzdesi Medyanı
OMYH	: Ortalama Mutlak Yüzdellik Hata
PSO	: Parçacık Sürü Optimizasyonu
RT-YSA	: Radyal Tabanlı Yapay Sinir Ağı
SARIMA	: Mevsimsel Otoregresif Hareketli Ortalamalar
WMES	: Winters'ın Çarpımsal Üstel Düzleştirmesi
YSA	: Yapay Sinir Ağı

PARÇACIK SÜRÜ OPTİMİZASYONUNA DAYALI EN KÜÇÜK BUDANMIŞ KARELER YÖNTEMİ İLE ÇARPIMSAL NÖRON MODEL İÇİN DAYANIKLI ÖĞRENME ALGORİTMASI

ÖZET

Zaman serilerinin geçmişteki ve bugünkü bilgilerini kullanarak, gelecek durum ya da koşullar hakkında öngöründe bulunmak birçok bilim dalı için önemlidir. Öngörü yaparken kullanılan analiz yöntemleri ise öngörünün doğruluğu ve performansı üzerinde oldukça etkilidir. Son yıllarda yapay sinir ağları (YSA), üstün öngörü performansı ve geleneksel yöntemlerin aksine, sağlanması zor varsayımlara ihtiyaç duymaması sebebiyle öngörü elde etmede sıklıkla kullanılmaktadır. Literatürde yapısal özellikleriyle farklılaşan birçok YSA türü mevcuttur. Çarpımsal nöron model YSA (ÇNM-YSA), tek nörondan oluşması sebebiyle mimari yapı belirleme problemi içermediğinden kolay kullanım özelliğine ve iyi öngörü gücüne sahiptir. Zaman serilerinde aykırı değerlerin bulunması geleneksel yöntemlerde olduğu gibi YSA'da da öngörü performansını olumsuz etkilemektedir. Literatürde geleneksel yöntemler için önerilen dayanıklı tahmin yöntemleri YSA'ya uyarlanabilmektedir. Çok katmanlı algılayıcı için literatürde dayanıklı mimari yapıya ya da öğrenme algoritmasına sahip birçok dayanıklı yöntem önerilmiştir. Bununla birlikte mimari üstünlüğe sahip ancak çarpımsal birleştirme fonksiyonu kullanması sebebiyle aykırı değerlerden oldukça fazla etkilenen ÇNM-YSA için herhangi bir dayanıklı öğrenme algoritması mevcut değildir.

Bu tez kapsamında ÇNM-YSA için aykırı değer tespiti yapmadan da çalışabilecek dayanıklı bir öğrenme algoritması önerilmiştir. Önerilen yöntemde ağın eğitiminde uygunluk fonksiyonu olarak en küçük budanmış kareler tahmin edicisini temel alan garanti yakınsamalı parçacık sürü optimizasyonu kullanılmıştır. Aynı zamanda ÇNM-YSA'da istatistiksel değerlendirme yapmanın mümkün olduğunu göstermek üzere rastgele hareketli kayan blok bootstrap yöntemi kullanılarak parametreler için hipotez testleri yapılmış ve güven aralıkları tahmin edilmiştir. Önerilen yöntemin, aykırı değerlerin varlığı durumunda öngörü performansını değerlendirmek amacıyla; bir benzetim çalışması yapılmış ve iki farklı gerçek hayat zaman serisinin çözümü yapılarak alternatif yöntemlerin sonuçları ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öngörü; Yapay Sinir Ağları; Çarpımsal Nöron Model; Parçacık Sürü Optimizasyonu; Dayanıklı Öğrenme Algoritması; Hareketli Blok Bootstrap.

ROBUST LEARNING ALGORITHM FOR MULTIPLICATIVE NEURON MODEL ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS WITH LEAST TRIMMED SQUARES BASED ON PARTICLE SWARM OPTIMIZATION

ABSTRACT

Forecasting about future conditions by using past and present data of time series is an important issue for many disciplines. Analysis methods used for forecasting are very effective on accuracy and performance. In recent year, artificial neural networks (ANNs) are often used in forecasting due to high forecasting performances and they do not need strict assumptions. Many ANNs types used for forecasting are available in the literature. Multiplicative neuron model ANN (MNM-ANN) that does not need to determine architectural structure, has a good forecasting power and ease of use. Existence of outliers in the time series has a negative effect on forecasting performance. Robust methods have been proposed for many traditional methods in the literature, and these methods can be adapted to ANNs. Many robust methods which have robust architecture structure or robust learning algorithm for multilayer perceptron have been proposed in the literature. Because the MNM-ANNs utilize multiplicative aggregation function, it is expected to affect more than other artificial network model. In literature, there is no robust learning algorithm for MNM-ANN.

In this thesis, a robust learning algorithm that ability to work without outliers' detection is proposed for MNM-ANN. Least trimmed squares method based guaranteed convergence particle swarm optimization method is used as fitness function for training of the network in the proposed method. Hypothesis testing and confidence intervals for parameters are estimated by using moving block bootstrap method. Simulation study and analysis for two different real time series are made to evaluate forecasting performance of the proposed method.

Key Words: Forecasting; Artificial Neural Network; Multiplicative Neuron Model; Particle Swarm Optimization; Robust Learning Algorithm; Moving Block Bootstrap.

1. GİRİŞ

Zaman serisi, ilgilenilen bir değişkenin zaman içerisinde değişim gösteren ölçümlerinden oluşan seriler olarak tanımlanabilmektedir. Zaman serileri kullanılarak yapılan analiz ve sonucunda elde edilen öngörü ise çeşitli bilim dalları için geleceğe ilişkin karar verme, politika üretme ve strateji belirlemede büyük önem arz etmektedir. Bu analiz ve elde edilen öngörünün doğruluğu, zaman serisinin yapısal özellikleri göz önünde bulundurularak seçilen uygun analiz yöntemine bağlıdır. Zaman serileri analizinde temel amaç, serinin geçmişte gözlenen ve şimdiki değerleri kullanılarak gelecekteki davranışları hakkında çıkarımlar yapmaktır. Zaman serilerinde, geçmişte elde edilen bilgilerden yararlanarak gelecek olayları ya da koşulları tahmin etmeye öngörü denilmektedir. Öngörü başarısı ise analizin yapıldığı dönemdeki serinin gözlenen özelliklerinin gelecek dönemlerde de büyük değişimlere uğramadan devam etmesine bağlı olmaktadır. Tam olarak doğru öngörüler yapmak mümkün olmamakla birlikte öngörü hataları azaltılarak ve öngörü elde etme süreci hızlandırılarak en iyi ve güvenilir öngörüler elde edilebilmektedir. Öngörü problemi, zaman serileri analizinde önemli bir rol oynamaktadır. Literatürde zaman serisi öngörüsü için kullanılan farklı yöntemler mevcuttur. Son yıllarda öngörü elde etmede geleneksel zaman serisi analiz yöntemlerine iyi bir alternatif olarak yapay sinir ağlarının kullanımı önerilmiştir. Yapay sinir ağları, kullanımının kolaylığı sebebiyle sıklıkla tercih edilmektedir. Geleneksel analiz yöntemleri doğrusal zaman serisi öngörüsünde başarı ile uygulanırken, eğrisel zaman serilerini modelleyemediğinden öngörü için farklı modeller kullanılmaktadır. Bunlar; Koşullu Değişen Varyanslı Otoregresif Model (ARCH) (Engel, 1982), Eşik Otoregresif Modeller (TAR) (Tong ve Lim, 1980) ve Bilinear Modeller (Granger ve Anderson, 1978) gibi eğrisel zaman serisi modelleridir. Bu modeller De Gooijer ve Kumar (1992) çalışmasında özetlenmiştir. Ancak bu eğrisel zaman serisi modelleri sadece belli eğrisel yapılar için kullanıldığından genel olarak yeterli esnekliğe sahip değildir (Zhang ve diğ., 1998). Yapay sinir ağları ise diğer yöntemlerin aksine kullandıkları aktivasyon fonksiyonu sayesinde doğrusal yapıların yanında eğrisel yapıları da modelleyebilme

özelliğine sahiptirler. Bu özellik gerçek hayat zaman serilerinin genellikle doğrusal olmayan yapıları içermesi sebebiyle önem taşımaktadır. Bunların yanında yapay sinir ağları, geleneksel yöntemlerin aksine sağlanması zor varsayımlara (doğrusal olma, hataların normal dağılıma sahip olması, sabit varyanslılık gibi) ihtiyaç duymaması sebebiyle modellemede esneklik sağlamak ve kısıtlamalara sebep olmamaktadır.

Literatürdeki çalışmaların çoğu yapay sinir ağlarının geleneksel yöntemlere göre daha kesin ve daha güvenilir sonuçlar verdiğini göstermektedir. Öngörü probleminin çözümünde birçok yapay sinir ağı türü kullanılmaktadır. Öngörü için yapay sinir ağlarının kullanılması fikri yeni değildir. Literatürdeki ilk uygulama, Hu (1964) tezinde yapay sinir ağları kullanılarak yapılan hava tahminidir. Marquez ve diğ. (1992), Zhang ve diğ. (1998) ve Hippert ve diğ. (2001) çalışmalarında, literatürde öngörü problemi için kullanılan yapay sinir ağı türlerini detaylı bir şekilde vermişlerdir. Literatürde en sık kullanılan yapay sinir ağı türü çok katmanlı algılayıcı ilk olarak Werbos (1974)'te önerilmiş, Rumelhart ve diğ. (1986)'da tekrar gözden geçirilerek günümüzde kullanılmakta olan halini almıştır. Smith ve Gupta (2002)'de zaman serisi öngörüsünde çok katmanlı algılayıcının kullanımı için bir algoritma ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte çok katmanlı algılayıcı, Elman tipi geri beslemeli sinir ağları ve radyal temelli yapay sinir ağlarının öngörü problemi için kullanımında araştırmacı tarafından verilecek bazı kararlara ihtiyaç vardır. Bunlardan en önemlisi gizli katman birim sayısına karar verilmesi vasıtasıyla mimari yapının belirlenmesi durumudur. Gizli katman birim sayısının belirlenmesi için literatürde farklı yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntemler polinomsal zaman algoritması Roy ve diğ.(1993), kanonik ayrıştırma Wang ve diğ. (1994), ağ bilgi ölçütü Murata ve diğ.(1994), iteratif yapılandırma algoritması Rathbun ve diğ. (1997), budama algoritmaları Lahnarjvi ve diğ. (2002); Reed (1993); Siestema ve Dow (1988), ağırlıklı bilgi kriteri Eğrioğlu ve diğ. (2008) olarak sıralanabilir. Bahsedildiği gibi çok katmanlı algılayıcı sinir ağlarında gizli katman birim sayısının belirlenmesi, araştırmacıya bağlı olmakla birlikte belirli bir ölçüt bulunmamaktadır. Bu nedenle yapay sinir ağlarında bulunması gereken gizli katman birim sayısı her model için farklı olmakta ve en iyi mimari belirlenmeye çalışılmaktadır. Gizli katman birim sayısının belirlenmesi ise yapay sinir ağının öngörü performansını önemli derecede etkileyen bir faktördür.

Son yıllarda zaman serisi öngörü probleminin çözümü için farklı yapay sinir ağı modelleri ve öğrenme algoritmaları önerilmiştir. Bunlardan bir tanesi ilk kez

Yadav ve diğ. (2007)'de önerilen çarpımsal nöron model yapay sinir ağlarıdır. Aladağ ve diğ. (2013) ve Yolcu ve diğ. (2013) çalışmalarında çarpımsal nöron modele dayalı iki farklı yapay sinir ağı türü ortaya koymuşlardır. Eğrioğlu ve diğ. (2013)'te bulanık zaman serisi öngörü algoritmasında çarpımsal nöron model yapay sinir ağlarını kullanmıştır. Çarpımsal nöron model, diğer yapay sinir ağları modellerinden farklı olarak çarpımsal birleştirme fonksiyonu kullanmaktadır. Tek nörondan oluşması sebebiyle diğer yapay sinir ağı türlerine göre daha basit bir ağ yapısına sahiptir. Çarpımsal nöron model yapay sinir ağlarının en önemli avantajlarından bir tanesi tek nörona sahip olması sebebiyle diğer yapay sinir ağı modellerinin aksine gizli katman birim sayısı belirleme problemini içermemesidir. Çarpımsal nöron modelin diğer yapay sinir ağı türlerine göre daha iyi sonuçları ürettiği Yadav ve diğ. (2007)'de gösterilmiştir. Bu yapay sinir ağı türü basit ağ yapısı, kolay kullanım özelliği ve iyi öngörü performansı nedeniyle literatürde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Çarpımsal nöron model yapay sinir ağlarının öngörü performansını etkileyen önemli bir faktör de öğrenme algoritmasıdır. Literatürde çok katmanlı ağlar için en sık kullanılan öğrenme algoritmaları geri yayılım algoritması ve Levenberg-Marquardt algoritmasıdır. Çarpımsal nöron model yapay sinir ağlarının eğitimi için ise literatürde farklı yöntemler kullanılmaktadır. Yadav ve diğ. (2007)'de çarpımsal nöron model yapay sinir ağının eğitimi için geri yayılım öğrenme algoritmasını önerirken, Zhao ve Yang (2009) ve Samanta (2011) çalışmalarında parçacık sürü optimizasyonuna dayalı eğitim algoritmasını kullanmışlardır.

Veri setinde bulunan, genel veri yapısının dışında gözlemlenen veriler aykırı değer olarak adlandırılırlar. Zaman serisi veri setinde aykırı değer ya da değerlerin varlığı tüm yöntemler için öngörü doğruluğunu ve güvenilirliğini olumsuz etkileyen bir durumdur. Aykırı değerlerin varlığı durumunda öngörü performansı etkilenmeyen ve tutarlı sonuçlar üreten yöntemler dayanıklı yöntemler olarak adlandırılmaktadır. Dayanıklı yöntemlerin en önemli özelliklerinden birisi de varsayımların sağlanmaması durumuna karşı duyarsız olmalarıdır. Literatürde geleneksel zaman serisi analizi için veri setinin aykırı değer içerdiği durumda kullanılmak üzere Huber (1964; 1965), Hampel (1968) ve Rousseuw (1984) tarafından dört önemli teori ortaya atılmıştır. Dayanıklı regresyon tahmin edicilerinden en sık kullanılanlar L-tahmin ediciler (Lineer Combination of Order Statistics: Sıra istatistiklerinin lineer kombinasyonları), M-tahmin ediciler (Maksimum Likelihood: En çok olabilirlik

tipi), R-tahmin ediciler (Rank Statistics: Rank istatistikleri) ve yüksek bozulma sınırlı tahmin ediciler olan LMS (Least Median Squares: En Küçük Medyan Kareler), LTS (Least Trimmed Squares: En Küçük Budanmış Kareler), LTA (Least Trimmed Absolute Deviations: En Küçük Mutlak Sapmalar) olarak verilebilir. Veri setinde aykırı değer bulunması geleneksel zaman serisi analiz yöntemlerinde olduğu gibi yapay sinir ağlarında da öngörü performansını olumsuz etkileyen bir durumdur. Aykırı değer varlığı yapay sinir ağlarının öğrenme algoritmalarında girdi ağırlıklarının belirlenmesinde de bazı sorunlara yol açmaktadır. Veri setinde aykırı değer bulunduğunda çok katmanlı algılayıcının öngörü performansı ve doğruluğunun bu durumdan olumsuz etkilendiği Hill ve diğ. (1994) ve Zhang ve diğ. (1998) çalışmalarında belirtilmiştir. Bunun üstesinden gelebilmek için, yapay sinir ağlarına dayanıklı tahmin yöntemleri kolaylıkla uyarlanabilmektedir. YSA'larda dayanıklılık kavramı, mimari yapının ve öğrenme algoritmasının dayanıklı olmasına göre farklılık göstermektedir. Borş ve Pitas (1996), Majhi ve diğ. (2012), Aladağ ve diğ. (2013) ve Yolcu ve diğ. (2015) çalışmalarında farklı dayanıklı yapay sinir ağı mimarileri önerilmiştir. Bununla birlikte yapay sinir ağlarında dayanıklı öğrenme algoritmalarının kullanılması yeni olmamakla birlikte farklı ağların eğitimi için birçok dayanıklı öğrenme algoritması önerilmiştir. Bu algoritmaların farklı kullanım özellikleri mevcuttur. Önerilen algoritmaların bir kısmında iki aşamalı olmak üzere; öncelikle veri aykırı değerlerden temizlenip sonrasında ağ eğitilmekte, bir kısmında önce aykırı değer tespiti yapıp daha sonra ağ eğitilmekte ve diğerlerinde ise veri üzerinde herhangi bir işlem yapılmadan öğrenme algoritması ile ağ eğitilmektedir. İlk dayanıklı öğrenme algoritmalarından biri Chen ve Jain (1994)'de önerilen M-tahmin ediciye dayalı olan dayanıklı geri yayılım öğrenme algoritmasıdır. Neubauer (1995) çalışmasında çok katmanlı algılayıcı için, Sanchez (1995)'te ise radyal tabanlı ağlar için dayanıklı bir öğrenme algoritması verilmiştir. Walczak (1996) ve Song ve diğ. (1999)'da çok katmanlı ileri beslemeli sinir ağlarının eğitimi için dayanıklı bir geri yayılım öğrenme algoritması önerilirken, Liano (1996)'da hataların Cauchy dağılımından geldiğini varsayan en küçük ortalama logaritma kareler yöntemi önerilmiştir. Wang ve diğ. (1997)'de kural tabanlı fonksiyon yaklaşımına dayanan bulanık sinir ağları için, Yang ve Chen (1998)'de ise Gaussian tabanlı fonksiyon olan olasılıksal sinir ağlarının eğitimi için maksimum olabilirlik kavramına dayanan dayanıklı yöntemler sunulmuştur. Hampel'in M-tahmin edicisi kullanılarak Lee ve diğ. (1999)'da radyal tabanlı fonksiyon sinir ağlarında aykırı değerlerin etkisini

azaltmak için dayanıklı bir öğrenme algoritması önerilmiştir. Tsai ve Yu (2000) ise ağıın eğitimi esnasında aykırı değerin etkisini azaltmak için bulanık sinir ağlarının dayanıklı bir öğrenme algoritmasını sunmuştur. Chuang ve diğ. (2000)'de aykırı değerlerle karşılaşıldığında geleneksel yöntemlerdeki sorunların üstesinden gelmek için önerilen dayanıklı tavlama geri yayılım öğrenme algoritması, uygun başlangıç ağırlıkları kümesinin seçiminde oldukça önemlidir. Chuang ve diğ. (2002)'de ise hata dağılımının genelleştirilmiş üstel dağılım ailesine ait olduğunu varsayarak adaptif dayanıklı öğrenme algoritmasını önermişlerdir. Allende ve diğ. (2002) genelleştirilmiş maksimum olabilirlik tahmin edicilerini temel alan dayanıklı öğrenme algoritmasını önermişlerdir. İleri beslemeli yapay sinir ağlarının öğrenme süreci verilere dayalı olduğundan modelin parametre tahminlerinin dayanıklı yöntemlerle yapılması gerekmektedir. Bu nedenle Allende ve diğ. (2003)'te Gaussian model altında dayanıklı ve etkili adaptif bir öğrenme algoritması geliştirilmiştir. Aykırı değerlerin sebep olduğu olumsuzluklara karşı çok katmanlı ileri beslemeli sinir ağının eğitim sürecinde Zhao ve diğ. (2004)'te ağırlıklandırılmış hata geri yayılım algoritmasının kullanımı önerilmiştir. Bunun yanında Chuang ve diğ. (2004)'te dayanıklı radyal tabanlı fonksiyon ağı için bir yaklaşım önerilirken, Juanyin ve diğ. (2004)'te sinir ağlarının ensemble'ı için dayanıklı bir öğrenme algoritması önerilmiştir. Espinoza ve diğ. (2005)'te doğrusal olmayan parametrik model tabanlı yeni bir dayanıklı TAO geri yayımlı öğrenme algoritmasını önermişlerdir. Hu ve Sun (2005)'te ise spline temelli sinir ağları için adaptif dayanıklı bir öğrenme algoritması önerilmiştir. Bulanık modellerin adaptif öğrenmesi için Kumar ve diğ. (2006)'da dayanıklı bir algoritma önerilirken, Yamawaki (2006)'da sinir ağları için Krein uzayında Kalman filtresi genişletilerek dayanıklı bir algoritma önermiştir. Chuang ve Jeng (2007) çalışmalarında CPBUM sinir ağları için etki fonksiyonlarına dayalı bir algoritma önermiştir. Rusiecki (2007)'de önerilen en küçük budanmış kareler tahmin edicisi ve Rusiecki (2013)'de önerilen artıkların en küçük budanmış mutlak değer tahmin edicisi kavramlarına dayalı dayanıklı öğrenme algoritmaları kullanılarak, aykırı değerin varlığı durumunda dayanıklılık kavramı için iyi sonuçlar ürettiği gösterilmiştir. Rusiecki (2008)'de minimum kovaryans determinant tahmin edicisini, Rusiecki (2012) ve El Melegy ve diğ.(2009)'da ise en küçük medyan kareler tahmin edicisini temel alan dayanıklı bir öğrenme algoritması sunulmuştur. Radyal tabanlı sinir ağları için Lee ve diğ. (2009)'da M-tahmin edicisine dayalı ve Fu ve diğ. (2009; 2011)'de geri yayımlı dayanıklı öğrenme

algoritmaları önerilmiştir. Fu ve diğ. (2010)'da ise tavlama dayanıklı bulanık sinir ağları kullanılarak kaotik zaman serilerinin tahminine yönelik bir yaklaşım önerilmiştir. Hans ve Udluft (2010) yapay sinir ağlarının ensemble'ı için dayanıklı bir öğrenme algoritması sunmuştur. Ninomiya (2011) çok katmanlı sinir ağlarının eğitimi için Quasi-Newton yöntemini, Sun ve Jin (2011) kanonik korelasyon analizini temel alan ve Man ve diğ. (2001) tek gizli katmana sahip ileri beslemeli sinir ağları için dayanıklı öğrenme algoritmaları önermişlerdir. Beliakov ve diğ. (2011)'de ise aykırı değer varlığında en küçük budanmış kareler tekniği ve ilgili uygunluk kriterleri kullanılarak yapay sinir ağlarının dayanıklılığı için yöntemler geliştirmişlerdir. İleri beslemeli sinir ağlarının öğrenme problemi için Jing (2011)'de yeni bir dayanıklı kontrol yaklaşımı ortaya atılırken, Jing (2012)'de doğrusal matris eşitsizliğine dayalı yeni bir öğrenme algoritması önerilmiştir. Majhi ve diğ. (2011)'de tek katmanlı fonksiyonel bağlantı yapay sinir ağlarının dayanıklılığının belirlenmesi için yeni bir yöntem önerilirken, Majhi ve diğ. (2012)'de Wilcoxon normunun minimizasyonu ile eğitilen çok katmanlı sinir ağı ve maliyet fonksiyonunda Wilcoxon normunu kullanan tek katmanlı wilcoxon fonksiyonel bağlantı yapay sinir ağı olmak üzere iki adet dayanıklı yapay sinir ağı yaklaşımı önerilmiştir. Hsiao ve diğ. (2012) öğrenme algoritması olarak M-tahmin ediciyi temel alan dayanıklı bir geri yayılım öğrenme algoritmasını kullanmışlardır. Ko (2012)'de parametreleri parçacık sürü optimizasyonu ile optimize edilen bulanık sinir ağlarının eğitiminde dayanıklı tavlama algoritmasının kullanımı önerilmiştir. Cao ve diğ. (2015)'te rasgele ağırlıklar ile sinir ağlarının modelleme performansını artırmak için olasılıksal dayanıklı bir öğrenme algoritması önerilmiştir. Vukovic ve diğ. (2015) çalışmasında ileri beslemeli sinir ağları için geleneksel genişletilmiş Kalman filtresine dayalı yeni bir dayanıklı öğrenme algoritması sunulmuştur. Bu çalışmaların tümünde çok katmanlı yapay sinir ağlarının eğitimi için dayanıklı öğrenme algoritmaları önerilmiştir.

Literatürde çok katmanlı yapay sinir ağlarının aykırı değere olan duyarlılığını ortadan kaldırmaya yönelik farklı dayanıklı öğrenme algoritmaları geliştirildiği görülmektedir. Bununla birlikte çarpımsal birleştirme fonksiyonu kullanması sebebiyle çok katmanlı yapay sinir ağlarına göre aykırı değerden daha fazla etkilenen çarpımsal nöron model yapay sinir ağı için herhangi bir dayanıklı öğrenme algoritması bulunmamaktadır. Halbuki dayanıklı bir öğrenme algoritmasının kullanılması ile birlikte ÇNM-YSA'nın aykırı değerlere olan duyarlılığı ortadan

kaldırılacak; mimari seçim problemi içermeyen, ağ yapısı sebebiyle kullanımı basit ve öngörü performansı aykırı değer durumunda bile üstün olabilecek bir yapay sinir ağı ortaya konulmuş olacaktır.

Literatürde zaman serisi öngörü problemi için yapay sinir ağları yaklaşımları istatistiksel değerlendirme imkanına sahip değildir. Başka bir ifade ile yapay sinir ağları kullanılarak yapılan analizlerde model girdilerinin katkısının istatistiksel testi ve öngörüler için güven aralıklarının elde edilmesi ile ilgilenilmemiştir. Buna karşın Twari ve diğ. (2010a, 2010b) çalışmalarında bootstrap tekniğini kullanarak yapay sinir ağlarından elde edilen öngörüler için güven aralıkları elde etmiştir. Ancak kullanılan bu bootstrap tekniğinde zaman serisinin ardışık gözlenme durumu göz ardı edildiğinden, zaman serisinin öngörü problemi için uygun bir yöntem olmamaktadır. Literatürde çarpımsal nöron model yapay sinir ağlarından olasılıksal çıkarımların yapıldığı bir çalışma mevcut değildir.

Bu tez kapsamında çarpımsal nöron model yapay sinir ağları için aykırı değer tespiti yapmadan da çalışabilecek (aykırı değer durumunda) dayanıklı bir öğrenme algoritması önerilmiş ve modele ait istatistiksel değerlendirmeler yapılmıştır. Önerilen yöntemde çarpımsal nöron model yapay sinir ağının eğitiminde uygunluk fonksiyonu olarak en küçük budanmış kareler tahmin edicisini temel alan garanti yakınsamalı parçacık sürü optimizasyonu (GRY-PSO) yöntemi kullanılmıştır. Bununla birlikte çarpımsal nöron model yapay sinir ağlarında da istatistiksel değerlendirme yapmanın mümkün olduğunu göstermek üzere hareketli blok bootstrap yöntemi kullanılmıştır.

Bu tez çalışmasının geri kalan kısmı şu şekilde planlanmıştır. Tez çalışmasının ikinci bölümünde, yapay sinir ağlarının genel özelliklerinden bahsedilmiş ve çarpımsal nöron model YSA tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde yapay sinir ağlarının eğitiminde kullanılan ve ağın öngörü performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olan bazı öğrenme algoritmaları verilmiştir. Dördüncü bölümde çarpımsal nöron model yapay sinir ağının öğrenme algoritmasına katkıda bulunacak dayanıklı tahmin yöntemlerinin genel özelliklerinden bahsedilmiştir. Beşinci bölümde istatistiksel çıkarım yapmak amacıyla kullanılacak olan bootstrap yöntem tanıtılmıştır. Altıncı bölümde çarpımsal nöron model yapay sinir ağının aykırı değerlere olan duyarlılığını ortadan kaldırmaya yönelik olarak kullanılacak olan önerilen yöntem açıklanmıştır. Yedinci bölümde yapılan benzetim çalışması sonuçları, gerçek hayat zaman serileri ile yapılan analiz sonuçları, bootstrap yöntem yardımı ile elde edilen güven aralığı

değerleri ve hipotez testi sonuçları sunulmuştur. Son bölümde ise bulgular yorumlanarak, gelecek çalışmalara yol gösterecek açıklamalar yapılmıştır.

2. YAPAY SİNİR AĞLARI

Yapay sinir ağı (YSA), geçmişe ait verilerden oluşan zaman serilerinin modellenmesi ve geleceğe yönelik öngörü yapılması işlemlerinde, geleneksel zaman serisi analiz yöntemlerine alternatif olarak günümüzde sıklıkla kullanılan yöntemlerdir. Genel olarak biyolojik sinir ağlarından esinlenilerek oluşturulmuş matematiksel algoritmalar ya da paralel bilgi işleme sistemleri olarak tanımlanabilirler. YSA'lar diğer zaman serisi modelleme yöntemlerine göre daha iyi öngörü sonuçları vermektedir. Bunun nedeni geleneksel yöntemlerdeki varsayımlar sebebiyle oluşan sınırlamaları ortadan kaldırması ve ayrıca zaman serilerindeki hem eğrisel hem de doğrusal yapıyı öğrenebilme ve öğrendiği bilgiyi genelleştirebilme yeteneğine sahip olmasıdır. YSA, gizli katman sayısı ve gizli katman birim sayılarının değiştirilebilmesi nedeniyle veriye çok iyi uyum sağlayabilen veriye dayalı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bahsedilen özellikler sayesinde YSA'nın karmaşık problemlerde bile basit kullanımı ve sağlanması zor varsayımlara ihtiyaç duymaması ile birlikte iyi öngörü gücüne sahip avantajlı bir yöntem olduğunu söylemek mümkündür. Gerçek hayat zaman serilerinin genellikle karmaşık ve doğrusal olmayan yapısı nedeniyle yapay sinir ağlarının kullanımı günümüzde oldukça yaygınlaşmıştır.

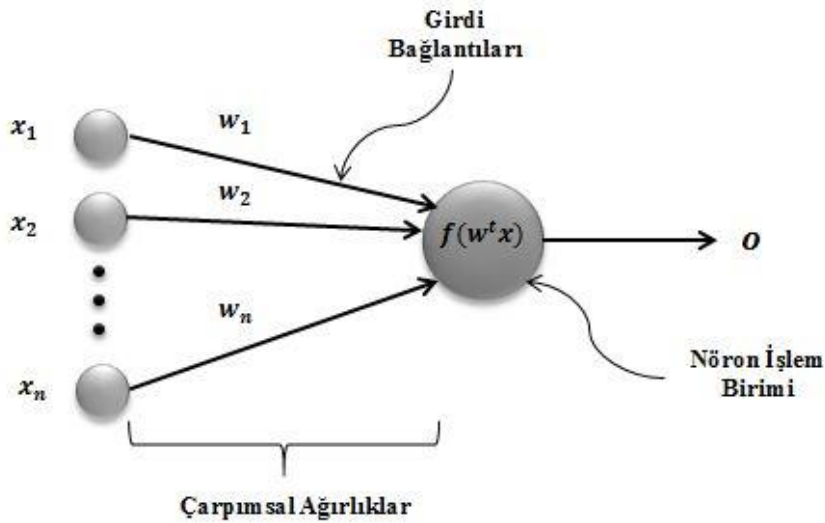
YSA'da öngörünün doğruluğu, zaman serisinin yapısal özellikleri göz önünde bulundurularak seçilen uygun ağ yapısına bağlıdır. Zaman serisi öngörü probleminin çözümünde birçok yapay sinir ağı türü kullanılmaktadır. YSA türlerindeki bu farklılık mimari yapı, öğrenme algoritması ve aktivasyon fonksiyonu gibi özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

YSA'lar temel olarak; girdiler, ağırlıklar, birleştirme fonksiyonu, aktivasyon fonksiyonu ve çıktıdan oluşmaktadır. Ağın mimarisi, içerdiği nöronların birbirine bağlantı şekline ve bağlantı yönlerine göre ileri ve geri beslemeli ağlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yapay sinir ağlarını oluşturan ve öngörü performansına etki eden bileşenler ise mimari yapı, birleştirme fonksiyonu, aktivasyon fonksiyonu ve öğrenme algoritması olmak üzere dört başlık altında toplanabilmektedir.

Mimari Yapı: Yapay sinir ağları, birbirlerine bağlı yapay nöronları (düğüm, birimler) içeren bir yapay ağ yapısına sahiptir. Ağ yapısının ve parametre değerlerinin belirlenmesinde belirli bir kural bulunmamaktadır. Bu değerlerin belirlenmesi için belirli bir standart olmamakla birlikte her problem için farklı bir yaklaşım söz konusu olabilmektedir.

YSA mimarisinde temel birim olarak yer alan her bir nöron için, biyolojik sinir ağlarındaki sisteme ve işleyişe benzer bir şekilde; nörona gelen girdi değeri ve bu girdinin karşılığında diğer nöron ya da nöronlara iletilmek üzere hesaplanan bir çıktı değeri mevcuttur. Böylece nörona gelen girdi değeri bir tek nörondan gelen çıktı değeri ya da birden fazla nörondan gelen tüm çıktı değerlerinin toplamı olabilmektedir. Nöron aldığı bu girdi değerini belirlenen bir fonksiyon yardımıyla çıktı değerine dönüştürür ve bu çıktı da diğer nöron ya da nöronlara girdi değeri olarak iletilir. Nöronlar arasındaki bu bilgi iletilmesi işlemine sinyal akışı adı verilir.

Yapay nöron modelinin ilk resmi tanıtımı 1943 yılında McCulloch ve Pitts tarafından verilmiştir. McCulloch-Pitts nöron modeli, zaman serilerinin çözümlemesinde kullanılacak nöron modelinin tanımlanması için bir başlangıç noktası oluşturur. Tanımlanacak yapay nöron modelinde, ağdaki tüm nöronların işlemlerinin eş zamanlı olarak yürütüldüğü varsayılır. Çıktı değerleri, $[0,1]$ aralığında herhangi bir değer alabilir. Ağırlıklar model içinde düzeltilir ve sinyal akışı dışında ağın nöronları arasında hiçbir etkileşim olmaz. Buna göre kullanılacak genel yapay nöron modeli Şekil 2.1’de gösterilmiştir.

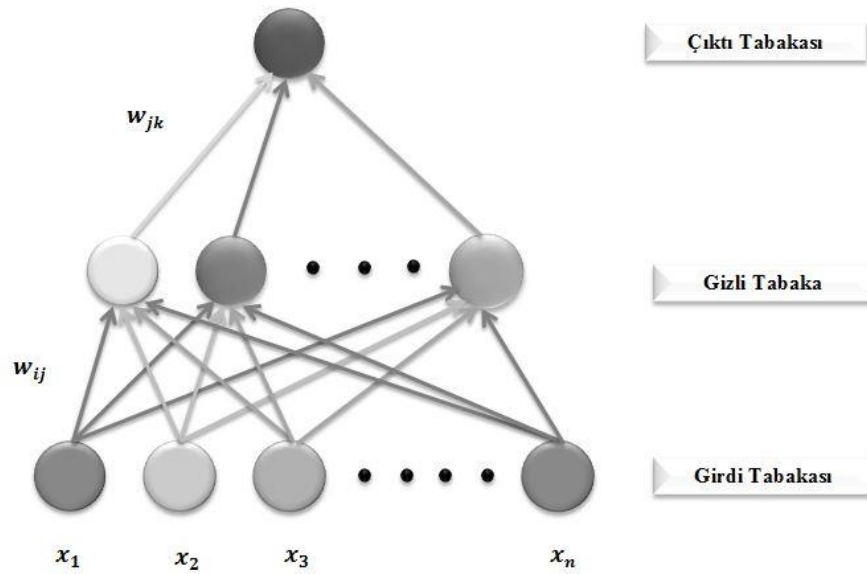
Şekil 2.1. Genel yapay nöron modeli

Her yapay nöron, girdi bağlantılarına sahiptir ve tek çıktılı bir işlem biriminden oluşur. Nöronun çıktı sinyali akışı gibi, x_i nöron girdilerinin sinyal akışı da tek yönlü olarak düşünülür. Eğer ağdaki tüm sinyal akışları ileri yönlü ise, bu ağa *ileri beslemeli yapay sinir ağı* adı verilir. Şekil 2.1’de görülen sembolik gösterim, nöron işlem birimini ve ağırlıkların bir kümesini gösterir. Nöron çıktı değeri;

$$o = f(w^t x) = f\left(\sum_{i=1}^n w_i x_i\right)$$

şeklinde verilir. w , ağırlık vektörü $w = [w_1 \ w_2 \ \dots \ w_n]^t$ olarak tanımlanır ve x girdi vektörü $x = [x_1 \ x_2 \ \dots \ x_n]^t$ şeklinde ifade edilir.

YSA mimarileri genel olarak tek girdi ve tek çıktı katmanından oluşur. Bununla birlikte girdi katmanı, gizli katman ve çıktı katmanı olmak üzere üç katmandan oluşan ağlar da bulunmaktadır. Bu mimariye sahip ağlara çok katmanlı algılayıcı yapay sinir ağları (ÇKA-YSA) denilmektedir. ÇKA-YSA mimarisinde birden çok gizli katman bulunabilir. En basit hali ile çok katmanlı ileri beslemeli bir yapay sinir ağı mimari yapısı Şekil 2.2’de verilmiştir.

Şekil 2.2. Çok katmanlı ileri beslemeli yapay sinir ağı

Şekilde 2.2’de görüldüğü gibi çok katmanlı ileri beslemeli bir yapay sinir ağı mimarisi üç kısımdan oluşur. Bunlar girdi katmanı, gizli katman (ya da katmanlar) ve çıktı katmanıdır. Katmanlar, nöron adı verilen birimlerden oluşmaktadır. Gizli katmanda bulunacak nöron sayısı, girdi ve çıktı katmanındaki nöron sayısından bağımsız olarak belirlenmektedir. Birden fazla gizli katman bulunan ağlarda her bir

katmandaki nöron sayıları birbirinden farklı olabilir. Gizli katman ve bu katmanlarda bulunan nöronların sayısının artması; işlem kargaşası yaratmasına ve hesaplama süresini arttırmasına rağmen, YSA'nın daha karmaşık problemlerin çözümünde de kullanılabilmesini sağlamaktadır. Mimari yapının tam olarak belirlenmesi katmanlar arasındaki ve her bir katmandaki nöron sayısına karar verilmesi, düzenlenmesi ile gerçekleşmektedir.

Yapay sinir ağlarında nöronlar birbirlerine ağırlıklar ile bağlıdır. İleri beslemeli ağlarda bu bağlantılar tek yönlü ve ileri doğrudur. Aynı katmanın birimleri arasında bağlantı yoktur (Günay, 2007). Bir katmanın yalnızca kendinden sonra gelen katmanlar ile bağlantısı bulunmaktadır. YSA'daki veriler sırasıyla girdi katmanına gelir daha sonra gizli katmandan ve çıktı katmanından geçerek ağın çıktısı elde edilir. Geri beslemeli yapay sinir ağlarında ise katmanlar arasındaki bağlantı ileri beslemeli ağlardan farklı olarak kısmen geriye doğrudur. Bir nöronun çıktısı yalnızca kendinden sonra gelen katmana girdi olarak verilmeyip, kendinden önceki katmanda ya da kendi katmanında bulunan herhangi bir nörona da girdi olarak iletilebilir. Geri beslemeli ağlarda çıktı katmanında elde edilen değer de kullanılarak ağın yeni ağırlıkları hesaplanır. Bu tür ağlarda bağlantıların döngüler içermesi sebebiyle, verilen girdiye karşılık yavaş bir şekilde çıktı verilir. Bu nedenle de ağın eğitim süreci ileri beslemeli ağlara göre daha uzun olmaktadır.

Zaman serilerinin gelecek tahmininde kullanılan en yaygın türü, 3 katmanlı ileri beslemeli sinir ağıdır. Tek değişkenli zaman serileri için ağın girdileri; değişkenin geçmiş veya gecikmeli değerlerinden, çıktısı ise elde edilen tahmin değerlerinden oluşur. Yapay sinir ağlarının verilen girdilere karşılık çıktı üretebilmesinin yolu ağın öğrenbilmesidir.

Öğrenme Algoritması: YSA'nın çok sayıdaki veri üzerinde eğitim adı altında işlem yaparak, ağa verilen girdi ve çıktı örnekleri yardımı ile tanımlanması zor fonksiyon kalıplarını öğrenbilme özelliği vardır. YSA'nın veri yapısındaki ilişkiyi öğrenip uygun ağ ağırlıklarını belirleyerek, verilen girdilere karşılık uygun çıktılar üretebilmesi ağın öğrenmesine bağlıdır. Öğrenme işlemi, ağırlıkların önceden belirlenen bir ölçüte göre en iyi değerinin bulunması işlemidir ve bu işlem yapay sinir ağlarının eğitimi olarak isimlendirilir. Yapılan bu işlem bir optimizasyon işlemi olarak düşünülebilir.

Ağın öğrenmesi, eğitim ve test aşaması olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Eğitim aşamasında belirlenen öğrenme algoritmasına göre ağırlık değerleri hesaplanır ve bu değerler yardımıyla bir çıktı değeri elde edilir. Test aşamasında ise eğitim sırasında belirlenen ağırlık değerleri kullanılarak ağın daha önce görmediği örnekler ağı gösterilir ve bir çıktı üretilir. Elde edilen çıktıdan faydalanılarak ağın performansı test edilir. Genel olarak YSA, model geliştirme ve en iyi ağırlıkların elde edilmesinde eğitim kümesini kullanırken; modelin öngörü yeteneğinin değerlendirilmesi aşamasında ise test kümesini kullanmaktadır.

Ağın eğitiminin ne zaman sonlandırılması (ya da öğrenmenin tamamlanması) gerektiğine dair belirli bir yöntem yoktur. Ancak öğrenmenin tamamlanması hatalar kabul edilir bir düzeyin altına inince ya da belirlenen iterasyon sayısına ulaşıncaya kadar devam eder. Bazı durumlarda ağ hata düzeyinin üstünde bir seviyede takılı kalabilir. Bu gibi durumlarda ağın öğrenmesini iyileştirmek için ağ bileşenlerinde bazı değişiklikler yapılarak ağın yeniden eğitilmesi gerekir. Eğer ağ gereğinden fazla eğitilirse örnekleri öğrenmek yerine ezberler. Bu da ağın diğer örnekler için genelleme yapamamasına ve verilen örneklere karşılık hatalı çıktılar üretmesine neden olur.

Bir ağırlığın yeni ve eski değeri arasındaki fark olarak hesaplanan, ağırlıkların değişim miktarını belirlemek için tanımlanmış kurallar bütününe “öğrenme algoritması” adı verilir. Öğrenme algoritmaları YSA'nın çıktı değeri ile hedef değeri arasındaki farktan elde edilen hata değerine bakılarak parametre değişikliklerini belirlemekte kullanılırlar. Bu algoritmalar, ağına verilen girdi değerlerine karşılık uygun çıktı değerinin üretilmesinde ve ağları hızlandırmada önemli rol oynamaktadır.

YSA'da ağırlıkların belirlenmesinde kullanılan birçok öğrenme algoritması vardır. YSA'ların eğitiminde hatayı en aza indirmek için gradiyent azaltma (gradient descent) tabanlı algoritmalar kullanılmakla birlikte, bu algoritmalarından uygulamalarda en yaygın kullanıma sahip olanı Geri Yayılım (Back Propagation) Algoritmasıdır. Literatürdeki Quasi-Newton ve Levenberg-Marquardt gibi algoritmalar ise ikinci dereceden türev bilgisine dayalı doğrusal olmayan optimizasyon yöntemlerindedir. Bu yöntemler yerel minimuma ulaşabilme ve hızlı yakınsama özellikleri sayesinde YSA için önemli hale gelmişlerdir. Bunun yanı sıra eğitim için kullanılan farklı sezgisel algoritmalar da mevcuttur. Bunlar; Parçacık

Sürü Optimizasyonu, Genetik Algoritma, Yapay Arı Kolonisi Algoritması, Tavlama Benzetimi ve Tabu Arama Algoritması yöntemleridir.

Birleştirme Fonksiyonu: Birleştirme fonksiyonu, bir yapay sinir ağındaki nörona gelen girdilerin ağırlıklandırılarak toplanmasında ve modelin net değerinin hesaplanmasında kullanılır. Birleştirme fonksiyonu için nörona gelen girdilerin değeri ve sayısı bazı durumlarda önemli olmaktadır. Herhangi bir ağ için uygun birleştirme fonksiyonunun belirlenmesinde bir kural bulunmamaktadır. Bunun yanında bir ağa ait her bir nöronun birleştirme fonksiyonu birbirinden farklı olabilir. Ağın mimarisinin belirlenmesi gibi birleştirme fonksiyonunun seçimi de araştırmacıya bağlıdır. YSA için kullanılan farklı türde fonksiyon tipleri mevcuttur. Bunlar; toplam, çarpım, maksimum, minimum, çoğunluk ve kümülatif toplam fonksiyonlarıdır. Bunlardan bazıları aşağıda verilmektedir.

Toplam fonksiyonu: Ağırlık değerleri nörona gelen girdiler ile çarpılır ve bulunan değerler birbirleriyle toplanarak nörona ait *net* değeri hesaplanır.

$$net = \sum_{i=1}^N x_i \times w_i$$

Çarpım fonksiyonu: Ağırlık değerleri nörona gelen girdiler ile çarpılır ve bulunan değerler birbirleriyle çarpılarak nörona ait *net* değeri hesaplanır.

$$net = \prod_{i=1}^N x_i \times w_i$$

Birleştirme fonksiyonu yardımıyla elde edilen *net* değeri, belirlenmiş olan aktivasyon fonksiyonundan geçirilir ve sonucunda nörona ait çıktı değeri hesaplanır.

Aktivasyon Fonksiyonu: Nöron çıktı değerinin hesaplanmasında kullanılan $f(w^t, x)$ fonksiyonu, aktivasyon fonksiyonu olarak adlandırılır. Ağırlık ve girdi vektörünün skaler çarpımı olarak verilen ifade, net aktivasyon değeri olarak adlandırılır.

$$net = w^t x$$

Bu durumda aktivasyon fonksiyonunun tanım kümesi nöron modelinin *net* aktivasyon değerlerinin kümesi olacaktır.

Aktivasyon fonksiyonu, birleştirme fonksiyonundan elde edilen net girdiyi işleyerek nöronun bu girdisine karşılık bir çıktı değeri belirler. Aktivasyon fonksiyonunun seçiminin doğru yapılması ağın performansını önemli derecede

etkileyen bir faktördür. Aktivasyon fonksiyonu girdi ve çıktı birimleri arasındaki eğrisel eşleşmeyi sağlar (Zhang ve diğ., 1998). Günlük hayattaki modellerin çoğu doğrusal yapıya sahip değildir. Doğrusal olmayan bu yapıların modellenmesi yapay sinir ağlarında aktivasyon fonksiyonu yardımı ile yapılmaktadır. YSA'lardaki doğrusal olmama özelliği, aktivasyon fonksiyonunun eğrisel yapıları modelleyebilme özelliğinden kaynaklanmaktadır. Seçilen aktivasyon fonksiyonu doğrusal olmadığında eğim parametresinin belirlenmesi gerekmektedir. Eğim parametresi de optimal sonuca ulaşılmasında önemli rol oynayan bir faktördür. Yapay sinir ağlarının farklı türleri için farklı aktivasyon fonksiyonları kullanılır. YSA'nın kullanım amacına uygun olarak tek veya çift yönlü aktivasyon fonksiyonları kullanılabilir. Bununla birlikte aynı ağın içinde, nöronlarda, farklı aktivasyon fonksiyonları kullanılabilir. Genelde lojistik, tanjant hiperbolik ya da doğrusal olarak seçilir. Aktivasyon fonksiyonu seçilirken türevinin kolay hesaplanabilir olması işlem kolaylığı bakımından önemlidir.

Doğrusal olmayan bir yapıda ve kolay türevlenebilir olması sebebiyle; birçok YSA türünde kullanılan sigmoid aktivasyon fonksiyonu, literatürde yaygın bir kullanıma sahip olan çok katmanlı algılayıcı yapay sinir ağlarında da sıklıkla tercih edilmektedir. Sigmoid aktivasyon fonksiyonunun yapısı aşağıdaki gibidir;

$$f(net) = \frac{1}{1 + e^{-net}}$$

Buraya kadar olan kısımda YSA'ların ağ yapısı, genel özellikleri ve bu özellikleri sayesinde geleneksel yöntemlere sağladıkları üstünlüklerden bahsedilmiştir. Bu özellikler sayesinde YSA'larda üstün öngörü performansına ulaşmaya çalışılmaktadır. Yapay sinir ağlarında öngörü yapılması ise aşağıda aşamalarıyla birlikte verilmektedir.

Yapay Sinir Ağları İle Öngörü

Yapay sinir ağları sınıflama, örüntü tanıma gibi birçok alanda kullanılmakla birlikte, son yıllarda zaman serisi analizi ve öngörüsü için de yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Yapay sinir ağları yöntemiyle zaman serilerinde öngörü elde etmeyi Günay ve diğ. (2007)'de verildiği gibi 7 adımda özetlemek mümkündür.

Algoritma 1. YSA ile Öngörü

Adım 1. Verinin ön işlenmesi

İlk olarak verilerin aktivasyon fonsiyonuna uygun aralığa dönüştürülmesi gerçekleştirilir. x_i , girdi değerlerini göstermek üzere lojistik aktivasyon fonksiyonu kullanılacaksa, girdi değerleri

$$x'_i = \frac{x_i - \text{Min}(x_i)}{\text{Maks}(x_i) - \text{Min}(x_i)}$$

şeklinde $[0,1]$ aralığına dönüştürülebilir.

Adım 2. Veri organizasyonu

Eğitim ve test kümelerinin büyüklüğünün veri kümesinin yüzde kaç olacağına karar verilir.

Genelde verinin %10 veya %20'si, test kümesi olarak kullanılmaktadır.

Adım 3. Modelleme

Girdi sayısı, gizli katman sayısı, gizli katmandaki birim sayısı ve çıktı katmanındaki birim sayısı, bu birimlerde kullanılacak aktivasyon fonksiyonu, öğrenme algoritması ve bu algoritmanın parametreleri ve performans ölçütü belirlenerek, kullanılacak YSA modeli kurulur. Çarpımsal nöron model YSA kullanıldığında gizli katman birim sayısının belirlenmesi gerekmemektedir.

Adım 4. Girdi değerlerinin oluşturulması

YSA'nın girdi değerleri gecikmeli zaman serileridir. X_t , zaman serisi için girdi değerleri oluşturulurken, girdi katmanındaki birim sayısı m ile gösterilsin, m tane gecikmeli zaman serisi $X_{t-1}, X_{t-2}, \dots, X_{t-m}$, şeklinde oluşturulur.

Adım 5. En iyi ağırlık değerlerinin hesaplanması

Eğitim kümesi üzerinden, seçilen öğrenme algoritması ile en iyi ağırlık değerleri bulunur. Elde edilen en iyi ağırlık değerleri kullanılarak, kurulan YSA modelinin çıktı değerleri hesaplanır.

Adım 6. Performans ölçütünün hesaplanması

YSA'nın test kümesi tahminleri elde edilir. Adım 5'te elde edilen çıktı değerlerine ve bu adımda elde edilen değerlere, Adım 1'de uygulanan dönüşümün tersi uygulanır. Bu dönüşüm sonucu elde edilen değerler sırasıyla, eğitim kümesinin tahminlerini ve test kümesinin tahminlerini oluşturur. Test kümesinin tahminleri ile test kümesindeki verilerin arasındaki farka dayalı olarak, seçilen performans ölçütü hesaplanır.

Literatürde en yaygın kullanılan performans ölçütlerinden biri aşağıda formülü verilen hata kareler ortalaması karekök (HKOK) değeridir.

$$HKOK = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2}{n}}$$

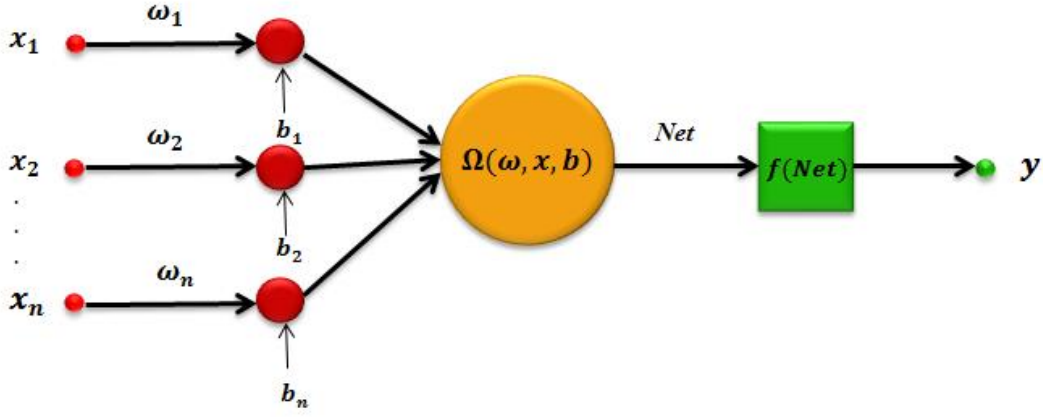
Adım 7. Öngörü

Son olarak, Adım 5'te bulunan en iyi ağırlık değerleri kullanılarak, test kümesinden sonraki zamanlar için yani, gelecek için öngörü değerleri, yine iteratif öngörü ya da doğrudan öngörü yöntemlerinden biri kullanılarak elde edilir (Günay ve diğ., 2007).

Yapay sinir ağlarının geleneksel yöntemlere sağladığı üstünlüğe karşın, çok katmanlı ağlar da mimari yapısı sebebiyle bazı dezavantajlara sahiptir. Ağ mimarisini belirleme tamamen araştırmacının tercihinine bağlıdır. Bu nedenle üstün performans gösterecek ağ mimarisini deneme yanılma yolu ile belirlemek zor ve zaman alıcı olmaktadır. Bu sorunun üstesinden gelmek amacıyla, tek nörondan oluşması sebebiyle, çok katmanlı ağlardaki mimari belirleme problemini içermeyen ve üstün öngörü performansına sahip olan çarpımsal nöron model yapay sinir ağları önerilmiştir.

2.1 Çarpımsal Nöron Model Yapay Sinir Ağları

Çarpımsal nöron model yapay sinir ağı (ÇNM-YSA) ilk olarak Yadav ve diğ. (2007)'de nöronların girdi ve çıktı değerlerinin çarpımsal fonksiyon temel alınarak hesaplandığı bir model olarak önerilmiştir. Çarpımsal nöron modele dayalı yapay sinir ağı diğer yapay sinir ağlarının kullandığı McCulloch ve Pitts nöron modelinden farklı olarak çarpımsal nöron modeli kullanmaktadır. Bu modelde, McCulloch ve Pitts (1943)'in ilk kez önerdiği nöron modelindeki birleştirme fonksiyonu toplamsal yerine çarpımsal olarak değiştirilmiştir. ÇNM-YSA'da gizli katman olmadığından tek katmandan oluşmaktadır ve bu nedenle öngörü performansında önemli bir etkiye sahip olan mimari yapının belirlenmesi sorununu içermemektedir. Bu nedenle ÇNM-YSA'nın kullanımı diğer YSA'lara göre daha basit ve öngörü gücü daha yüksektir. Yadav ve diğ. (2007)'de çarpımsal nöron model YSA'nın literatürde bazı iyi bilinen zaman serileri için çok katmanlı algılayıcıdan daha iyi öngörü performansına sahip olduğu gösterilmiştir. Tek çarpımsal nöron model YSA'nın mimari yapısı Şekil 2.3'te verilmiştir.

Şekil 2.3. Tek çarpımsal nöron model

Bu modelde tek bir nöron vardır ve ileri beslemeli sinir ağından farklı olarak nörona gelen sinyale toplama işlemi değil çarpma işlemi uygulanmaktadır. $\Omega(x, \Theta)$ fonksiyonu ağırlıklandırılmış girdilerin çarpımından oluşur. Burada $\Theta = (w_1, w_2, \dots, w_m, b_1, b_2, \dots, b_m)$ 'dir. Şekil 2.3'te verilen m girdili $(x_i, i = 1, 2, \dots, m)$ çarpımsal nöron model YSA'da $2m$ adet ağırlık bulunmaktadır. Bunlardan m tanesi girdilere $(w_i, i = 1, 2, \dots, m)$ karşılık gelen ağırlıklar ve diğer m tanesi de bu girdilere $(b_i, i = 1, 2, \dots, m)$ karşılık gelen yanlardır. Aktivasyon fonksiyonu aşağıda verilen lojistik fonksiyon olarak alındığını varsayalım.

$$f(x) = \frac{1}{1+e^{-x}} \quad (2.1)$$

Bu durumda nöronun net değeri aşağıdaki gibi elde edilir.

$$net_i = \Omega(x, \Theta) = \prod_{i=1}^m (w_i x_i + b_i), \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (2.2)$$

$$y_i = f(net_i), \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (2.3)$$

Böylece ağın çıktısı net değerinin aktivasyon fonksiyonundan geçmesiyle $y = f(net)$ olarak elde edilir. Çarpımsal nöron model YSA'da hesaplanacak uygunluk fonksiyonu, tüm öğrenme örnekleri için hesaplanan çıktı değerleri ile hedef değerler arasındaki farktan hesaplanan aşağıda verilen kareler toplamı gibi bir ölçüt olarak alınabilir.

$$HKT = \sum_{i=1}^n (d_i - y_i)^2 \quad (2.4)$$

Burada d_i ve y_i sırasıyla i . öğrenme örneğine karşılık gelen hedef değer ve ağın çıktısını göstermektedir. Çarpımsal nöron model YSA'nın eğitiminde farklı

yöntemler kullanılmaktadır. Yadav ve diğ. (2007)'de çarpımsal nöron model YSA'nın eğitimi için geri yayılım öğrenme algoritmasını önerirken, Zhao ve Yang (2009) ve Samanta (2011) çalışmalarında parçacık sürü optimizasyonu algoritmasını kullanmıştır.

3. YAPAY SİNİR AĞLARININ EĞİTİMİNDE KULLANILAN ÖĞRENME ALGORİTMALARI

YSA'da ağırlıkların en iyi değerlerinin bulunması aşaması olarak belirtilen eğitim aşamasında kullanılan birçok öğrenme algoritması mevcuttur. Öğrenme algoritmasının seçimi, öngörü performansı üzerinde önemli derecede etkisi olan bir faktördür. Bu nedenle araştırmacının probleme uygun öğrenme algoritmasını seçmesi önemli olmaktadır. Literatürdeki uygulamalarda en yaygın kullanıma sahip olan öğrenme algoritmalarından biri yapay sinir ağlarına özgü olarak oluşturulan ve türev bilgisine dayalı geri yayılım algoritması iken eğitim için kullanılan sezgisel algoritmalarından en sık kullanılanlardan bir tanesi ise parçacık sürü optimizasyonu yöntemidir.

3.1 Geri Yayılım Öğrenme Algoritması

Geri yayılım algoritmasında (Back Propagation Algorithm) bilgi akışı ileri yönlü iken, hatanın yayılımı geriye doğru olmaktadır. Algoritma hatanın ağ elemanları üzerinde geri yayılımı sebebiyle bu ismi almaktadır. Algoritmanın işleyişi, hesaplanan çıktı ile hedef çıktı arasındaki farkı ifade eden hata değerine göre her katmandaki ağırlıkların güncellenmesi şeklindedir. Hata tüm ağırlıklara dağıtılarak dereceli olarak minimum düzeye indirilmeye çalışılır ve hata değeri belirlenen bir değer altında kalana dek işlemlere devam edilir. Hata değeri kabul edilebilir düzeye geldiğinde uygun ağırlık katsayılarına yaklaşılmış ve ağırlık eğitimi tamamlanmış olur. Eğitime rastgele ağırlıklar ile başlanır. Ağırlık başarısı belirlenen bu ilk ağırlık değerlerinin uygun seçimine bağlıdır.

Geri yayılım öğrenme algoritması, gradiyent tabanlı bir eğitim algoritmasıdır. Ağırlıkların değişimi, hatanın ağırlıklara göre zincir kuralı ile elde edilen kısmi türevlerine göre yapılır. Bu nedenle kullanılan aktivasyon fonksiyonunun türevleri kolay elde edilebilir bir fonksiyon olması gerekmektedir. Yadav ve diğ. (2007)'de lojistik aktivasyon fonksiyonu kullanıldığı durum için ağırlık ve yan değerlerinin

değişimi için gerekli formülleri türetmiştir. Her bir öğrenme örneği için hesaplanacak *net* değerinin formülü (3.1)'de verilmektedir.

$$net_i = \Omega(x, \Theta) = \prod_{i=1}^m (w_i x_i + b_i), \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (3.1)$$

Yadav ve diğ. (2007)'de minimum yapılmaya çalışılan fonksiyon (3.2)'de verilmiştir.

$$E = \frac{1}{2n} \sum_{i=1}^n (y_i - d_i)^2 \quad (3.2)$$

Burada d_i , i . öğrenme örneği için hedef değerdir. Ağırlıkların değişimi ise (3.3) ve (3.4)'teki formüllere göre gerçekleştirilir.

$$\Delta w_i = -\eta \frac{dE}{dw_i} = -\eta y(y-d)(1-y) \frac{u}{(w_i x_i + b_i)} x_i \quad w_i = w_i + \Delta w_i \quad (3.3)$$

$$\Delta b_i = -\eta \frac{dE}{db_i} = -\eta y(y-d)(1-y) \frac{u}{(w_i x_i + b_i)} \quad b_i = b_i + \Delta b_i \quad (3.4)$$

Burada η öğrenme parametresi ve $u = \prod_{i=1}^n (w_i x_i + b_i)$ 'dir. Çarpımsal nöron model YSA'nın eğitimi için geri yayılım algoritması aşağıda verilen algoritmadaki gibi uygulanabilir.

Algoritma 1. Geri Yayılım öğrenme algoritması

Adım 1. $\Theta = (w_1, w_2, \dots, w_m, b_1, b_2, \dots, b_m)$ ağırlık ve yanları için rastgele başlangıç değerleri üretilir.

Adım 2. Tüm öğrenme örnekleri için (3.1) formülünden net_i , $i = 1, 2, \dots, n$ değerleri hesaplanır.

Adım 3. Tüm öğrenme örnekleri için ağırlık çıktıları $y_i = f(net_i)$, $i = 1, 2, \dots, n$ hesaplanır.

Adım 4. Bu çıktılarına göre (3.2)'deki formülden E değeri hesaplanır. Eğer $E < \varepsilon$ ise algoritma durdurulur. Aksi takdirde Adım 5'e geçilir. Burada ε değeri 10^{-6} gibi alınabilen hata toleransı değeridir.

Adım 5. (3.3) ve (3.4) formüllerine göre ağırlık ve yan değerleri güncellenir ve Adım 2'ye geri dönlür.

3.2 Parçacık Sürü Optimizasyonu Algoritması

Parçacık Sürü Optimizasyonu (PSO: Particle Swarm Optimization) ilk kez Kennedy ve Eberhart (1995)'te önerilmiştir. Son zamanlarda basit kullanımı, yüksek çözüm kalitesi ve iyi yakınsama özellikleri nedeniyle YSA'ların eğitiminde yaygın olarak kullanılmaktadır. PSO, kuş sürülerinin yiyecek ararken ortaya çıkan hareketlerini değerlendirmek için izlerini süren popülasyon tabanlı bir modern sezgisel arama yöntemidir. Burada rasgele dağılmış parçacıklar, problem uzayındaki çözümlere karşılık gelmektedir. Sürüler olarak adlandırılan bu parçacıklar kişisel pozisyonlarına rağmen, diğer parçacıkların her birinden bilgi toplamaktadırlar. Parçacıklar, kendi deneyimlerini ve komşularının deneyimlerini kullanarak pozisyonlarını güncellerler. Güncelleme durumu parçacıkların hızı olarak isimlendirilir. Her bir çözüme karşılık gelen bir hız vektörü vardır. i . parçacığın pozisyon ve hız vektörleri sırasıyla d -boyutlu arama uzayında $X_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{id})$ ve $V_i = (v_{i1}, v_{i2}, \dots, v_{id})$ ($i = 1, 2, \dots, ps$) olarak gösterilebilir. Burada d problemdeki optimize edilecek değişken sayısıdır ve PSO'nun her iterasyonunda ps adet çözüm bulunmaktadır. Ölçüm fonksiyonunun değerinin temelinde, bir parçacığın önceki pozisyonlarının en iyisi $pbest_i = (p_{i1}, p_{i2}, \dots, p_{id})$ olarak kaydedilir ve gösterilir. Eğer g . parçacık, gruptaki tüm parçacıklar arasında şimdiye kadarki en iyi ise $pbest_g = gbest = (pg_1, pg_2, \dots, pg_d)$ olarak gösterilir. Parçacık, $pbest$ ve $gbest$ 'e ait geçerli hız ve uzaklığı kullanarak pozisyonunu değiştirmeyi dener. Bir sonraki iterasyonda uygunluk ölçümü için her parçacığın hız ve pozisyon değişimi aşağıda verilen eşitlikler kullanılarak hesaplanır. $k + 1$. iterasyondaki parçacığın hızı ve buna bağlı olarak belirlenen parçacığın yeni pozisyonu;

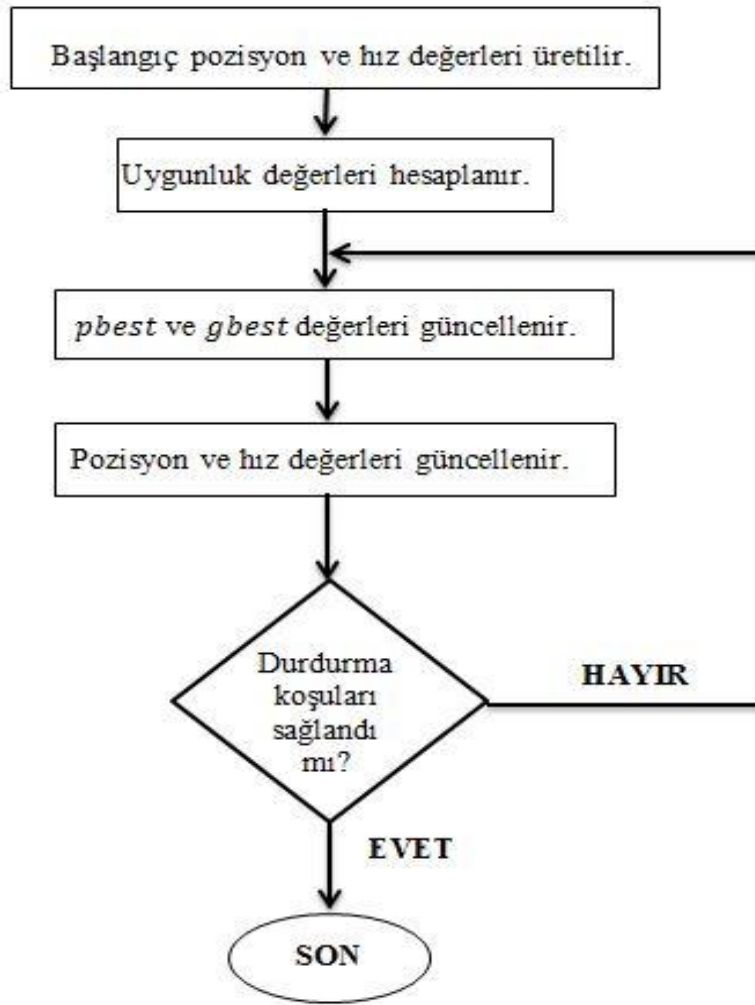
$$v_{id}^{k+1} = c_1 \times rand_1 \times (pbest_{id} - x_{id}) + c_2 \times rand_2 \times (gbest_{gd} - x_{id}), \quad (i = 1, 2, \dots, ps) \quad (3.5)$$

$$x_{id}^{k+1} = x_{id} + v_{id}^{k+1}, \quad (i = 1, 2, \dots, ps) \quad (3.6)$$

şeklindedir. Burada c_1 bilişsel ve c_2 sosyal katsayılar ve $rand_1, rand_2$ ise (0,1) aralığındaki rasgele sayılardır.

İlk iterasyonda $pbest$ değerleri başlangıç pozisyonlarından oluşmaktadır. $gbest$ değeri ise en iyi uygunluk değerine sahip başlangıç çözümü olmaktadır.

Klasik PSO algoritmasının uygulanma aşamasına ait akış diyagramı aşağıda Şekil 3.1'de verildiği gibidir.

Şekil 3.1. Klasik PSO algoritmasının akış diyagramı

Klasik PSO yöntemi yakınsama problemi içermesi sebebiyle, yöntemin yakınsama hızını artırmaya yönelik bazı geliştirmeler yapılmıştır. Yönteme yapılan ilk katkı eylemsizlik ağırlığı parametresinin eklenmesidir. Eylemsizlik ağırlığı w , hız değeri güncellemesine dahil edilirse eşitlik;

$$v_{id}^{k+1} = w \times v_{id}^k + c_1 \times rand_1 \times (pbest_{id} - x_{id}) + c_2 \times rand_2 \times (gbest_{gd} - x_{id}) \quad (3.7)$$

şeklinde olmaktadır. Yöntemin yakınsama hızına katkıda bulunacak geliştirmelerden bir diğeri ise c_1 , c_2 ve w parametre değerlerinin iterasyonlar içerisinde zamanla doğrusal olarak değiştirilmesidir (Chaturvedi ve diğ., 2009).

Büyük bir eylemsizlik ağırlığı iyi küresel aramaya yardımcı olurken, daha küçük değer yerel araştırmaya olanak tanır. Bu nedenle, uygulama ilk aramada daha büyük eylemsizlik ağırlığı faktörü kullanılır ve daha sonraki iterasyonlarda bu değer

kademeli olarak azaltılarak aramaya devam edilir. Zamanla değişen eylemsizlik ağırlığı kavramı aşağıda verildiği gibidir.

$$w = (w_{max} - w_{min}) \times \frac{iter_{max} - iter}{iter_{max}} + w_{min} \quad (3.8)$$

Burada $iter$ şimdiki iterasyon sayısı iken $iter_{max}$ iterasyonların maksimum sayısıdır. Genellikle w değeri 0.4 ile 0.9 aralığında değişir. c_1 , parçacıkları yerel en iyi pozisyona doğru çekerken, c_2 küresel en iyiye doğru çeker. Bilişsel ve sosyal katsayıların değişimi için kullanılan eşitlikler;

$$c_1 = (c_{1f} - c_{1i}) \times \frac{iter}{iter_{max}} + c_{1i} \quad (3.9)$$

$$c_2 = (c_{2f} - c_{2i}) \times \frac{iter}{iter_{max}} + c_{2i} \quad (3.10)$$

olmaktadır. Burada c_{1i} , c_{1f} ve c_{2i} , c_{2f} bilişsel ve sosyal hızlandırma faktörlerinin başlangıç ve final değerleridir. Algoritmada w 'nin değeri doğrusal olarak azaltılırken c_1 ve c_2 değerleri artırılmaktadır. Bununla birlikte algoritmada hızın sınırlandırılması da mümkündür. Her bir parçacığın hızı;

$$-v_{maps} < v_{ij} < v_{maps}$$

ile sınırlandırılarak parçacıkların pozisyonlarının hızlı değişimine izin verilmeyebilir. Literatürdeki uygulamalarda;

$w_{max} = 0.9$ $w_{min} = 0.4$, $c_1 = c_2 = 2$ veya $c_{1i} = c_{2f} = 2.5$, $c_{2i} = c_{1f} = 0.5$ alınması durumunda yöntemin yakınsama hızının artırıldığı sonucuna varılmıştır.

Literatürde PSO'nun birçok versiyonu bulunmakta ve kullanılmaktadır. Bunlardan bir tanesi en iyi parçacığın güncellenmesinin farklı şekilde yapılması ile ortaya çıkan garanti yakınsamalı parçacık sürü optimizasyonu (GRY-PSO: Guaranteed Covergence Particle Swarm Optimization) yöntemidir. Standart PSO algoritmasının adımları aşağıdaki algoritmada olduğu gibi uygulanır.

Algoritma 2. Standart PSO Algoritması

Adım 1. Parçacıkların başlangıç hız ve pozisyon vektörleri rastgele üretilir.

Adım 2. Uygunluk değerleri hesaplanır.

Adım 3. $pbest$ ve $gbest$ güncellenir. Eğer $gbest$ 'in uygunluk değeri belirli bir ε değerinin altındaysa ya da maksimum iterasyon sayısına ulaşılmış ise işlemler durdurulur. Aksi halde Adım 4'e geçilir.

Adım 4. Pozisyonların hız değerleri, pozisyonlar güncellenir ve Adım 2'ye geri dönlür.

$$v_{ij}^{k+1} = w \times v_{ij}^k + c_1 r_1 (pbest_{ij} - x_{ij}) + c_2 r_2 (gbest_j - x_{ij}) \quad (3.11)$$

$$x_{ij}^{k+1} = x_{ij}^k + v_{ij}^{k+1} \quad (3.12)$$

Burada w eylemsizlik ağırlığı, c_1 bilişsel katsayı ve c_2 ise sosyal katsayıdır. r_1 ve r_2 (0,1) parametrelili düzgün dağılımdan üretilen rastgele sayılardır. $pbest_{ij}$ i . parçacığın en iyi durumu için j . pozisyonundaki değeridir. $gbest_j$ tüm parçacıkların en iyi durumu için j . pozisyonundaki değeridir. x_{ij} , i . parçacığın j . pozisyon değerini, v_{ij} ise i . parçacığın j . hız değerini gösterir. k ise iterasyon numarasını gösteren değişkendir.

Literatürde eylemsizlik ağırlığı, bilişsel ve sosyal katsayıların iterasyonlar içinde sabit alınması yerine değiştirilmesinin sonuçlar üzerinde olumlu etkisi olduğu gösterilmiştir. Ma ve diğ. (2006) çalışmasında bilişsel ve sosyal katsayılar (3.9) ve (3.10) formüllerindeki gibi iterasyonlar içinde doğrusal olarak değiştirilmiştir.

Shi ve Eberhart (1999) çalışmasında ise eylemsizlik ağırlığının değiştirilmesi için (3.13) eşitliğinde verilen formülü kullanmıştır.

$$w = (w_2 - w_1) \frac{\max t - t}{\max t} + w_1 \quad (3.13)$$

Van Der Bergh ve Engelbretch (2002) çalışmasında (3.11) formülünün en iyi parçacık ile kullanılmasında son iki teriminin sıfır olduğunu ve ağırlık değişiminin sadece eylemsizlik ağırlığına bağlı (3.14)'teki gibi değiştiğini ortaya koymuştur.

$$v_{ij}^{k+1} = w * v_{ij}^k \quad (3.14)$$

Bu problemi gidermek için Van Der Bergh ve Engelbretch (2002) çalışmasında en iyi parçacığın hız ve pozisyon güncellenmesinde (3.15) formülünün kullanımını önermiştir.

$$v_{ij}^{k+1} = w * v_{ij}^k - x_{ij}^k + gbest_j + \rho(k) * r_3 \quad (3.15)$$

Burada r_3 , (-1,1) parametrelili düzgün dağılımdan üretilen rastgele sayıdır. $\rho(k)$ ise (3.16) eşitliğine göre her iterasyonda hesaplanır.

$$\rho(k+1) = \begin{cases} 2\rho(k), & s_n > s_c \\ 0.5\rho(k), & f_n > f_c \\ \rho(k), & \text{aksi halde} \end{cases} \quad (3.16)$$

Bu formülde $\rho(0) = 1$ olmakta, s_n başarı sayısı, f_n başarısızlık sayısı ve s_c başarı sayısı için, f_c ise başarısızlık sayısı için üst limittir. Eğer en iyi parçacığın numarası değişmeden, iyileşme sağlar ise başarı sayısı artırılır ve başarısızlık sayısı sıfırlanır, iyileşme sağlanmadıysa başarısızlık sayısı artırılır ve başarı sayısı sıfırlanır. Eğer g_{best} , farklı bir parçacık numarası alırsa, hem başarı hem de başarısızlık sayısı sıfırlanır.

Algoritma 2’de en iyi parçacığın hızı (3.11) formülü yerine (3.15) ile güncellenir ise algoritmaya GRY-PSO yöntemi adı verilir.

Çarpımsal nöron model YSA’nın PSO algoritmaları ile eğitiminde parçacıkların pozisyonları YSA’nın ağırlık ve yanlarını göstermektedir. Çarpımsal YSA’da n adet girdi kullanılırsa, ağırlıklar ve yanların toplam sayısı $2n$ olacağından, parçacıkların pozisyon sayısı da $2n$ olur. PSO’nun uygulanmasında uygunluk fonksiyonu olarak formülü aşağıda verilen *HKOK* değeri alınır.

$$HKOK = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (d_i - y_i)^2} \quad (3.17)$$

Burada d_i ve y_i sırasıyla i . öğrenme örneğine karşılık gelen hedef değeri ve ağın çıktısını göstermektedir.

4. ZAMAN SERİLERİNDE AYKIRI DEĞER DURUMUNDA DAYANIKLI TAHMİN EDİCİLER

Regresyon analizinde temel amaç; örneklem regresyon fonksiyonu temel alınarak anakütle regresyon fonksiyonunun tahmin edilmesi ve verilere en uygun regresyon doğrusunun çizilmesidir. Bunun yanısıra mevcut değişkenler arasındaki iktisadi ve matematiksel ilişkiyi modellemek, yorumlamak ve gelecek tahmini yapmak üzere kullanılan bir yöntemdir. Değişkenler arasındaki bu ilişkiyi belirlemek için doğrusal bir model tahmin edilmektedir. Bu modelin parametrelerini belirlemek için ise çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Parametreleri tahmin etmek için kullanılan bu yöntemlere tahmin edici denilmektedir. Parametre tahmini için en sık kullanılan tahmin edici, artıkların karelerinin minimize edilmesi esasına dayanan en küçük kareler (EKK) yöntemi olmaktadır. EKK yöntemi kullanımı basit ve kolay uygulanabilir bir yöntem olmasının yanısıra iyi bir performans gösterebilmesi için bazı varsayımlara ihtiyaç duymaktadır. Ancak gerçek hayat zaman serilerinde her zaman bu varsayımlar sağlanmadığından EKK yönteminin uygulanamadığı durumlar bulunmaktadır. Tahmin yapmada varsayımların sağlanmasının yanında veri yapısı da önemli olmaktadır. Veri setinde bulunan ve diğer gözlem değerlerinden çok küçük ya da çok büyük değerler alan gözlemler aykırı değer olarak adlandırılırlar. Aykırı değerler, verilerin özelliklerini yansıtan gerçek değerler olabilecekleri gibi ölçme, kayıt altına alma, aktarma hatalarından meydana gelmektedir. Varsayımların sağlandığı durumda en iyi yöntem EKK olmasına rağmen, veri setinde aykırı değer ya da değerlerin bulunması ya da hata teriminin dağılımının normal dağılıma uymaması durumunda söz konusu varsayımlardan sapmalar meydana geleceğinden, EKK tahmin edicisi güvenilir sonuçlar veremeyecektir. Aykırı değerlerin sebep olduğu bu sorunun üstesinden gelmek üzere, varsayımlardan sapmalara karşı duyarsız olan tahmin ediciler önerilmiştir. Bu tahmin ediciler dayanıklı tahmin ediciler olarak adlandırılmaktadır. Literatürde birçok dayanıklı tahmin edici türü bulunmaktadır. Dayanıklı tahmin edicilerin temel amacı; eldeki veri topluluğuna en uygun yapının belirlenmesinde rol oynayan parametre değerlerinin tahminini elde etmektir.

Dayanıklı regresyon tahmin edicilerinin üç temel tipi L-tipi tahmin ediciler (Lineer Combination of Order Statistics: Sıra istatistiklerinin lineer kombinasyonları), M-tipi tahmin ediciler (Maksimum Likelihood: En çok olabilirlik tipi), R- tipi tahmin ediciler (Rank Statistics: Sıra istatistikleri) ve yüksek bozulma sınırlı tahmin ediciler olarak adlandırılan en küçük medyan kareler tahmin edicisi (LMS: Least Median Squares), en küçük budanmış kareler tahmin edicisi (LTS: Least Trimmed Squares), en küçük budanmış mutlak değer tahmin edicisi (LTA: Least Trimmed Absolute Value), S tahmin ediciler ve MM tahmin edicilerdir. Tüm koşullar dikkate alındığında, herhangi bir dayanıklı regresyon tahmin edicisine ait performansın her zaman diğerlerinden daha iyi olduğu çıkarımı yapılamaz. Bu nedenle parametre tahmininde kullanılacak olan yöntem ya da yöntemlerin ve özelliklerinin iyi bilinmesi önemlidir. Bununla birlikte yöntemlerin aykırı değerlerin etkisi karşısında bir bozulma sınırı vardır.

Aykırı değerlere karşı dayanıklılığının sayısal olarak bir ölçüsü ya da tahmin edicinin güvenilirliğinin bir ölçüsü bozulma sınırı olarak ifade edilir. “Yüksek bozulma sınırına sahip” olarak isimlendirilen tahmin ediciler ile veri setinde hem x hem de y yönündeki aykırı değer ya da değerlerin varlığı durumunda güvenilir parametre tahminleri elde edilir. Diğer dayanıklı tahmin edicileri yüksek bozulma sınırlı tahmin edicilerden ayıran fark ise y yönündeki aykırı değerlere karşı dayanıklı olmaları yanında x yönündeki aykırı değerlerden etkilenebilmeleridir. Yüksek bozulma sınırı ile ifade edilen kavram ise bozulma sınırının asimptotik olarak mümkün olan en iyi değer olan % 50 sınırına ulaşmasıdır. Burada varsayımların sağlanması durumunda en iyi sonucu veren EKK tahmin edicisi yanında yüksek bozulma sınırına sahip tahmin edicilerden olan LMS, LTS, LTA ve Trimmed Mean (Budanmış Ortalama) tahmin edicilerinden bahsedilecektir.

4.1 En Küçük Kareler

Regresyon analizinde, varsayımların sağlanması durumunda iyi sonuçlar vermesi ve kullanım kolaylığı sebebiyle en küçük kareler (EKK) yöntemi yaygın bir kullanıma sahiptir. EKK yönteminin amacı regresyondan elde edilen artık kareler toplamını minimum yaparak doğruya en yakın tahminleri elde etmektir. X 'in bağımsız değişkeni Y 'nin bağımlı değişkeni ifade ettiği bir regresyon modeli;

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{1i} + \varepsilon_i \quad i = 1, 2, \dots, n$$

olarak ifade edilsin. Bu modelden elde edilen tahmin denklemi;

$$\hat{Y}_i = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 X_{1i} + e_i \quad i = 1, 2, \dots, n$$

şeklinde verilir. Burada artıklar $e_i = Y_i - \hat{Y}_i$ olmaktadır. Bu durumda $\hat{\beta}$ parametrelerini elde etmek için kullanılan EKK tahmin edicisi;

$$\min_{\hat{\beta}} \sum_{i=1}^n e_i^2$$

olarak verilebilir. Veride aykırı değer ya da değerler bulunması durumunda, EKK yönteminin işleyiş mantığına ters bir durum olarak, artıkların kareleri toplamı artacak ve parametre tahminleri bu durumdan olumsuz olarak etkilenecektir. EKK veri setindeki tek bir aykırı değerden bile etkilenebilir. Bu nedenle aykırı değerlere karşı dayanıklılığın sayısal bir ölçüsü olan bozulma sınırı $1/n$ olarak ifade edilir. Bu nedenle amaç fonksiyonu olarak varsayımların sağlanmadığı durumlara karşı duyarsız olan bir tahmin edici seçilmelidir. Varsayımların sağlanması durumunda regresyon parametrelerinin tahmininde en iyi sonucu veren yöntem EKK olmaktadır.

4.2 Budanmış Ortalama

Budanmış ortalama (Trimmed Mean), L-tipi tahmin edicilerin bir türü olmakla birlikte literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. X_1, X_2, \dots, X_n rasgele örnekler olsun ve gözlemler $X_{(1)} \leq X_{(2)} \leq \dots \leq X_{(n)}$ şeklinde artan sırada yazılmış gözlemler olsun. $X_{(i)}$ değeri i . nci sıra istatistiği olarak adlandırılır. γ , $0 \leq \gamma < 0.5$ 'nın budanmak istenilen miktar olarak seçildiğini varsayalım. $g = [\gamma n]$ ve burada $[\gamma n]$, γn 'in en yakın tamsayıya kadar yuvarlanan değeridir. Budanmış ortalama, g 'nin en büyük ve en küçük gözlemleri çıkarılarak ve kalan değerlerin ortalaması alınarak hesaplanır. Budanmış ortalama;

$$\bar{X}_t = \frac{1}{n - 2(\gamma n)} \sum_{i=(g+1)}^{(n-g)} X_i$$

olmak üzere,

$$\bar{X}_t = \frac{X_{g+1} + \dots + X_{n-g}}{n - 2g}$$

eşitliği ile ifade edilir. Özünde ampirik dağılım bulunurken, μ_t tanımlandığında olasılık yoğunluk fonksiyonu budanma yöntemi ile tutarlı bir biçimde budanır. Olasılık yoğunluk fonksiyonu budanmış ise, artık bir olasılık yoğunluk fonksiyonu olarak nitelendirilemez, çünkü eğrinin altındaki alan 1'e eşit değildir, $1 - 2\gamma$ 'ya eşittir. Bu nedenle eğer budanmış olasılık yoğunluk fonksiyonu $1 - 2\gamma$ ' ya göre bölünürse, ortaya çıkan fonksiyon yine olasılık yoğunluk fonksiyonu olacaktır. Burada iki yönlü budama yapılmaktadır. Ancak bazı araştırmacılar γ budama oranından bahsederken, çift yönlü yerine tek yönlü budama yapıldığını varsayarlar. Burada aksi bir durum belirtilmedikçe iki yönlü budama olduğu varsayılmaktadır. Budanmış ortalamaya ait en yaygın kullanımlarından biri olan tanımlama yukarıdaki eşitlikte verilmiştir. Budanmış ortalama için seçilmesi gereken γ değeri, pratikte büyük bir öneme sahiptir ve uygulamalarda genellikle % 20 olarak seçilir (Wilcox, 2005).

4.3 En Küçük Medyan Kareler

En küçük medyan kareler tahmin edicisi (LMS) Hampel (1975)'te önerilen ve Rousseeuw (1984)'te geliştirilen yüksek bozulma sınırına sahip bir tahmin edicidir. LMS'de amaç, EKK yöntemine benzer bir şekilde artıkların kareleri toplamının yerine artıkların karelerine ait medyan değerini minimize etmektir. LMS tahmin edicisi;

$$\min_{\beta} Med(e_i^2)$$

şeklinde verilir. Yöntemin işleyişi veriden elde edilen tüm altkümelere EKK'nın uygulanması ve sonucunda elde edilen hata terimlerinin her birinin medyan değerinin hesaplanması şeklindedir. Hesaplanan bu medyan değerlerinden minimum değere sahip olan altkümenin tahminleri LMS tahmini olarak kabul edilir. Küçük veriler için bu işlemi yapmak mümkün olmasına rağmen büyük veriler için tüm alt kümelerin ele alınmasında fazla sayıda işlem yapılması gerektirdiğinden hesaplama gücü ortaya çıkacaktır.

LMS yöntemi artıkların karelerini minimize edip, geriye kalan veri noktalarını dikkate almadığından bu sürecin tek başına kullanılması önerilmez. Bununla birlikte LMS, tüm mümkün alt kümelerin parametrelerini tahmin edip hata terimlerini değerlendirdiğinden pratik bir hesaplama sahip değildir. Diğer bir

olumsuz özelliği de hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğu durumda bile düşük asimptotik etkinliğe sahip olmasıdır. Bu olumsuz özelliklerine rağmen verideki aykırı değerlere % 50'ye kadar dayanabilmesi nedeniyle yüksek bozulma sınırına sahip bir tahmin edicidir ve aynı zamanda aykırı değerlerin teşhisinde kullanılan bir araçtır.

4.4 En Küçük Budanmış Kareler

Yüksek bozulma sınırına sahip en küçük budanmış kareler tahmin edicisi (LTS) Rousseeuw (1984)'te önerilmiştir. Buradaki budama sözcüğü, veri setindeki şüphelenilen gözlemlerin değişkenler üzerindeki etkisinin kaldırılması anlamında kullanılmaktadır. En küçük budanmış kareler yönteminde artıklara EKK yöntemindekine benzer bir minimizasyon işlemi uygulanmaktadır. Sıralanmış artıkların en büyük değerleri budandıktan sonra yapılan işlem EKK ile aynıdır. $e_t = y_t - \hat{y}_t$ olmak üzere; $e_1^2, e_2^2, \dots, e_n^2$ yöntemden elde edilen artıkların kareleri olsun. Burada ilk olarak hata değerlerinin kareleri küçükten büyüğe doğru sıralanır;

$$e_{(1)}^2 \leq e_{(2)}^2 \leq \dots \leq e_{(n)}^2$$

h terimi toplama dahil edilecek olan artık karelerinin sayısı olmakla birlikte, h değerinin belirlenmesi tahmin performansı açısından önemlidir. Rousseeuw (1984)'te tanımlanan LTS tahmin edicisi;

$$\min_{\hat{\beta}} \sum_{i=1}^h (e_i^2)$$

olarak gösterilir. Burada en büyük değere sahip $(n-h)$ gözlemin budanması ile birlikte geriye kalan h gözleme uygulanan yöntem temelde EKK yöntemi olmaktadır. LTS tahmin edicisinin güvenilirliğinin bir ölçüsü olan bozulma sınırı % 50'dir ve verinin $n/2$ 'sinin aykırı değer olması durumunda bununla başa çıkabileceği anlamına gelmektedir. LTS'nin dayanıklılığı, çoklu regresyon durumunda bağımsız değişkenlerin sayısından etkilenmediğinden güvenilir bir veri tahmin aracıdır. p parametre sayısı olmak üzere $p > 1$ iken $h = [n/2] + 1$ alındığında, LTS tahmin edicisi $([n/2] - p + 2)$ bozulma sınırına sahiptir. Ayrıca $h = [n/2] + [(p+1)/2]$ olduğunda LTS yönteminin bozulma sınırı mümkün olan maksimum değerine ulaşır. Her zaman LTS tahmin edicisi için bir çözüm mevcuttur. Bu tahmin edicinin en büyük dezavantajı ise

işlemlerde artıkların karelerinin sıralanması nedeniyle uzayan işlem süresidir (Rousseuw ve Leroy, 1987).

4.5 En Küçük Budanmış Mutlak Değer

En küçük budanmış mutlak değer tahmin edicisi (LTA), LTS tahmin edicisinin yakın bir türüdür. Buradaki amaç;

$$\min_{\hat{\beta}} \sum_{i=1}^h |e|_{(i)}$$

eşitliğini minimize edecek sabit ve eğim parametrelerini seçmektir. Burada $|e|_{(1)} \leq |e|_{(2)} \leq \dots \leq |e|_{(n)}$ ve $|e|_{(i)}$, i . nci en küçük mutlak artık değeridir. h değeri ise toplama dahil edilen mutlak artık değeridir ve LTS'de tanımlandığı gibidir. LTA tahmin edicisi LMS ve LTS tahmin edicilerinde olduğu gibi yüksek bozulma sınırına yani %50 dayanıklılığa sahiptir. LTA tahmin edicisinin bulunmasında h değerine karar verilmesi önemli bir konudur. LTA tahmin edicisi özellikle büyük veri kümeleri kullanılarak yapılan hesaplamalarda kullanım kolaylığı sebebiyle LMS ve LTS tahmin edicilerine cazip bir alternatiftir (Wilcox, 2005).

5. BOOTSTRAP YÖNTEMİ

Bootstrap yöntemi, küçük bir veri seti kullanılarak bu veri setinden daha büyük bir veri seti elde etmek üzere, çok sayıda yeni veri setinin elde edilmesini sağlayan bir yeniden örnekleme yöntemidir. Başka bir ifade ile anakütleden seçilen bir örneklemden tekrarlı olarak alt örneklemlerin seçilmesi olarak da tanımlanabilir.

Bootstrap yöntemi ile elde edilen bu yeni veri setleri üzerinde güven aralıkları tahmin edilebilmekte ve veri setleri için özel bir dağılım varsayımına ihtiyaç duyulmadığından hipotez testi için de kullanılabilir. İlk olarak Efron (1979) tarafından ortaya atılan yöntem istatistiksel yöntemler yetersiz olduğunda ya da hata terimi ile ilgili parametrik varsayımlar sağlanamadığında bu durumdan etkilenmeden güvenilir tahmin sonuçları üretebilmektedir.

Klasik bootstrap yönteminin kullanımında zaman serisi verisi ele alındığında yöntemin kullanılabilmesi için veri yapısının bağımsız ve özdeş dağılımlı olması gerekmektedir. Bununla birlikte zaman serilerinde veri içi bağımlılık yapısına sahip olan seriler de bulunmaktadır. Bu bağımlılık yapısının yeniden örnekleme ile elde edilen yeni veri setlerine yansıtılmadığı (aktarılamadığı) durumlarda klasik bootstrap yöntemi uygulanamamaktadır. Bu nedenle istatistiksel çıkarımların yapılabilmesi için yöntemde değişiklikler yapılması gerekmektedir. Yapılan bu değişikliklere göre bootstrap yöntemi çeşitlenmekte ve farklı isimler almaktadır.

5.1 Bağımlı Veri Yapısı için Bootstrap

Bootstrap yöntemi, geleneksel yöntemlerin başarısız olduğu durumlarda sunulan bir çözüm yöntemidir. Ancak klasik bootstrap yaklaşımında zaman serilerinde veri içi bağımlılık yapısı tasarlanmamıştır. Yeniden örnekleme esnasında veri setindeki bağımlılık yapısının elde edilen veri setlerinde de tutulması gerekmektedir. Literatürde bağımlı veri yapısı için yeniden örnekleme yöntemleri geliştirilmiştir. Bağımlılık yapısını yansıtabilecek bu yeniden örnekleme yöntemlerinden birisi de blok bootstrap yöntemleridir. Bu yöntemlerin çoğunda, blokları tanımlarken veri

parçalarını dikkate aldığından, bağımlılık yapısı her blok içerisinde tutulabilir. Durağan bir süreçten elde edilen gözlemler;

$$X = \{X_1, X_2, \dots, X_n\}$$

olsun. Blokların uzunluğu ve sayısı sırasıyla $l \in \{1, 2, \dots, n\}$ ve $b \geq 1$ ile simgelensin. Öyle ki $l \times b \leq n$ olsun. n ve m başlangıçtaki veri büyüklüğü ve bootstrap örnek büyüklüğü, $m \leq n$ ve k seçilen blokların sayısı olsun.

5.1.1 Blok bootstrap

Bağımlılık yapısına sahip veriler için yeniden örnekleme yöntemleri; örtüşmeyen blok bootstrap (Nonoverlapping Block Bootstrap) Carlstein (1992), hareketli blok bootstrap (Moving Block Bootstrap) Künsch (1989), dairesel blok bootstrap (Circular Block Bootstrap) ve durağan blok bootstrap (Stationary Block Bootstrap) Politis ve Romano (1992; 1994) ve durağan süreçlerin büyük bir sınıfı için Bühlmann (1997)'de sieve bootstrap yöntemi olarak sunulmuştur.

5.1.1.1 Örtüşmeyen blok bootstrap

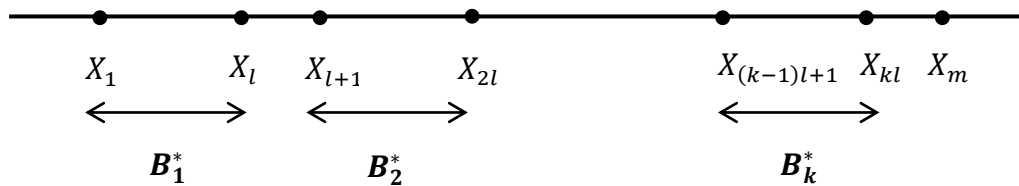
Örtüşmeyen blok bootstrap yöntemi zaman serilerinin ardışık gözlemlerinin b bloğa ayrılmasından oluşmaktadır.

$$B_i = (X_{(i-1)l+1}, \dots, X_{il}) \quad i = 1, \dots, b$$

k tane bloğun rasgele bir örneği olan, $k \geq 1$, B_1^*, \dots, B_k^* örneği $\{B_1, \dots, B_b\}$ 'den yer değiştirme ile seçilmektedir. k bloğun birleşmesi ile oluşan bootstrap örneği ise $m = k \times l$ gözlem ile oluşturulur. Böylece elde edilen örnek;

$$(X_1^*, \dots, X_l^*, \dots, X_{(k-1)l+1}^*, \dots, X_m^*)$$

olmaktadır. Bu bootstrap yöntemi için korelasyon, gözlemlerin blokları içinde güçlü ve bloklar arasında oldukça zayıf olarak düşünülür (Cordeiro ve diğ., 2006). Yöntem yardımı ile blokların elde edilişi Şekil 5.1'de verilmiştir.

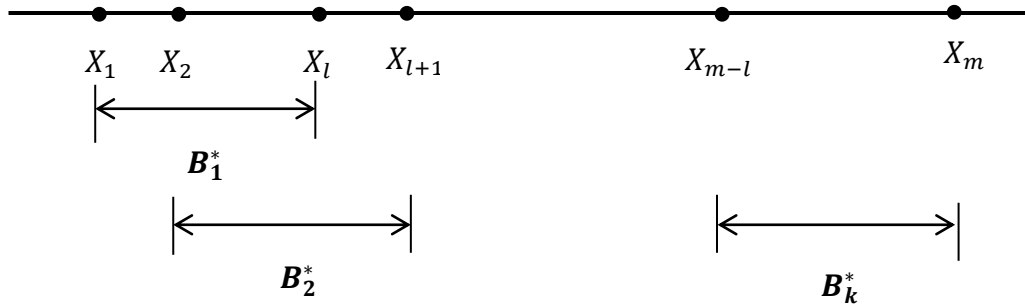
Şekil 5.1. Örtüşmeyen blok bootstrap yöntemi için blokların elde edilişi (Lahiri, 2003)

5.1.1.2 Hareketli blok bootstrap

Hareketli blok bootstrap yöntemi, Künsch (1989) ve Liu ve Singh (1992)'de önerilmiştir. Yöntem temelde bir zaman serisindeki ardışık gözlemlerin bloklarının yeniden örneklenmesi işlemidir. Buna bağlı olarak, orijinal gözlemlerin bağımlılık yapısı her blok içerisinde korunmaktadır.

$$B_i = (X_i, \dots, X_{i+l-1}) \quad 1 \leq i \leq b$$

B_i , X_i ile başlayan l uzunluğundaki bloktur. Burada $b = n - l + 1$ 'dir. Hareketli blok bootstrap örneği $\{B_1, \dots, B_b\}$ koleksiyonundan uygun bir blok sayısının rasgele olarak seçilmesi ile elde edilir. Buna göre, $\{B_1, \dots, B_b\}$ 'den yer değiştirme ile çekilmiş basit rasgele bir örnek B_1^*, \dots, B_k^* olarak gösterilebilir. B_i^* 'da $(X_{(i-1)l+1}^*, \dots, X_{il}^*)$, $i = 1, \dots, k$ ile gösterilen elemanlar, X_1^*, \dots, X_m^* , $m = k \times l$ büyüklüğünde olan hareketli blok bootstrap örneğidir. Efron (1979)'un klasik bootstrap yöntemi, her bloğun tek bir elemandan oluştuğu ($l = 1$) özel durumudur. Hareketli blok bootstrap yöntemi ardışık gözlemlenme durumunu dikkate aldığından, örneklem çekilirken her defasında k kez tek bir gözlemin yeniden örneklenmesi yerine, rasgele yapılan her çekimde ardışık gözlem bloklarında gözlemlerin bağımlılık yapısını da kaybetmeden yeniden örnekleme yapar (Cordeiro ve diğ., 2006). Yöntem yardımı ile blokların elde edilişi Şekil 5.2'de verilmiştir.

Şekil 5.2. Hareketli blok bootstrap yöntemi için blokların elde edilişi (Lahiri, 2003)

5.1.1.3 Dairesel blok bootstrap

Bu bootstrap işlemi önceki diğer yöntemlerin bir uzantısıdır. Fikir, “dairesele olarak tanımlanan” verileri kullanarak, bir daire etrafındaki verileri sarmak ve ek bloklar oluşturmak içindir. Böylece $i > n$ için $X_i = X_{in}$ olarak tanımlanır. Burada $i_n = imodn$ ve $X_0 = X_n$ 'dir. Politis ve Romano (1992)'de önerilen dairesele blok bootstrap yöntemi üst üste ve periyodik olarak blok uzunluğu l 'nin genişletilerek yeniden örneklenmesidir. Dikkat edilmelidir ki her X_i , blokların koleksiyonunda tam olarak l kez görünür ve dairesele blok bootstraptan dolayı eşit olasılıkla bu koleksiyonlardan bloklar yeniden örneklenir. Orijinal gözlemler X_1, \dots, X_n 'den her biri dairesele blok bootstrap altında eşit ağırlık alırlar. Bu özellik dairesele blok bootstrap yöntemini uç etkilerinden muzdarip olan örtüşmeyen blok bootstrap ve hareketli blok bootstrap yöntemlerinden ayırır. Önceki yöntemler gibi X_1^*, \dots, X_m^* gözlemlerinin bir dizisinde l uzunluğunda k blok seçilir ve düzenlenir (Cordeiro ve diğ., 2006).

5.1.1.4 Durağan blok bootstrap

Durağan blok bootstrap sabit bir l uzunluğunda bloklar yerine, rasgele uzunlukta bloklar kullandığı için diğer blok bootstrap yöntemlerinden farklıdır. Politis ve Romano (1994) formülasyonu kullanılarak, bu yöntem şu şekilde tanımlanabilir: X_1^* , $\{X_1, \dots, X_n\}$ 'den rasgele çekilmiş olsun. Yeni gözlem X_2^* 'ın seçimi için, rasgele seçim kolaylaştırılmıştır ve “başarı” olasılığı p olan ikili bir deney yapılır. Eğer ikili deney sonucu “başarı” ise o zaman X_2^* , $\{X_1, \dots, X_n\}$ 'den rasgele olarak tekrar seçilir. Aksi takdirde düzenli aralıklarla genişletilmiş seride X_1^* 'den sonraki gözlem X_2^* olarak belirlenir. Ve benzer şekilde bootstrap örneği n gözlem içerene kadar işleme devam edilir.

Durağan blok bootstrap yönteminin önemli bir özelliği ise $\{X_i^*\}$ $i \in 1, 2, \dots, n$ bootstrap gözlemlerinin durağan olmasıdır ve “durağan” olarak adlandırılmasının sebebi de budur (Cordeiro ve diğ., 2006).

5.1.2 Sieve bootstrap

Bühlmann (1997)'de sieve bootstrap olarak adlandırılan yeni bir bootstrap düzeni önerilmiştir. Bu yöntem önce uygun parametrik modelin bulunması ve elde edilen artıklardan yeniden örnekleme yapılması fikrine dayanır. Ancak model, uyarlamalı

yerine ön eklemeli model dikkate alınarak seçilir. Bu yaklaşım önceki yöntemlerden farklıdır, örnek bootstrap (şartlı olarak) durağanlık ve bağımlılık yapısı sunmaz. Diğer bir farklı özellik, sieve bootstrap örneği önceki yöntemlerde olduğu gibi orijinal verilerin bir altkütmesi değildir. Verilen bir örnek X_1^*, \dots, X_m^* , bir otoregresif süreç tahminidir. Ayrıca artıklar ortalanmış ve bu artıkların ampirik kümülatif dağılım fonksiyonu elde edilmiştir. Bu dağılımdan bağımsız ve özdeş dağılımlı artıkların yeniden örnekleme alınır. Böylece bootstrap hata serileri ve sonrasında bootstrap serileri üretilir. Sieve bootstrap parametrik bir modele dayansa bile temel olarak özünde parametrik olmadığı görülmektedir. Burada AR(p) modeli sadece artıkların serilerini filtrelemek için kullanılır. Zagdanski (1999) sieve bootstrapın farklı uygulamalarını dikkate almıştır. Durağan zaman serilerinin gelecek gözlemleri için güven aralıklarını elde etmiş ve zaman serilerinin gelecek değeri için en iyi doğrusal tahmin edicinin yapısını tanımlamıştır. Sieve bootstrap, gözlemlenen verinin gelecek değerlerinin koşullu dağılımına ait tutarlı tahmin edicilerini elde etmek için ortaya konmuştur (Cordeiro ve diğ., 2006).

6. ÖNERİLEN YÖNTEM VE ALGORİTMASI

Zaman serileri analizinde öngörü, karar verme sürecinin önemli bir unsurudur. İyi öngörü elde etmek ise doğru analiz yöntemini seçmek, öngörü hatasını küçültmek ve süreci hızlandırmak ile mümkün olabilmektedir. Geleneksel zaman serisi analiz yöntemleri ile iyi öngörüler elde edilebilmesine karşın, sağlamaları gereken varsayımlar sebebiyle işlemler karmaşıklaşmakta ve süreç uzamaktadır. Bununla birlikte zaman serileri analizinde sıklıkla kullanılmaya başlanan yapay sinir ağı yöntemleri, iyi öngörü performansları ve basit kullanımları sebebiyle bu yöntemlere tercih edilmektedir. Geleneksel yöntemler yapay sinir ağlarının tersine birçok varsayım gerektirmesi ve bunların çoğunlukla sağlanamaması dolayısıyla iyi öngörü elde etmede yetersiz kalmaktadır. Literatürdeki uygulamalı çalışmalarda da, yapay sinir ağları yaklaşımlarının geleneksel zaman serisi yöntemlerine göre daha iyi sonuçlar verebildiği görülmektedir. Bu nedendir ki son yıllarda zaman serisi öngörü probleminin çözümü için farklı türde yapay sinir ağları önerilmekte ve kullanımları gitgide artmaktadır. Literatüre bakıldığında yapay sinir ağı türlerinden en yaygın kullanıma sahip olanının çok katmanlı algılayıcı yapay sinir ağları (ÇKA-YSA) olduğu görülmektedir.

ÇKA-YSA yaygın kullanımı ve başarılı öngörü sonuçları vermesinin yanı sıra bazı temel problemleri barındırmaktadır. Bunlardan en önemlisi ağı mimari yapı belirleme problemidir. Öngörü için YSA'nın kullanıldığı problemlerde, girdi ve çıktı katmanlarında bulunacak birim sayısı problemin bilinen özellikleri sayesinde belirlenebilir. Ancak gizli katmanda bulunması gereken birim sayısının belirlenmesi araştırmacının vereceği bir karara bağlı olmaktadır. Bu durumda da seçilen gizli katman birim sayısına göre ağı performansında önemli değişiklikler olmaktadır. Bu durumun önüne geçmek amacıyla Yadav ve diğ. (2007) çalışmalarında tek bir nörondan oluşması sebebiyle mimari belirleme problemine sahip olmayan çarpımsal nöron model yapay sinir ağı (ÇNM-YSA)'nı önermişlerdir. Önerilen ÇNM-YSA'nın, ÇKA-YSA'dan farkı tek bir nörona sahip olması (gizli katman içermemesi) ve birleştirme fonksiyonu olarak toplamsal yerine çarpımsal birleştirme fonksiyonu kullanmasıdır. ÇNM-YSA'nın bu özellikleri (farklılıkları) sayesinde diğer YSA

türlerine göre üstün öngörü performansı gösterebildiği yapılan çeşitli çalışmalar yardımı ile kanıtlanmıştır.

İlgilenilen veri setinde aykırı değerlerin var olması, geleneksel zaman serisi analiz yöntemlerinde olduğu gibi YSA modellerinde de öngörü performansını olumsuz olarak etkileyen bir durumdur. ÇNM-YSA, ÇKA-YSA'ya göre aykırı değerlerden daha fazla etkilenmektedir. ÇNM-YSA'daki bu duyarlılığın nedeni, çarpımsal birleştirme fonksiyonu kullanılması ve çarpma işleminin özelliğinden dolayı aykırı değerlerin, ağıın çıktısı ve dolayısı ile ağıın öngörü performansı üzerindeki olumsuz etkisinin oldukça fazla görülmesidir.

Literatürde ÇKA-YSA'nın aykırı değere olan duyarlılığını ortadan kaldırmaya yönelik farklı dayanıklı öğrenme algoritmaları geliştirilmiştir. Ancak ÇNM-YSA aykırı değerden ÇKA-YSA'ya göre daha fazla etkilenmesine karşın herhangi bir dayanıklı öğrenme algoritması bulunmamaktadır. Dayanıklı bir öğrenme algoritmasının kullanılması ile birlikte ÇNM-YSA'nın aykırı değerlere olan duyarlılığı ortadan kaldırılacak; mimari seçim problemi olmayan, kullanımı basit ve öngörü performansı aykırı değer durumunda bile iyi olabilecek bir yapay sinir ağı ortaya konulmuş olacaktır.

Bu tez kapsamında ÇNM-YSA için aykırı değer tespiti yapmadan da çalışabilecek (aykırı değer durumunda) dayanıklı bir öğrenme algoritması önerilmiştir. Önerilen yöntemde ÇNM-YSA'nın eğitiminde uygunluk fonksiyonu olarak budanmış ortalamayı kullanan garanti yakınsamalı parçacık sürü optimizasyonu (GRY-PSO) kullanılmıştır. Esas olarak bu yöntemde regresyon analizinde kullanılan ve yüksek bozulma sınırına sahip dayanıklı bir yöntem olan en küçük budanmış kareler (LTS: Least Trimmed Squares) yaklaşımı ÇNM-YSA'ya uyarlanarak ağıın eğitiminde kullanılmıştır.

Önerilen dayanıklı yöntem sayesinde ÇNM-YSA'nın hem x hem de y yönündeki aykırı değerlerin olumsuz etkilerinden arındırılması sağlanacak ve ağıın öngörü performansı artırılabilecektir. Aynı zamanda yapay sinir ağlarında istatistiksel değerlendirme yapmanın mümkün olduğunu göstermek üzere önerilen yöntem için bootstrap tekniği kullanılarak hipotez testi yapılmıştır.

Önerilen yöntemin algoritması adımlar halinde aşağıda verilmektedir.

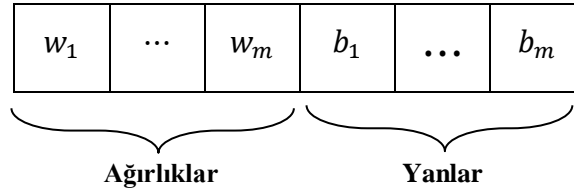
6.1 Önerilen Yöntemin Algoritması

Adım 1. Garanti yakınsamalı parçacık sürü optimizasyonunda (GRY-PSO) kullanılacak olan parametreler ve değerleri belirlenir.

Bunlar; pn parçacık sayısı, c_1 bilişsel katsayı, c_2 sosyal katsayı, w eylemsizlik katsayısı ve s_c başarı sayısı için, f_c ise başarısızlık sayısı için üst limit olarak verilebilir.

Adım 2. Parçacıkların başlangıç hız ve pozisyon vektörleri rastgele üretilir.

Parçacıkların pozisyonları ÇNM-YSA'daki ağırlıklar ve yanlardır. Örneğin m girdinin olduğu ÇNM-YSA'da bir parçacığın pozisyonları Şekil 6.1'de verilmiştir. Şekil 6.1'de görüldüğü gibi m girdinin olduğu bir ÇNM-YSA'da bir parçacığın pozisyon sayısı $2m$ olmaktadır. Parçacığın tüm başlangıç pozisyonları sürekli düzgün dağılımdan $U(0,1)$ aralığından rastgele üretilmektedir. Hızlar ise önceden hızlar için belirlenen $vmaps$ sınır değerine göre $(-vmaps, vmaps)$ aralığından rastgele üretilmektedir.

Şekil 6.1. ÇNM-YSA'da bir parçacığın pozisyonları

$p_{ij}^{(k)}$, k . iterasyonda i . parçacığın j . pozisyon değeri ve $v_{ij}^{(k)}$, k . iterasyonda i . parçacığın j . hız değerini göstermek üzere, k . iterasyondaki sürü pozisyon ve hız değerleri sırasıyla Çizelge 6.1 ve Çizelge 6.2'deki gibi gösterilebilir.

Çizelge 6.1. Parçacıklara ait pozisyon değerleri

$p_{11}^{(k)}$	$p_{12}^{(k)}$	...	$p_{1\ 2m}^{(k)}$
$p_{21}^{(k)}$	$p_{22}^{(k)}$	...	$p_{2\ 2m}^{(k)}$
$p_{pn\ 1}^{(k)}$	$p_{pn\ 2}^{(k)}$	...	$p_{pn\ 2m}^{(k)}$

Çizelge 6.2. Parçacıklara ait hız değerleri

$v_{11}^{(k)}$	$v_{12}^{(k)}$	...	$v_{1\ 2m}^{(k)}$
$v_{21}^{(k)}$	$v_{22}^{(k)}$	...	$v_{2\ 2m}^{(k)}$
$v_{pn\ 1}^{(k)}$	$v_{pn\ 2}^{(k)}$	...	$v_{pn\ 2m}^{(k)}$

Adım 3. Her bir parçacık için uygunluk fonksiyonu değeri hesaplanır.

İterasyon sayısı k olduğunda, i . parçacık için uygunluk fonksiyonu değerinin hesaplanması Adım 3.1 ile Adım 3.3 arasında verilmiştir.

Adım 3.1. k . iterasyonda i . parçacığın $2 \times m$ adet pozisyonundan çarpımsal nöron modelin ağırlık ve yanları (6.1) ve (6.2) eşitliklerindeki gibi elde edilmektedir.

$$w_1 = p_{i1}^{(k)}, w_2 = p_{i2}^{(k)}, \dots, w_m = p_{im}^{(k)} \quad (6.1)$$

$$b_1 = p_{i\ m+1}^{(k)}, b_2 = p_{i\ m+2}^{(k)}, \dots, b_m = p_{i\ 2m}^{(k)} \quad (6.2)$$

Adım 3.2. Ağırlık ve yan değerlerini kullanarak ÇNM-YSA'nın her bir öğrenme örneği için net değerleri (6.3) eşitliğindeki gibi hesaplanır.

$$net_t = \prod_{j=1}^m w_j x_{t-j} + b_j, \quad t = 1, \dots, n \quad (6.3)$$

Burada n adet öğrenme örneği bulunmaktadır. Zaman serisinin N adet gözlemi varsa $n = N - m$ olmaktadır. Ağırlık çıktıları ise (6.4) eşitliğindeki gibi hesaplanmaktadır.

$$\hat{y}_t = \frac{1}{1 + \exp(-net_t)}, \quad t = 1, 2, \dots, n \quad (6.4)$$

Adım 3.3. Her bir parçacık için uygunluk fonksiyonu değeri hesaplanır.

Uygunluk fonksiyonu olarak ÇNM-YSA'dan öğrenme örnekleri için hesaplanan çıktılar kullanılarak (6.5) eşitliğinde verildiği gibi bir ölçüt hesaplanır.

$e_t = y_t - \hat{y}_t$ olmak üzere; $e_1^2, e_2^2, \dots, e_n^2$ yöntemden elde edilen artıkların kareleri olsun. Artık kareler $e_{(1)}^2 \leq e_{(2)}^2 \leq \dots \leq e_{(bm)}^2 \leq e_{(m+1)}^2 \leq \dots \leq e_{(n)}^2$ şeklinde sıralanmış olarak verilsin. Burada \hat{y}_t ÇNM-YSA'nın çıktısı, y_t hedef değeri, n öğrenme örneklerinin sayısı ve α - budama oranı olmak üzere; toplama dahil edilen artıkların karelerinin sayısı $bm = n - \lceil n\alpha \rceil$ olmaktadır.

Bu durumda j . nci öğrenme örneği için uygunluk fonksiyonu değeri;

$$f_{uygunluk_j} = \frac{1}{bm} \sum_{i=1}^{bm} e_{(i)}^2, \quad j = 1, \dots, n \quad (6.5)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Budama yapılırken; artıkların kareleri arasında bir sıralama yapıldığından ve küçük artık değerlerinin kareleri sifıra yaklaşacağından, yalnızca sıralamanın üst kısmından budama yapılmaktadır. Bu nedenle yaptığımız işlem esasen tek taraflı budama olmaktadır.

Adım 4. $pbest$ ve $gbest$ değerleri oluşturulur ya da güncellenir.

$pbest$ ilk iterasyonda başlangıç pozisyonlarının kendisidir. İlk iterasyondan sonra her bir parçacığın en iyi durumunun saklandığı vektörlerden oluşmaktadır. Bir parçacığın pozisyon değerleri güncellendikten sonra daha iyi bir uygunluk değerine sahip olursa (uygunluk değeri daha küçük olur ise) bu parçacığın $pbest$ 'teki değerleri güncellenen pozisyon değerleri ile değiştirilir. $pbest_{ij}$, i . parçacığın en iyi durumu için j . pozisyondaki değeridir. $gbest_j$ tüm parçacıkların en iyi durumu için j . pozisyondaki değeridir.

Eğer $gbest$ 'in uygunluk değeri önceden belirlenen bir küçük pozitif sayı olan ϵ değerinin altındaysa ya da maksimum iterasyon sayısına ulaşılmış ise işlemler durdurulur. Aksi halde Adım 5'e geçilir. Eğer algoritma durdurulur ise optimal ağırlık ve yan değerleri $gbest$ 'ten alınır.

$pbest$ ve $gbest$ vektörleri Çizelge 6.3 ve Çizelge 6.4'teki gibi gösterilir.

Çizelge 6.3. Parçacıklara ait $pbest$ vektörleri

$pbest_{11}^{(k)}$	$pbest_{12}^{(k)}$	...	$pbest_{12m}^{(k)}$
$pbest_{21}^{(k)}$	$pbest_{22}^{(k)}$	...	$pbest_{22m}^{(k)}$
$pbest_{pn1}^{(k)}$	$pbest_{pn2}^{(k)}$	...	$pbest_{pn2m}^{(k)}$

Çizelge 6.4. Parçacıklara ait $gbest$ vektörleri

$gbest_1^{(k)}$	$gbest_2^{(k)}$	...	$gbest_{2m}^{(k)}$

Adım 5. Pozisyonların hız değerleri ve pozisyonlar sırasıyla (6.7) ve (6.8) eşitliklerinde verilen formüllere göre güncellenirken $gbest$ 'e karşılık gelen parçacığın pozisyon değerleri (6.6) ve (6.8) eşitliğine göre güncellenir ve Adım 3'e geri dönlür.

$$v_{ij}^{(k+1)} = w * v_{ij}^{(k)} - p_{ij}^{(k)} + gbest_j^{(k)} + \rho(k) * r_3 \quad (6.6)$$

$$v_{ij}^{(k+1)} = w \times v_{ij}^{(k)} + c_1 r_1 (pbest_{ij} - p_{ij}) + c_2 r_2 (gbest_{ij} - p_{ij}) \quad (6.7)$$

$$p_{ij}^{(k+1)} = p_{ij}^{(k)} + v_{ij}^{(k+1)} \quad (6.8)$$

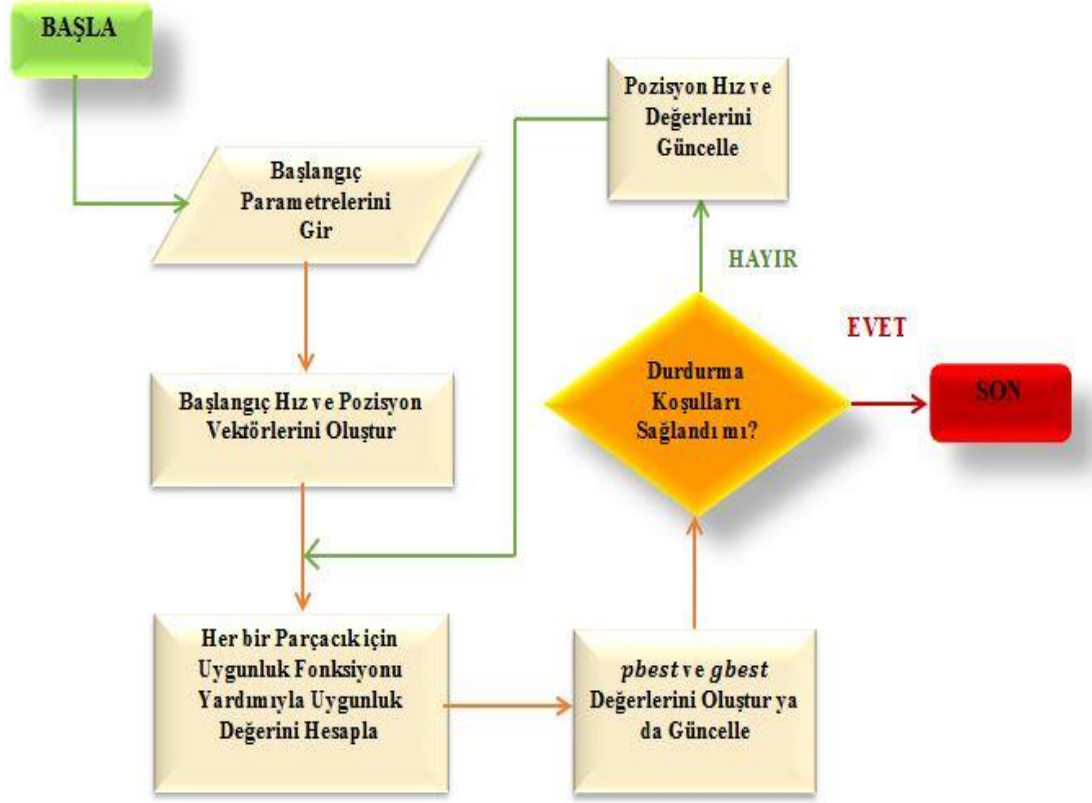
Burada r_1 ve r_2 (0,1) parametrelili düzgün dağılımdan üretilen rastgele sayılar ve r_3 , (-1,1) parametrelili düzgün dağılımdan üretilen rastgele sayıdır. $\rho(k)$ ise (6.9) eşitliğine göre her iterasyonda hesaplanır.

$$\rho(k+1) = \begin{cases} 2\rho(k) , & s_n > s_c \\ 0.5\rho(k) , & f_n > f_c \\ \rho(k) , & \text{aksi halde} \end{cases} \quad (6.9)$$

bu formülde $\rho(0) = 1$ olmakta, s_n başarı sayısı, f_n başarısızlık sayısı ve s_c başarı sayısı için, f_c ise başarısızlık sayısı için üst limittir. Eğer en iyi parçacığın numarası değişmeden, iyileşme sağlar ise başarı sayısı artırılır ve başarısızlık sayısı sıfırlanır, iyileşme sağlanmadıysa başarısızlık sayısı artırılır ve başarı sayısı sıfırlanır. Eğer $gbest$, farklı bir parçacık numarası alırsa, hem başarı hem de başarısızlık sayısı sıfırlanır.

6.2 Önerilen Yöntemin Akış Diyagramı

Önerilen yöntemin işlem adımları Şekil 6.2’de akış diyagramında verildiği gibidir.

Şekil 6.2. Önerilen yöntem için akış diyagramı

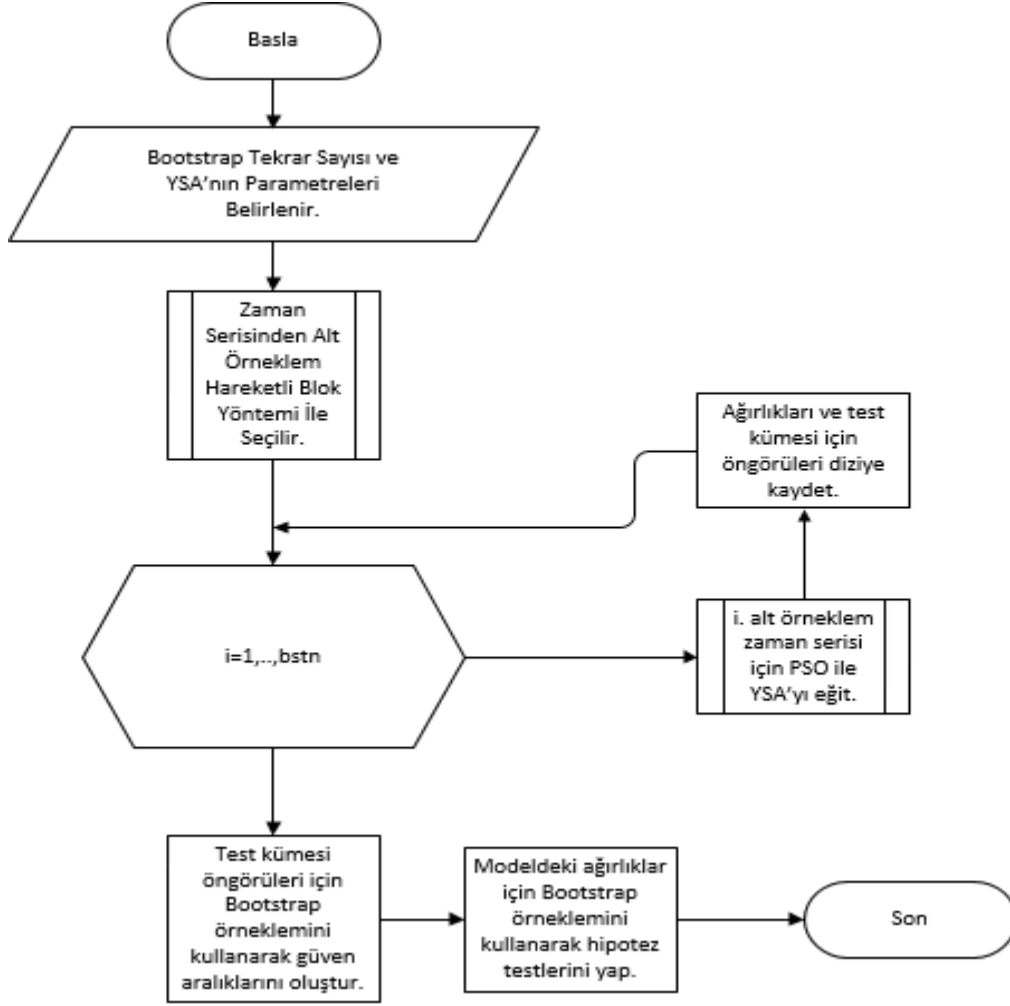
6.3 Önerilen Yöntem için Rastgele Hareketli Kayan Blok Bootstrap

Tiwari ve diğ. (2010a, 2010b) çalışmalarında bootstrap yöntemleri kullanarak YSA’dan elde edilen öngörüler için güven aralıkları elde etmeyi başarmıştır. Ancak bu çalışmalarda zaman serisinin ardışık gözlemlenme durumunu göz ardı eden bootstrap yöntem kullanılmış ve model girdilerinin istatistiksel olarak anlamlı katkılarının olup olmadığı konusunda herhangi bir araştırma yapılmamıştır.

Tiwari ve diğ. (2010a, 2010b) çalışmaları yapay sinir ağlarından olasılıksal çıkarımlar yapmanın mümkün olduğunu göstermektedir.

Tezin bu kısmında çarpımsal nöron model yapay sinir ağında öngörüler için güven aralıklarının elde edilmesi ve modeldeki parametreler olan ağırlıklar için hipotez testlerinin yapılması rastgele hareketli kayan blok bootstrap yöntemi ile

gerçekleştirilmiştir. Önerilen yöntem için rastgele hareketli kayan blok bootstrap'a ait akış diyagramı Şekil 6.3'te verilmiştir.

Şekil 6.3. Rastgele hareketli kayan blok bootstrap yönteminin akış diyagramı

Akış diyagramında bir bütün olarak verilen yöntemin alt işlemleri aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır. İlk olarak zaman serisinden rastgele hareketli kayan blok bootstrap yöntemi ile nasıl alt örneklem zaman serilerinin oluşturulduğunu açıklayalım.

Zaman serisinin gözlem sayısı n , test kümesi uzunluğu ise n_{test} olsun. Alt örneklem blok olarak ilk $n - n_{test}$ gözlemden seçilir. Seçim işlemi için ilk olarak alt örneklem uzunluğu (n_{alt}), $U(a, b)$ dağılımından rastgele seçilir. Burada,

$$a = \lfloor (n - n_{test}) \times 0.5 \rfloor, \quad b = \lfloor (n - n_{test}) \times 0.75 \rfloor$$

olmaktadır. Alt örneklem uzunluğu seçildikten sonra alt örneklem başlangıç noktası (n_0), $U(c, d)$ aralığından rastgele olarak seçilen sayının tam kısmına bir eklenerek

elde edilir. Burada, $c = 1$ ve $d = n - ntest - nalt$ olmaktadır. Böylece x_t zaman serisinden alt örneklem zaman serisi

$$x_t^{alt} = x_{t+n0-1}, t = 1, 2, \dots, nalt$$

olarak elde edilir. Elde edilen her bir alt zaman serisi için algoritması yukarıda verilen önerilen yöntem uygulanarak YSA eğitilir.

Akış diyagramında verilen test kümesi verileri için güven aralıklarının oluşturulması test kümesi verileri için elde edilen örneklemelere dayalı olarak gerçekleştirilir. Her bir alt örneklem zaman serisi için eğitilen ağ kullanılarak hesaplanan öngörü değerleri iki boyutlu bir diziye kaydedilir.

$$\{\hat{Y}_{i,j}\}, \quad i = 1, 2, \dots, bstn; j = 1, 2, \dots, ntest$$

Burada $bstn$ bootstrap tekrarların sayısını göstermektedir. Matrisin her bir sütunu her bir test kümesi için elde edilen öngörünün örneklemine göstermektedir. Güven aralıkları yüzdeler kullanılarak aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$P\left(Yüzdelik(\{\hat{Y}_{.,j}\}, 0.025) \leq Y_{.,j} \leq Yüzdelik(\{\hat{Y}_{.,j}\}, 0.975)\right) = 0.95, j = 1, 2, \dots, ntest$$

YSA modelindeki m adet ağırlığın her biri için bootstrap örneklemi kullanılarak hipotez testleri gerçekleştirilir. Ağırlıklar için bootstrap örneklemi;

$$\{\widehat{W}_{i,j}\}, \quad i = 1, 2, \dots, bstn; j = 1, 2, \dots, m$$

şeklinde gösterilebilir. Hipotez testi için ilk olarak her bir ağırlığın örneğine normallik testi uygulanır. Normal dağılım koşulu sağlanır ise tek örneklem t -testi ile aksi halde işaret (signtest) testi ile dağılımın konum parametresinin sıfır olup olmadığı her bir ağırlık için test edilir. Hipotezler $i = 1, 2, \dots, m$ olmak üzere,

$$H_0: w_i = 0$$

$$H_1: w_i \neq 0$$

şeklinde olmaktadır.

7. UYGULAMA

Tezin uygulama kısmında; benzetim çalışması ve gerçek hayat zaman serilerinin çözümlenmesi yoluyla aykırı değer durumunda öngörü performanslarındaki değişimin görülmesi ve önerilen yöntem ile alternatif yöntemlerin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Uygulamanın ilk aşamasında öncelikle bir benzetim çalışması yapılmıştır. Bu benzetim çalışması yardımıyla önerilen yöntem ve diğer alternatif yöntemlerin aykırı değer durumundaki öngörü performansları karşılaştırılmıştır. Ardından önerilen yöntem, gerçek hayat zaman serisi verilerine uygulandığında öngörü performansını ölçmek ve alternatif yöntemlerin öngörü performansları ile karşılaştırılmak amacıyla; literatürde sıkça kullanılan AUST (Avustralya Bira Tüketimi) ve ANSO (Ankara Hava Kirliliği) verileri çözümlenerek sonuçlar karşılaştırılmıştır. Son bölümde ise ağırlıklarına ait hipotez testlerinin yapılması ve ağırdan elde edilen öngörülere ait güven aralıklarının oluşturulması amacıyla hareketli blok bootstrap yöntemi kullanılarak ANSO verilerine ait bir uygulama yapılmıştır.

Öngörü performanslarının başarısı, serilerin gerçek değeri ile öngörü değerinin kullanıldığı çeşitli kriterler yardımıyla karşılaştırılmaktadır. Bu amaçla kullanılacak olan kriterler hata kareler ortalaması karekökü (HKOK), ortalama mutlak yüzdelik hata (OMYH), mutlak hata yüzdesi medyanı (MHYM) olarak belirlenmiştir. Kullanılacak olan kriterlerin formülleri sırasıyla eşitlik (7.1) eşitlik (7.2) ve eşitlik (7.3)'te verilmiştir.

$$HKOK = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n (y_t - \hat{y}_t)^2}{n}} \quad (7.1)$$

$$OMYH = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n \left| \frac{y_t - \hat{y}_t}{y_t} \right| \quad (7.2)$$

$$MHYM = \text{medyan} \left(\frac{|y_t - \hat{y}_t|}{y_t} \right), \quad t = 1, 2, \dots, n \quad (7.3)$$

Burada n , y_t ve \hat{y}_t sırasıyla; öğrenme örneği sayısı, gözlenen değer ve öngörü değerini göstermektedir.

7.1 Benzetim Çalışması

Bu bölümde öncelikle ÇNM-YSA için simülasyonla veri üretilmiş ardından önerilen yöntem ve alternatif yöntemler için bu verilerle çözümlenmeler yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada önerilen yöntemin aykırı değer varlığı durumundaki performansı, hem test hem de eğitim verisi için HKOK, OMYH ve MHYM ölçütleri bakımından geri yayımlı öğrenme algoritması (GY), garanti yakınsamalı parçacık sürü optimizasyonu (GRY-PSO) ve standart parçacık sürü optimizasyonu yöntemleri (PSO) ile eğitilmiş olan ÇNM-YSA'larla çözümlenip sonuçlar karşılaştırılmıştır. Veri üretim algoritması aşağıda verildiği gibidir.

Algoritma1. ÇNM-YSA için Veri Üretimi Algoritması

Adım 1. $U(0, 0.01)$ parametrelili düzgün dağılımdan rasgele olarak m adet başlangıç değeri (x_0) üretilir.

Adım 2. $U(0,1)$ parametrelili düzgün dağılımdan rasgele olarak m adet ağırlık ve m adet yan değeri üretilir.

Adım 3. Zaman serisinin n adet değeri eşitlik (7.4) yardımıyla ardışık olarak hesaplanır. x_t serisinin ilk m tane değeri ise Adım 1'de başlangıç değeri olarak üretilen x_0 'dır.

$$x_t = \prod_{j=1}^m (x_{t-j} \times w_j + b_j) , t = m + 1, \dots, n + m \quad (7.4)$$

Burada w_j ve b_j sırasıyla ÇNM-YSA'nın ağırlık ve yan değerlerini göstermektedir.

Adım 4. x_t zaman serisinin başlangıç değeri olan ilk m gözlemi atılarak, zaman serisinin n gözleme sahip olması sağlanır.

Adım 5. Hata serisi için, $N(0, \sigma^2)$ dağılımından rasgele olarak n adet gözlem üretilir ve ε_t serisi elde edilir.

Adım 6. y_t zaman serisi, x_t serisine ε_t serisi eklenerek elde edilir.

$$y_t = x_t + \varepsilon_t$$

Adım 7. y_t zaman serisinin maksimum değeri (*maksy*) belirlenir. Aykırı değer sayısı (*naykr*),

$$naykr = \lceil n \times y\ddot{u}zde \rceil$$

formülü ile hesaplanır. Burada *yüzde*, veri setinin kirletilme yüzdesidir. Verinin ilk $(n - ntest)$ gözlemi eğitim kümesi ve son $ntest$ gözlemi test kümesi olarak kullanılır. Eğitim kümesine eklenecek olan *naykr* adet aykırı değer ise, verinin ilk

$(n - n_{test})$ gözlemi içerisinde rasgele olarak seçilir. Bunun için $(n - n_{test})$ parametrelili kesikli düzgün dağılımdan n_{aykr} adet $r_i, i = 1, 2, \dots, n_{aykr}$ rasgele sayısı üretilir. y_t zaman serisinde seçilen gözlemlerin yerine $(maksy \times kat)$ değeri konulur. Burada kat , veriye aykırı değer olarak enjekte edilecek değerin veri setinin en büyük değerinin kaç katı olduğunu ifade etmektedir.

$$y_t(r_i) = maksy \times kat, \quad i = 1, 2, \dots, n_{aykr}$$

Sonuçta *yüzde* oranında kirletilmiş, n_{aykr} adet aykırı değer içeren ve çarpımsal modele uygun bir y_t zaman serisi elde edilmiş olur.

ÇNM-YSA için veri üretilirken kullanılan parametrelerin her birinin aldığı farklı değerler için çözümlenmeler yapılmıştır. Bu parametreler ve değerleri;

n : Üretilen veri setine ait gözlem sayısı ($n=100$ ve 500).

σ^2 : Hata varyansı ($\sigma^2= 1$ ve 10).

kat : Veri setine eklenecek olan aykırı değerin büyüklüğü ($kat=$ veriye ait maksimum değerin 5 ve 10 katı).

yüzde : Veri setinin kirletilme yüzdesi ($yüzde= \%5$ ve $\%10$).

tryüzde : Veri setinin budanma yüzdesi ($tryüzde= \%20$ ve $\%30$)

olarak değiştirilerek 32 farklı durum için çözümlenme yapılmıştır. Her bir durum için çözümlenme yapılmadan önce yukarıda algoritması verilen benzetim süreci ile 100 farklı veri üretilmiştir.

Önerilen yöntem haricinde; ÇNM-YSA-GY, ÇNM-YSA-GRYPSO ve ÇNM-YSA-PSO yöntemleri ile çözümlenme yapılmıştır. Çözümlenmeler sonucunda belirtilen yöntemlere ait hesaplanan ölçütlerin her birinin aşağıda belirtilen eğitim ve test kümeleri için ortalamaları hesaplanmıştır.

	HKOK ölçütü değeri	OMYH ölçütü değeri	MHYM ölçütü değeri
Eğitim kümesi için	HKOK _{eğitim}	OMYH _{eğitim}	MHYM _{eğitim}
Test kümesi için	HKOK _{test}	OMYH _{test}	MHYM _{test}

İşlemler 100 kez tekrarlanmış ve tüm hata ölçütleri için her bir yönteme ait 100 farklı ortalama değer hesaplanmış ve bu değerler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığı belirlenmiştir. Bunu yaparken öncelikle normallik testi sonuçlarına göre dört yöntemden elde edilen hata ölçütlerine parametrik ya da parametrik olmayan testlerden hangisinin uygulanacağına karar verilmiştir. Çizelge

7.1’de belirtilen tüm hata ölçütleri için yapılan Lilliefors normallik testi (p değerleri) sonuçları ve kullanılan testlerin türleri ve sonuçları verilmiştir.

Çizelge 7.1. Lilliefors normallik testi sonuçlarına göre kullanılacak test türü

	Test Türü	HKOK	OMYH	MHYM	HKOK	OMYH	MHYM
		test	Test	test	egt	egt	egt
Durum		KW	KW	F	KW	KW	KW
1	Test İstatistiği	296.06	226.49	7798	374.06	237.20	351.39
	p değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Durum		KW	KW	F	KW	KW	KW
2	Test İstatistiği	354.77	297.23	31972.48	373.01	180.32	372.01
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum		KW	KW	KW	KW	KW	KW
3	Test İstatistiği	350.16	332.57	345.03	374.06	86.25	343.20
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Yöntemlerden elde edilen hata ölçütlerine normallik testi uygulanmıştır. EK 1’de verilen normallik testi sonuçlarına göre kullanılacak olan test türüne karar verilmiştir. Test sonuçları incelendiğinde p değerinin 0.05’ten küçük olduğu görülmüştür. Bu durumda normal dağılıma sahip olmayan ölçütler için parametrik olmayan testlerden yararlanılmıştır. Yöntemlerin karşılaştırılmasında tüm grupların normal dağılımlı olduğu ölçütler için ANOVA (F) testi, diğer ölçütler açısından yöntemlerin karşılaştırılmasında ise Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Kullanılan testler ve test istatistiği değerleri Çizelge 7.1’de durumlara göre ayrı ayrı verilmiştir. Diğer durumlar için test sonuçları ve p değerleri ise EK 1’de ayrıntılı olarak verilmektedir.

Kruskal-Wallis ve F testi için grupların ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı hipotezi test edilmiştir. Buna göre Çizelge 7.1 incelendiğinde; Kruskal-Wallis ve F testine ait tüm p değerlerinin 0.05’ten küçük olduğu görülmektedir. Buradan hareketle belirlenen ölçütler bakımından tüm gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu söylenir.

Kruskal-Wallis testi sonucunda elde edilen sıra sayıları ortalaması değerleri de incelendiğinde yöntemler arasındaki farklılık açıkça görülmektedir. Yöntemlere ait sıra sayıları ortalaması değerleri aşağıda Çizelge 7.2’de verilmektedir.

Çizelge 7.2. Ölçütlere göre Kruskal Wallis testi sıra sayıları ortalamaları

	Önerilen Yöntem	ÇNM-GY	ÇNM-PSO	ÇNM-GRYPSO	
Durum 1	HKOKtest	53.260	323.660	177.640	247.440
	OMYHtest	50.500	255.41	237.120	258.970
	MHYMtest	1.157	1.665	1.624	1.638
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	217.940	274.400	259.160
	MHYMegt	50.500	350.350	168.840	232.310
Durum 2	HKOKtest	50.500	163.430	239.040	349.030
	OMYHtest	50.500	326.160	236.580	188.760
	MHYMtest	1.107	2.390	2.153	2.203
	HKOKegt	350.500	250.500	51.210	149.790
	OMYHegt	98.030	205.850	182.510	315.610
	MHYMegt	50.500	350.500	151.890	249.110

Çizelge 7.2’den görüldüğü üzere tüm durumlarda HKOKegt ölçütü için sıra sayıları ortalaması değerlerine bakıldığında, aykırı değer bulunması sebebiyle beklenildiği gibi en yüksek değere sahip yöntemin önerilen yöntem olduğu görülmektedir. Bununla birlikte önerilen yöntemin HKOKegt ölçütü haricindeki tüm ölçütlerde sıra sayıları ortalaması için en küçük değeri aldığı görülmüştür. Çizelge incelendiğinde tüm durum ve ölçütler için önerilen yöntemin; aykırı değer olması durumunda diğer yöntemlere göre oldukça iyi sonuç verdiği görülmektedir. Diğer durumlar için hesaplanan değerlere EK 2’de yer verilmektedir.

Kruskal-Wallis testi sonucunda tüm ölçütlere göre gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Bu sebeple hangi gruplar arasında farklılık olduğunu belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma testleri yapılmıştır. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Wilcoxon işaret testi kullanılmıştır. Medyanların eşitliği hipotezi test edildiğinde tüm p değerlerinin 0.05’ten küçük olduğu görülmüştür. Bu durumda medyanlar eşit değildir ve tüm ikili gruplar arasında farklılık olduğu söylenir. Durumlar için; ölçütlere göre yöntemlerden elde edilen medyan değerleri Çizelge 7.3’te verilmektedir.

Çizelge 7.3. Durumlara göre yöntemlerden elde edilen medyan değerleri

	Önerilen Yöntem	ÇNM-GY	ÇNM-PSO	ÇNM-GRYPSO	
Durum 1	HKOKtest	1.140	1.264	1.2437	1.2502
	OMYHtest	3.126	6.203	6.1298	6.2047
	MHYMtest	1.155	1.6612	1.6242	1.6398
	HKOKegt	3.665	3.3667	3.3116	3.3206
	OMYHegt	4.287	6.094	6.2074	6.1758
	MHYMegt	1.045	1.4884	1.4051	1.4196
Durum 2	HKOKtest	1.263	1.831	1.865	1.929
	OMYHtest	3.143	7.976	7.746	7.616
	MHYMtest	1.104	2.382	2.153	2.202
	HKOKegt	6.946	6.250	6.136	6.143
	OMYHegt	8.364	13.787	13.637	15.126
	MHYMegt	1.052	2.263	2.059	2.114

Çizelge 7.3'ten görüldüğü gibi tüm ölçütler için önerilen yöntemin medyan değerinin diğer yöntemlerle karşılaştırıldığında daha küçük olduğu görülmektedir. Buradan hareketle önerilen yöntemin aykırı değer durumunda diğer yöntemlere göre daha iyi sonuçlar verdiği söylenebilir. Diğer durumlar için yöntemlerin medyan değerleri ise EK 3'te verilmektedir.

Tablonun tümüne bakıldığında, parametre değerlerindeki değişimin sonuçlar üzerindeki etkisini yorumlayacak olursak;

* Tüm parametreler sabit tutulup, veri setine eklenecek aykırı değer in büyüklüğü olan “kat” parametresinin değeri 5'ten 10'a çıkarıldığında;

- Önerilen yöntem haricindeki tüm yöntemlerin test kümesi ölçütlerine ait medyan değerlerinde artış meydana gelmiştir.

- Bununla birlikte önerilen yöntem ve diğer yöntemlerde; aykırı değer in, ağı n eğitim kümesine eklenmesinden dolayı eğitim kümesi ile ilgili olan ölçütlerin medyan değerlerinde yaklaşık 2 katına kadar artış gözlemlenmektedir.

* Tüm parametreler sabit tutulup, veri setinin kirletilme yüzdesi olan “yüzde” parametresinin değeri %5'ten %10'a çıkarıldığında;

- Önerilen yönteme ait tüm ölçütlerin medyan değerlerinde küçük miktarda değişimler olurken, diğer yöntemlere ait tüm ölçütlerin medyan değerlerinde yaklaşık 2 kata kadar artış gözlenmiştir.

* Bir diğerinde tüm parametreler sabit tutulup, hata varyansı “ σ^2 ” parametresinin değeri 1'den 10'a çıkarıldığında;

- Önerilen yöntem ve diğer yöntemlere ait eğitim ve test kümelerinin HKOK ölçütünün medyan değerlerinde yaklaşık 10 kata kadar bir artış gözlemlenirken,

- Önerilen yöntem ve diğer yöntemlere ait diğer tüm ölçütlerin medyan değerlerinde ise azalma meydana gelmiştir.

* Son olarak diğer tüm parametreler sabit tutulup, veri setinin budanma yüzdesi olan “tryüzde” parametresinin değeri %20’den %30’a çıkarıldığında;

- Önerilen yöntem haricindeki tüm yöntemlerin test kümesinin HKOK ölçütüne ait medyan değerleri 3 katına çıkarken,

- Tüm yöntemlerin test kümesinin OMYH ölçütüne ait medyan değerlerinde azalma meydana gelmiş,

- Bununla birlikte tüm yöntemlerin diğer ölçütlerinin medyan değerlerinde kayda değer bir değişim görülmemiştir.

* Aynı şekilde diğer tüm parametreler sabit tutulup, veri setine ait gözlem sayısı olan “n” parametresinin değerinin 100’den 500’e çıkarıldığında;

- Önerilen yönteme ait test kümesinin OMYH ölçütünün medyan değerlerinde kayda değer bir artış gözlemlenmezken, diğer yöntemlerin bu ölçütüne ait medyan değerlerinde yaklaşık 1.5 kata kadar bir artış gözlenmiştir.

- Bunun yanında önerilen yöntemin eğitim kümesine ait OMYH ölçütünün medyan değerinde azalma meydana gelirken, diğer tüm yöntemlerin bu değerinde artış meydana gelmiştir.

- Tüm yöntemlere ait diğer ölçütlerin medyan değerlerinde ise kayda değer bir değişim görülmemiştir.

7.2 Gerçek Hayat Zaman Serileri ile Çözümleme

Uygulamanın bu bölümünde literatürde sıklıkla kullanılan Avustralya bira tüketimi (AUST) ve Ankara hava kirliliği (ANSO) zaman serisi verileri önerilen yöntem ile çözümlenmiş ve elde edilen sonuçlar literatürdeki bazı yöntemlerin sonuçları ile birlikte değerlendirilmiştir. Önerilen yöntemin ve diğer yöntemlerin öngörü performanslarının karşılaştırılmasında ise HKOK ve OMYH ölçütleri kullanılmıştır.

Önerilen yöntemin orijinal serideki öngörü performansının karşılaştırılması amacıyla literatürde sıklıkla kullanılan bazı yöntemlerle de çözümleme yapılmıştır.

Bu yöntemler;

ÇNM-YSA-GY: Geri yayımlı öğrenme algoritmasına dayalı çarpımsal nöron model yapay sinir ağı

ÇNM-YSA-PSO: Parçacık sürü optimizasyonuna dayalı çarpımsal nöron model yapay sinir ağı

ÇK-YSA-PSO: Parçacık sürü optimizasyonuna dayalı çok katmanlı yapay sinir ağı

ÇK-İB-YSA: Çok katmanlı ileri beslemeli yapay sinir ağı

WMES: Winters'ın çarpımsal üstel düzleştirilmesi

SARIMA: Mevsimsel otoregresif hareketli ortalamalar

RT-YSA: Radyal tabanlı yapay sinir ağı

E-YSA: Elman tipi yapay sinir ağı

Öncelikle verinin orijinal hali ile çözümleme yapılmış, ardından yöntemin aykırı değer durumundaki performansını görmek üzere iki farklı durumda daha çözümleme yapılmıştır. Bunu yaparken de veri setinin en yüksek değerinin 5 ve 10 katı eğitim verisine aykırı değer olarak enjekte edilerek çözümleme yapılmıştır. Çözümlemelerde yapılacak olan değişikliklere ait bilgiler durum adı altında aşağıda açıklanmaktadır.

Durum 1. Orijinal veri için çözümleme;

İlk olarak yöntemin performansını görmek üzere orijinal zaman serisi ile çözümleme yapılmıştır.

Durum 2. Orijinal verinin 5 kat aykırı değeri içerdiği durum için çözümleme;

Aykırı değer durumunda öngörü performansını incelemek amacıyla; veri setine ait bir veya birden fazla gözlem değeri, veri setinin en büyük değerinin 5 katı olan değer ile değiştirilmiştir.

Durum 2.1. İlk olarak eğitim kümesindeki 15. gözlem değeri, veri setinin en büyük değerinin 5 katı olarak değiştirilmiştir.

Durum 2.2. Bu durumda eğitim kümesindeki 15. ve 120. gözlem değeri, veri setinin en büyük değerinin 5 katı olarak değiştirilmiştir.

Durum 2.3. Bu durumda ise eğitim kümesindeki 15., 75. ve 120. gözlem değeri, veri setinin en büyük değerinin 5 katı olarak değiştirilmiştir.

Durum 3. Orijinal verinin 10 kat aykırı değeri içerdiği durum için çözümleme;

Aykırı değer durumunda öngörü performansını incelemek amacıyla; veri setine ait bir veya birden fazla gözlem değeri, veri setinin en büyük değerinin 10 katı olan değer ile değiştirilmiştir.

Durum 3.1. İlk olarak eğitim kümesindeki 15. gözlem değeri, veri setinin en büyük değerinin 10 katı olarak değiştirilmiştir.

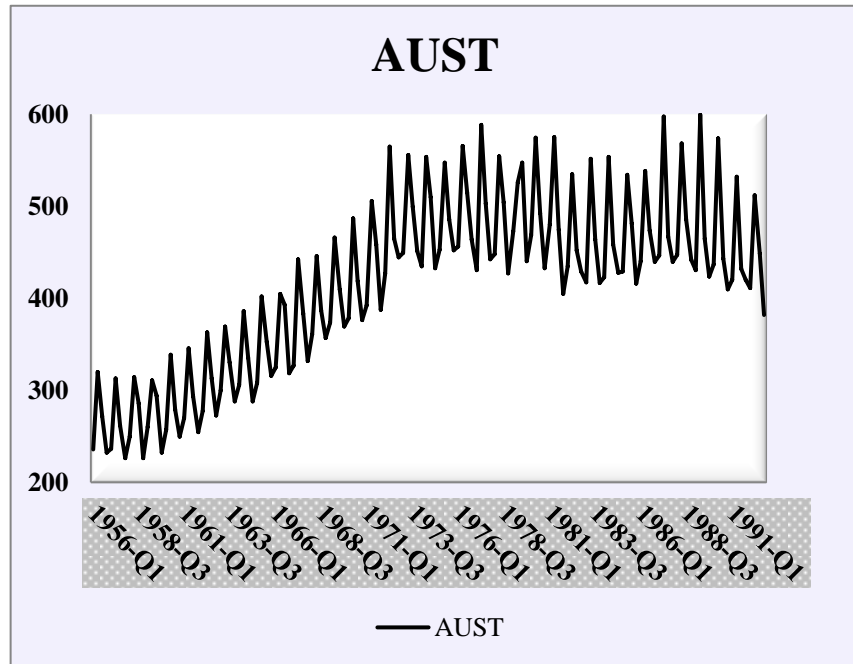
Durum 3.2. Bu durumda eğitim kümesindeki 15. ve 120. gözlem değeri, veri setinin en büyük değerinin 10 katı olarak değiştirilmiştir.

Durum 3.3. Bu durumda ise eğitim kümesindeki 15., 75. ve 120. gözlem değeri, veri setinin en büyük değerinin 10 katı olarak değiştirilmiştir.

Yukarıda belirtilen her bir durum için AUST ve ANSO serilerine ait yapılan analiz sonuçları ve yorumları ile birlikte öngörü grafikleri aşağıda verilmektedir.

7.2.1. Avustralya bira tüketimi verisi kullanılarak yapılan çözümleme

1956-1994 yılları arasında çeyreklik olarak gözlemlenen ve 148 gözleme sahip olan AUST zaman serisi verileri önerilen yöntem ile çözümlenmiştir. Trend ve mevsimsel bileşene sahip olan AUST zaman serisinin grafiği Şekil 7.1’de verildiği gibidir.

Şekil 7.1. 1956-1994 yılları arasında gözlemlenen AUST zaman serisi

Zaman serisinin son 16 gözlemi test verisi olarak ayrılmış, geriye kalan 132 veri eğitim verisi olarak kullanılmıştır. Verinin çözümlenmesinde ÇNM-YSA'nın girdi sayısı (m) 2 ile 8 arasında değiştirilmiştir. Parçacık sayısı ise 30 olarak alınmıştır. Ayrıca her çözümlemede yineleme sayısı 100 olarak alınmıştır.

Yukarıda belirtilen her durum için elde edilen sonuçlar, yorumları ve öngörü grafikleri aşağıda verilmektedir.

Durum 1. Orijinal veri için çözümlenme

Önerilen yönteme ait en iyi sonuç girdi sayısı $m=2$ olduğu durumda elde edilmiştir. Önerilen yöntem ve diğer yöntemlerden elde edilen sonuçların en iyi durumları için test kümesine ait HKOK ve OMYH değerleri Çizelge 7.4'te verilmiştir (Gundogdu ve diğ., 2015).

Çizelge 7.4. Orijinal AUST zaman serisi için tüm yöntemlerden elde edilen ölçütler

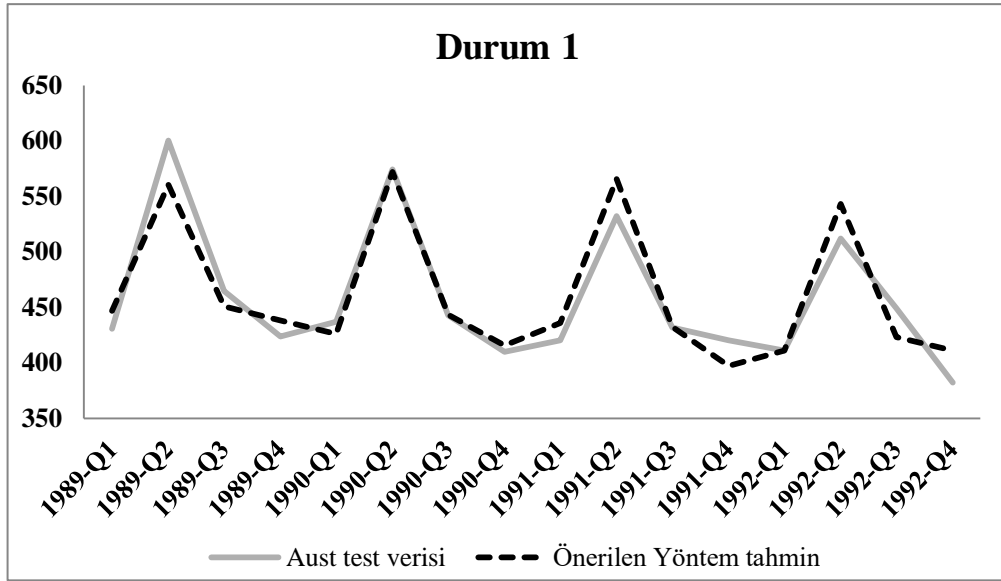
Yöntem	HKOK	OMYH
ÇNM-YSA-GY	74.2551	0.0983
WMES	53.3295	0.1072
SARIMA	47.0367	0.0949
ÇK-YSA-PSO	44.7780	0.0856
RT-YSA	41.7000	0.0686
ÇNM-YSA-PSO	26.7831	0.0498
ÇK-İB-YSA	24.1052	0.0476
E-YSA	22.6581	0.0436
Önerilen Yöntem	20.5351	0.0384

Çizelge 7.4 incelendiğinde önerilen yöntemin hem HKOK hem de OMYH ölçütleri bakımından, tüm yöntemler içerisinde en iyi performansa sahip olduğu görülmektedir.

Önerilen yöntemde kullanılan ağa ait ağırlık ve yan değerleri ise aşağıda verilmektedir.

	$i=1$	$i=2$
w_i	0.7194	0.3820
b_i	7.0188	-0.1993

Elde edilen öngörü değerlerinin, gerçek değerlere uygunluğunu gözlemlemek amacıyla; gerçek değerler ve öngörü değerlerinin birlikte grafiği çizilmiş ve Şekil 7.2'de verilmiştir.

Şekil 7.2. AUST verisi Durum 1 için gözlenen değerler ile elde edilen öngörü değerlerinin birlikte grafiği

Şekil 7.2 incelendiğinde öngörü değerlerinin, test verisinin gözlem değerleri ile uyumlu olduğu görülmektedir.

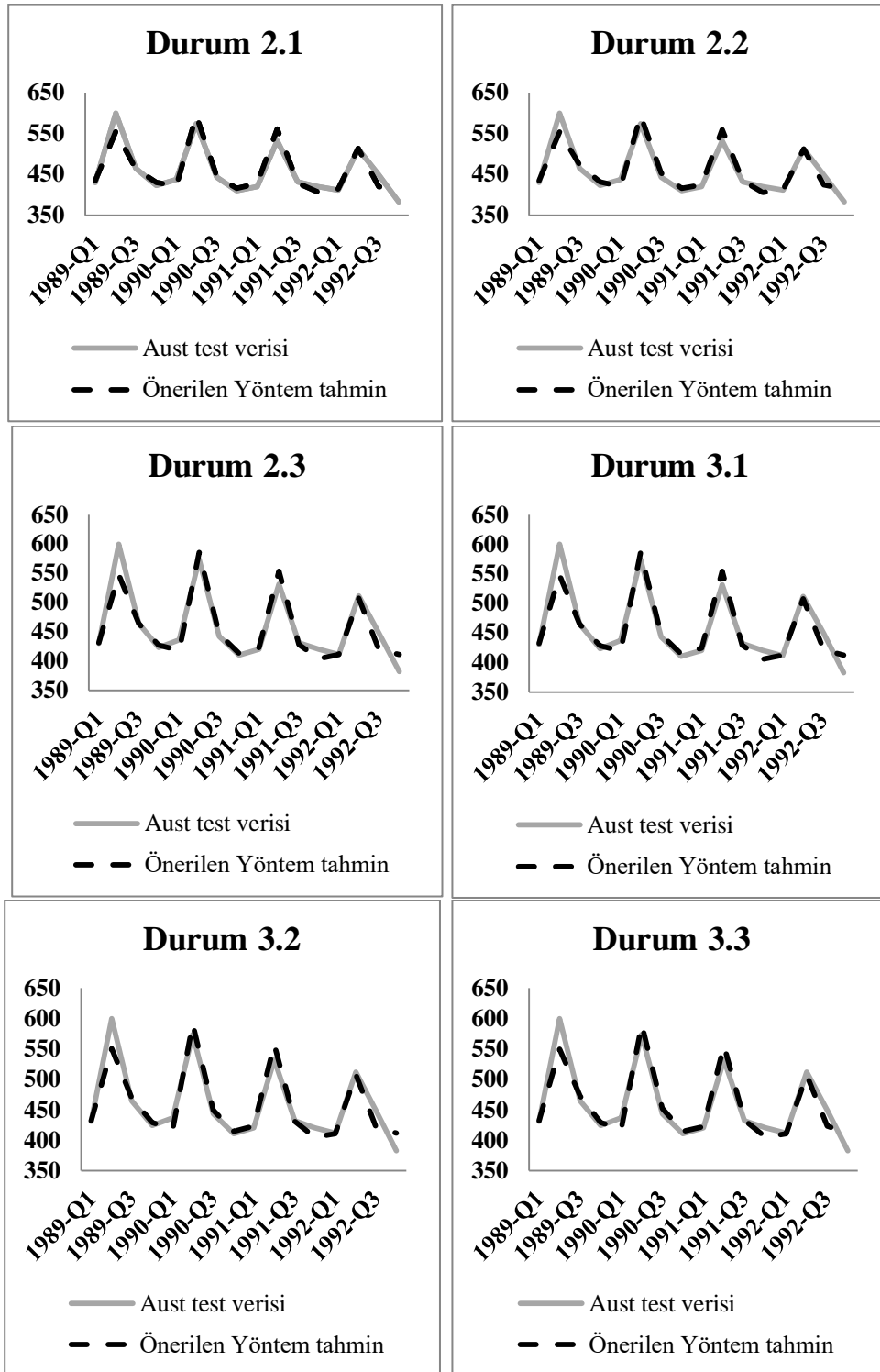
Diğer tüm durumlar için önerilen yöntem ve alternatif yöntemlerden elde edilen performans ölçütlerinin değerleri Çizelge 7.5'te birlikte verilmektedir. Bu durumlara ait parametre değerleri ise EK 4' te verilmiştir.

Çizelge 7.5. AUST test verisi için tüm durumlarda yöntemlerden elde edilen performans ölçütleri

		AUST			
		HKOK	ÇNM-YSA-GY	ÇNM-YSA-PSO	Önerilen Yöntem
5 Kat Aykırı Değer	Durum 2.1	HKOK	176.5654	70.4099	18.8972
		OMYH	0.3827	0.0863	0.0288
	Durum 2.2	HKOK	284.1976	79.0784	18.8850
		OMYH	0.6320	0.1140	0.0300
	Durum 2.3	HKOK	328.3296	67.8867	18.8894
		OMYH	0.7255	0.1351	0.0265
10 Kat Aykırı Değer	Durum 3.1	HKOK	188.1847	70.1409	18.8741
		OMYH	0.4107	0.1012	0.0269
	Durum 3.2	HKOK	224.7867	73.3807	18.8436
		OMYH	0.4939	0.1530	0.0276
	Durum 3.3	HKOK	244.2329	104.9389	18.9083
		OMYH	0.5347	0.2233	0.0282

Çizelge 7.5 incelendiğinde önerilen yöntemin diğer yöntemlere göre her iki ölçüt bakımından da tüm durumlarda en iyi sonucu verdiği görülmektedir. Bunun

yanında test verisine ait gözlenen değerler ve elde edilen öngörü değerlerinin durumlara göre ayrı ayrı grafikleri Şekil 7.3’te verilmektedir.

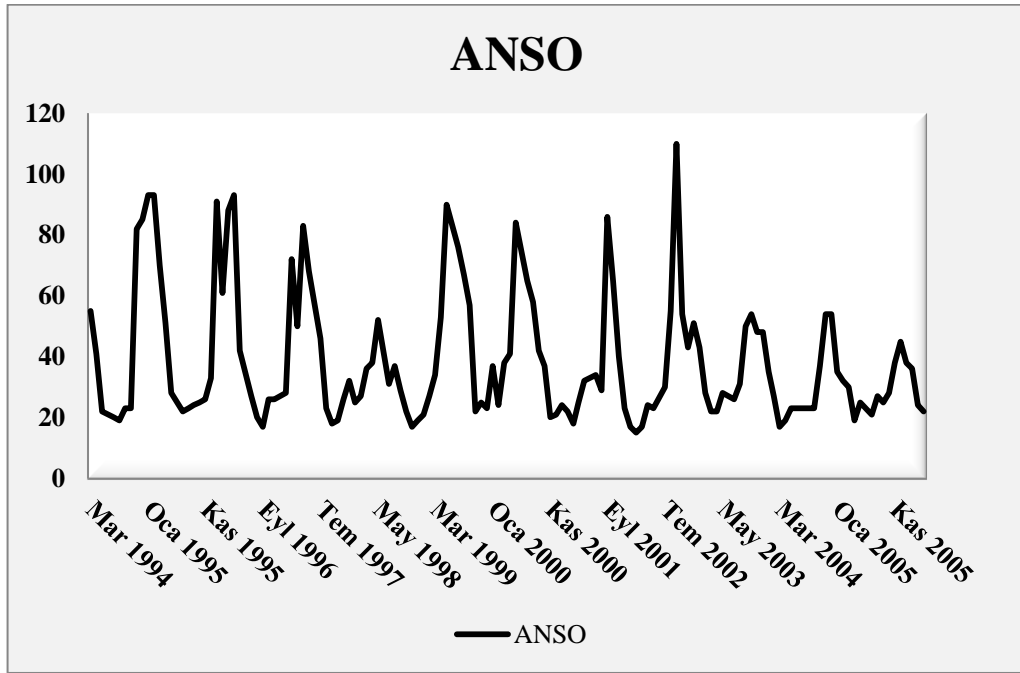

Şekil 7.3. Tüm durumlar için gözlenen değerler ile elde edilen öngörü değerlerinin birlikte grafikleri

Şekil 7.3 incelendiğinde tüm diğer durumlar için öngörü değerlerinin, test verisinin gözlem değerleri ile uyumlu olduğu görülmektedir. Böylece önerilen yöntemin öngörü performansının iyi olduğu söylenebilir.

7.2.2. Ankara hava kirliliği verisi kullanılarak yapılan çözümleme

1994-2006 yılları arasında aylık olarak gözlemlenen ve 134 gözleme sahip olan ANSO zaman serisi verileri önerilen yöntem ile çözümlenmiştir. Trend ve mevsimsel bileşene sahip olan ANSO zaman serisinin grafiği Şekil 7.4'te verildiği gibidir.

Şekil 7.4. 1994-2006 yılları arasında aylık olarak gözlemlenen ANSO zaman serisi

Zaman serisinin son 10 gözlemi test verisi olarak ayrılmış, geriye kalan 124 veri eğitim verisi olarak kullanılmıştır. Verinin çözümlenmesinde ÇNM-YSA'nın girdi sayısı (m) 2 ile 12 arasında değiştirilmiştir. Parçacık sayısı ise 30 olarak alınmıştır. Ayrıca her çözümlemede yineleme sayısı 100 olarak alınmıştır.

Yukarıda belirtilmiş olan durumlar için elde edilen sonuçlar, yorumları ve tahmin grafikleri aşağıda verilmektedir.

Durum 1. Orijinal veri için çözümleme

Önerilen yönteme ait en iyi sonuç girdi sayısı $m=4$ olduğu durumda elde edilmiştir. Önerilen yöntem ve diğer yöntemlerden elde edilen sonuçların en iyi durumları için test kümesine ait HKOK ve OMYH değerleri Çizelge 7.6'da verilmiştir (Gundogdu ve diğ., 2015).

Çizelge 7.6. Orijinal ANSO zaman serisi için tüm yöntemlerden elde edilen ölçütler

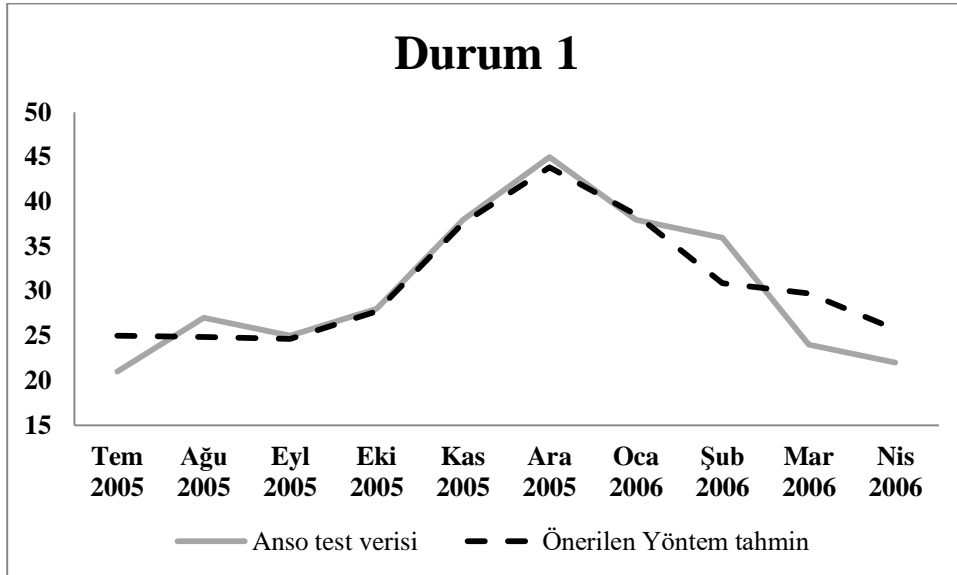
Yöntem	HKOK	OMYH
ÇNM-YSA-GY	33.0310	1.1883
RTF-YSA	10.3189	0.3248
SARIMA	9.6249	0.2336
WMES	7.1062	0.2204
ÇK-PSO	6.7440	0.1904
ÇNM-YSA-PSO	6.3404	0.1822
ÇK-İB-YSA	3.7402	0.0995
E-YSA	3.6718	0.9900
Önerilen Yöntem	3.0902	0.0894

Çizelge 7.6 incelendiğinde önerilen yöntemin hem HKOK hem de OMYH ölçütleri bakımından, tüm yöntemler içerisinde en iyi performansa sahip olduğu görülmektedir.

Önerilen yöntemde kullanılan ağa ait ağırlık ve yan değerleri ise aşağıda verilmektedir.

	$i=1$	$i=2$	$i=3$	$i=4$
w_i	-0.1813	0.6252	-0.5440	1.2893
b_i	0.9491	4.2469	0.5254	-1.2234

Elde edilen öngörü değerlerinin, gerçek değerlere uygunluğunu gözlemlemek amacıyla; gerçek değerler ve öngörü değerlerinin birlikte grafiği çizilmiş ve Şekil 7.5'te verilmiştir.

Şekil 7.5. ANSO verisi Durum 1 için gözlenen değerler ile elde edilen öngörü değerlerinin birlikte grafiği

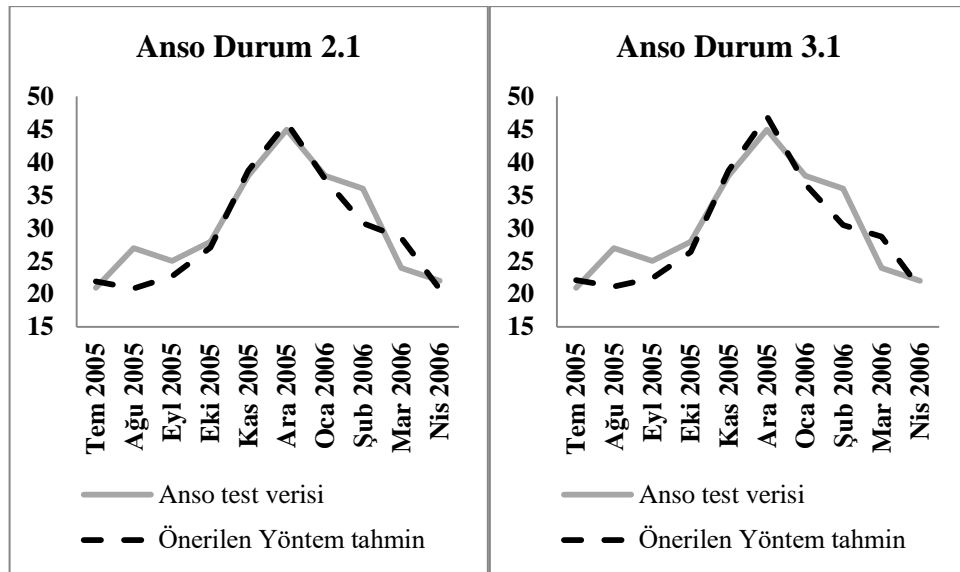
Şekil 7.5 incelendiğinde öngörü değerlerinin, test verisinin gözlem değerleri ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Diğer durumlar için önerilen yöntem ve alternatif yöntemlerden elde edilen performans ölçütlerinin değerleri Çizelge 7.7’de birlikte verilmektedir. Bu durumlara ait parametre değerleri ise EK 5’ te verilmiştir.

Çizelge 7.7. ANSO test verisi için tüm durumlarda yöntemlerden elde edilen performans ölçütleri

		ANSO		
		ÇNM-YSA-GY	ÇNM-YSA-PSO	Önerilen Yöntem
5 Kat Aykırı Değer	Durum HKOK	252.2203	20.6752	3.0826
	2.1 OMYH	8.8910	0.6634	0.0840
10 Kat Aykırı Değer	Durum HKOK	527.1575	25.6036	3.2522
	3.1 OMYH	18.5194	0.9035	0.0933

Çizelge 7.7 incelendiğinde önerilen yöntemin diğer yöntemlere göre her iki ölçüt bakımından da tüm durumlarda en iyi sonucu verdiği görülmektedir. Bunun yanında test verisine ait gözlenen değerler ve elde edilen öngörü değerlerinin durumlara göre ayrı ayrı grafikleri Şekil 7.6’da verilmektedir.

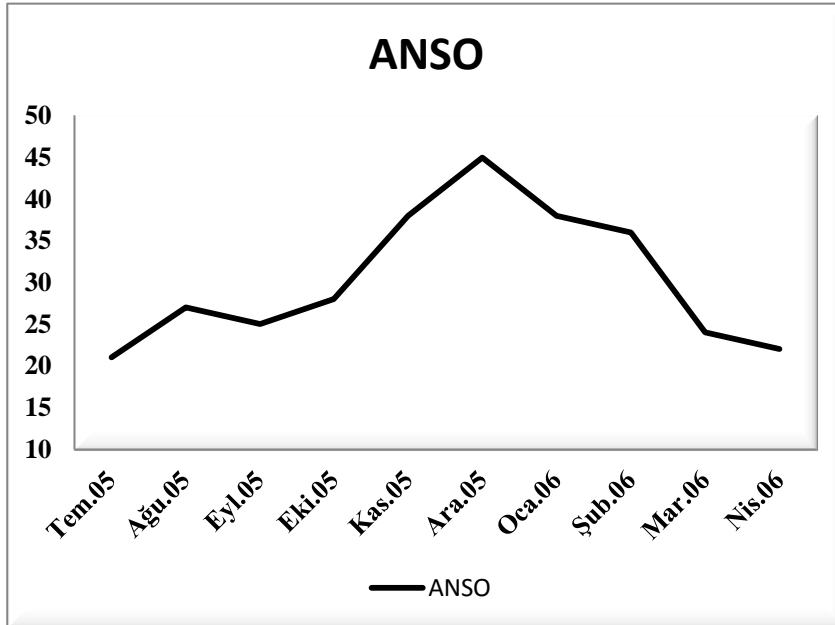
Şekil 7.6. Diğer durumlar için gözlenen değerler ile elde edilen öngörü değerlerinin birlikte grafikleri

Şekil 7.6 incelendiğinde diğer durumlar için öngörü değerlerinin, test verisinin gözlem değerleri ile uyumlu olduğu görülmektedir.

7.3 Rastgele Hareketli Kayan Blok Bootstrap Yöntemi ile Güven Aralığı Tahmini ve Hipotez Testleri

Yapay sinir ağları ile nokta tahmini yapmak mümkünken, hipotez testi yapılamadığı için istatistiksel değerlendirme de yapılamamaktadır. Ancak YSA ile bootstrap yöntemler birlikte kullanıldığında hem güven aralığı tahmini hem de hipotez testleri birlikte yapılabilmektedir. Bu sayede YSA'larda istatistiksel değerlendirme yapmak mümkün olmaktadır.

Tezin bu kısmında çarpımsal nöron model yapay sinir ağında öngörüler için güven aralıklarının elde edilmesi ve modeldeki parametreler olan ağırlıklar için hipotez testlerinin yapılması, zaman serilerinin ardışık gözlenme durumunu da göz önünde bulunduran hareketli blok bootstrap yöntem ile gerçekleştirilmiştir. Çözümlemede logaritmik dönüşüm yapılmış ANSO orijinal zaman serisi ve aykırı değer eklenmiş ANSO zaman serisi verileri kullanılmıştır. Zaman serisinin son 10 gözlemi test verisi olarak ayrılmış, geriye kalan 124 veri eğitim verisi olarak kullanılmıştır. Trend ve mevsimsel bileşene sahip olan ANSO zaman serisinin test kümesi verilerine ait grafik Şekil 7.7'de verildiği gibidir.

Şekil 7.7. Anso zaman serisine ait test kümesi verilerinin grafiği

7.3.1 Orijinal veri için çözümlenme

İlk olarak ANSO orijinal verilerinin logaritmik dönüşümlü hali ile eğitilen YSA'dan elde edilen öngörüler için güven aralığı tahmini yapılmıştır. Kullanılan parametreler aşağıda verilmektedir.

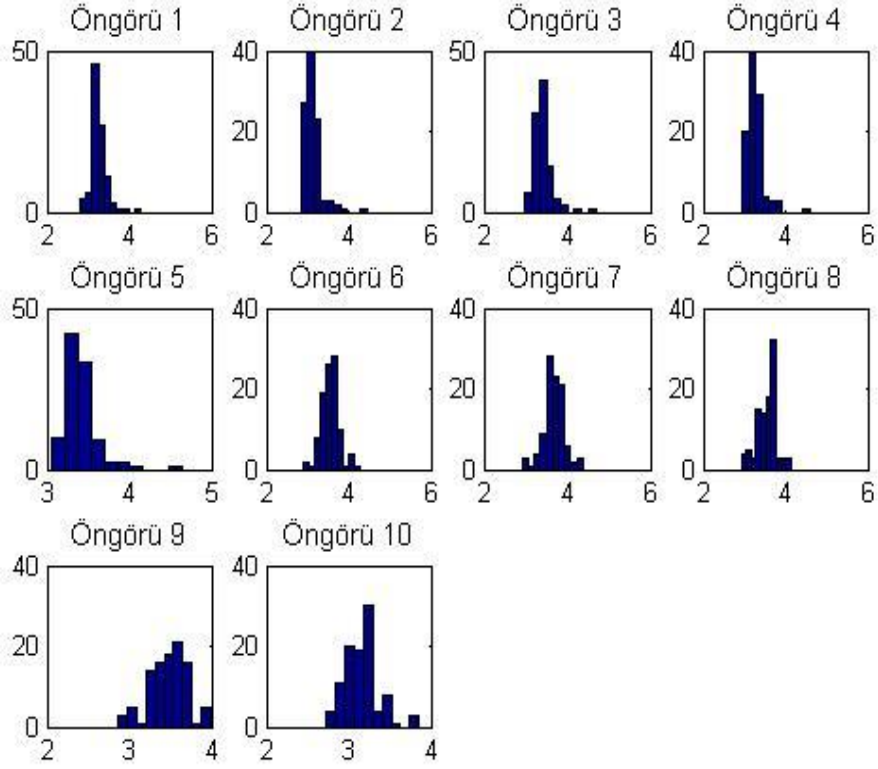
n	:134	pn	:30
$n_{eğt}$	:124	m_0	:2-8
n_{test}	:10	$maxt$	:100
$bstn$	:100	$yuzdetr$	:0.20

Zaman serisine ait gerçek ve öngörü değerleri, güven aralığı değerleri birlikte aşağıda Çizelge 7.8'de verilmektedir.

Çizelge 7.8. Orijinal seriye ait gerçek ve öngörü değerleri ile birlikte güven aralığı değerleri

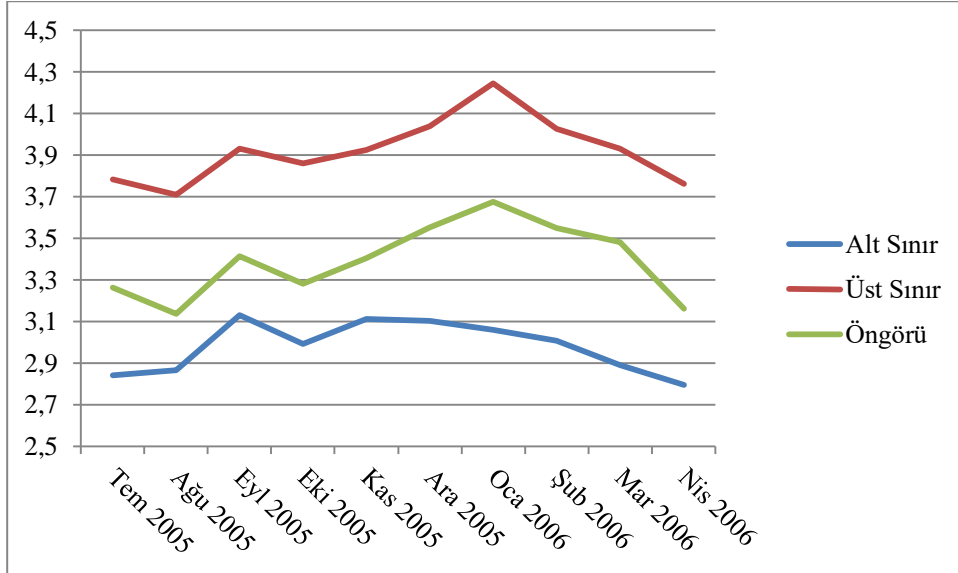
Tarih	Alt Sınır	Üst Sınır	Öngörü	Gerçek
Temmuz 2005	2.8401	3.7836	3.2629	3.0445
Ağustos 2005	2.8651	3.7082	3.1373	3.2958
Eylül 2005	3.1306	3.9309	3.4131	3.2189
Ekim 2005	2.9907	3.8599	3.2805	3.3322
Kasım 2005	3.1123	3.9254	3.4038	3.6376
Aralık 2005	3.1040	4.0393	3.5522	3.8067
Ocak 2005	3.0584	4.2457	3.6749	3.6376
Şubat 2005	3.0078	4.0280	3.5484	3.5835
Mart 2005	2.8899	3.9326	3.4817	3.1781
Nisan 2005	2.7962	3.7605	3.1603	3.0910

Çizelge 7.8'de görüldüğü gibi tüm öngörü değerleri ilgili güven aralığı içerisinde yer almaktadır. Öngörüler için elde edilen histogram grafikleri ise Şekil 7.8'de verilmektedir.

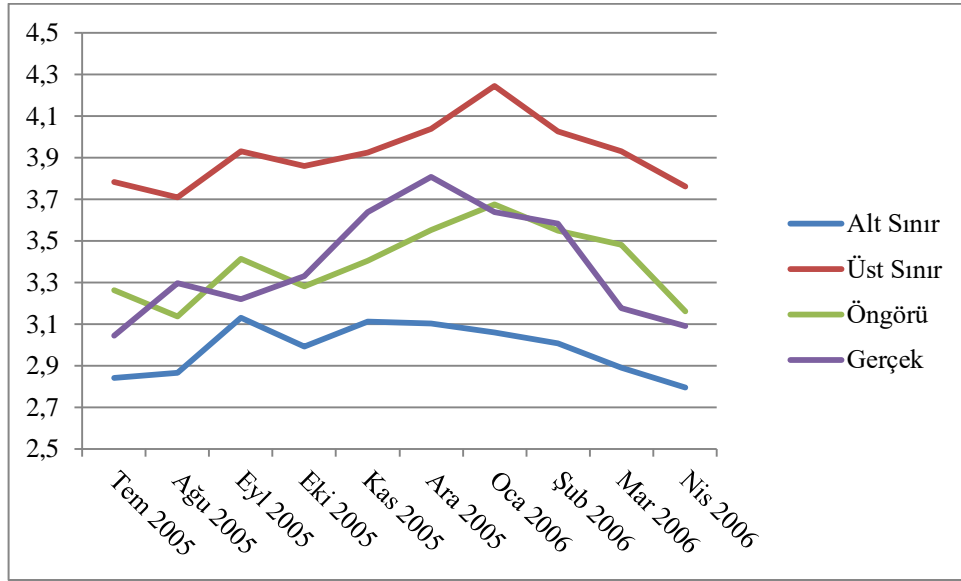
Şekil 7.8. Öngörüler için histogram grafikleri

Öngörüler için elde edilen güven aralıklarının grafiği aşağıda Şekil 7.9’da verilmektedir.

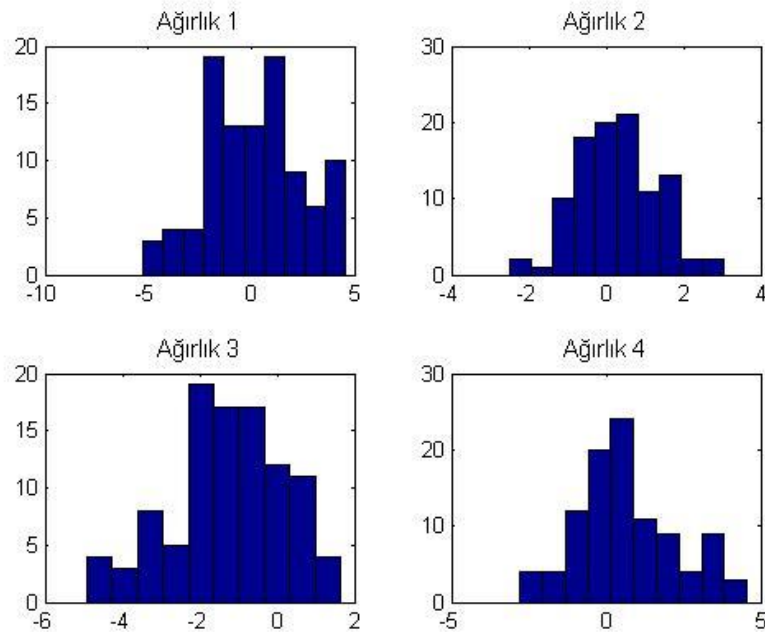
Şekil 7.9. Öngörüler için elde edilen güven aralıklarının grafiği

Grafikten görüldüğü üzere güven aralıkları öngörü değerlerini tam olarak kapsamaktadır. ANSO verisi için elde edilen öngörüler ve gerçek değerlerin birlikte grafiği ise Şekil 7.10'da verilmektedir.

Şekil 7.10. Öngörü ve gerçek değerlerin birlikte grafiği

Ağırlıklar için elde edilen histogram grafikleri Şekil 7.11'de verilmektedir.

Şekil 7.11. Ağırlıklar için histogram grafikleri

Parametrelerin dağılımı normal dağılım olmadığından; parametrik olmayan işaret testi ile ağırlıkların medyanının sıfıra eşit olduğu yokluk hipotezi test edilmiş,

1. ve 2. ağırlıklara ait p değerleri 0.05'ten büyük çıkarken, 3. ve 4. ağırlıklara ait p değerleri 0.05'ten küçük çıktığı görülmüştür.

7.3.2 Aykırı değer içeren veri için çözümleme

Veri setinde aykırı değer olması durumunda çözümleme yapılabildiğini göstermek için; ANSO verilerine 5 kat aykırı değerli bir veri eklenerek logaritması alınmış, elde edilen yeni veri seti ile YSA eğitilmiştir. Elde edilen öngörüler için güven aralığı tahmini yapılmıştır. Kullanılan parametreler aşağıda verilmektedir.

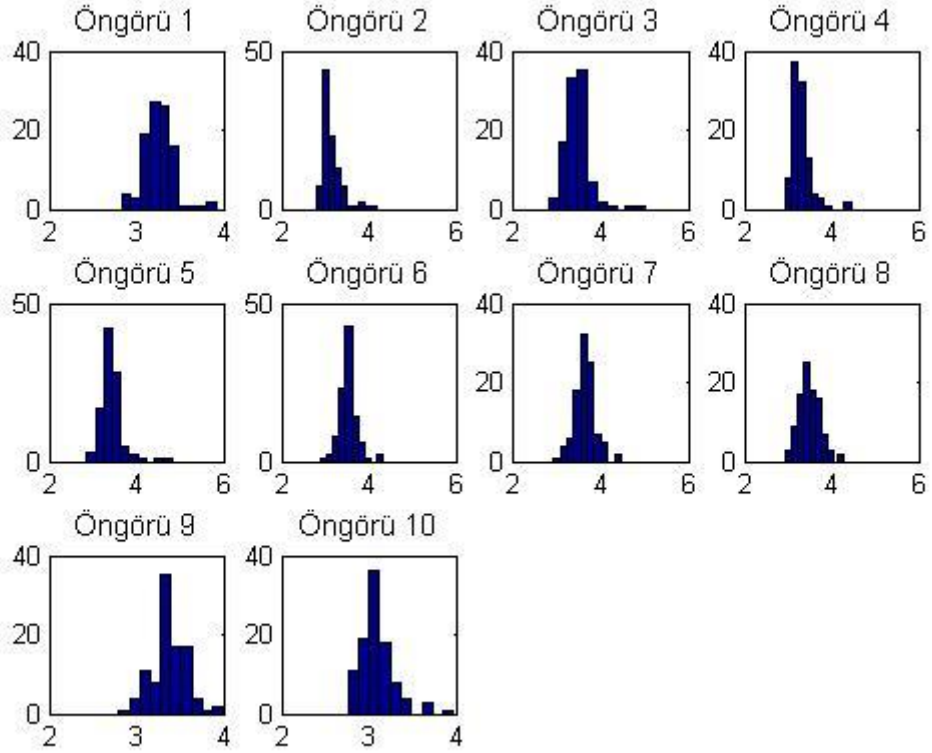
n	:134	pn	:30
$n_{eğt}$	:124	m_0	:2-8
n_{test}	:10	$maxt$	:100
$bstn$	:100	$yuzdetr$	:0.20

Aykırı değer içeren zaman serisine ait gerçek ve öngörü değerleri, güven aralığı değerleri birlikte aşağıda Çizelge 7.9'da verilmektedir.

Çizelge 7.9. Aykırı değer içeren seriye ait gerçek ve öngörü değerleri ile birlikte güven aralığı değerleri

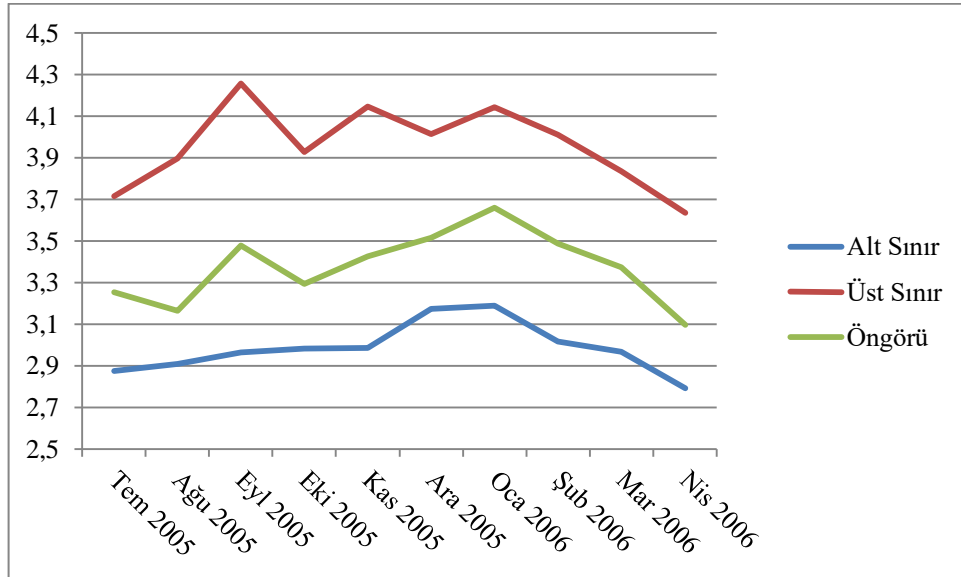
Tarih	Alt Sınır	Üst Sınır	Öngörü	Gerçek
Temmuz 2005	2.8759	3.7154	3.2533	3.0445
Ağustos 2005	2.9078	3.8974	3.1638	3.2958
Eylül 2005	2.9644	4.2578	3.4773	3.2189
Ekim 2005	2.9840	3.9282	3.2925	3.3322
Kasım 2005	2.9869	4.1459	3.4276	3.6376
Aralık 2005	3.1722	4.0142	3.5157	3.8067
Ocak 2005	3.1902	4.1439	3.6608	3.6376
Şubat 2005	3.0174	4.0114	3.4876	3.5835
Mart 2005	2.9667	3.8343	3.3724	3.1781
Nisan 2005	2.7910	3.6344	3.0958	3.0910

Çizelge 7.9'da görüldüğü gibi tüm öngörü değerleri ilgili güven aralığı içerisinde yer almaktadır. Öngörüler için elde edilen histogram grafikleri ise Şekil 7.12'de verilmektedir.

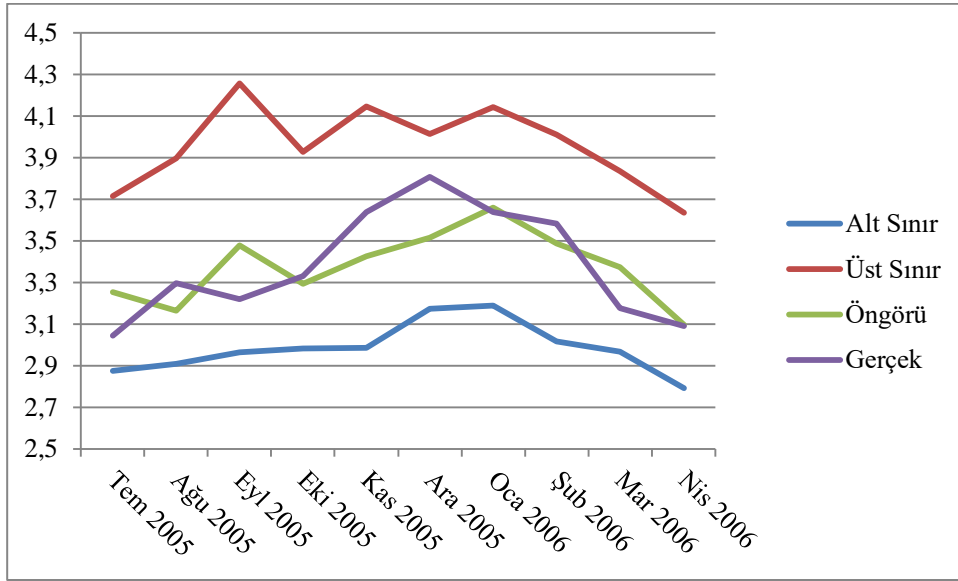
Şekil 7.12. Öngörüler için histogram grafikleri

Öngörüler için elde edilen güven aralıklarının grafiği aşağıda Şekil 7.13'te verilmektedir.

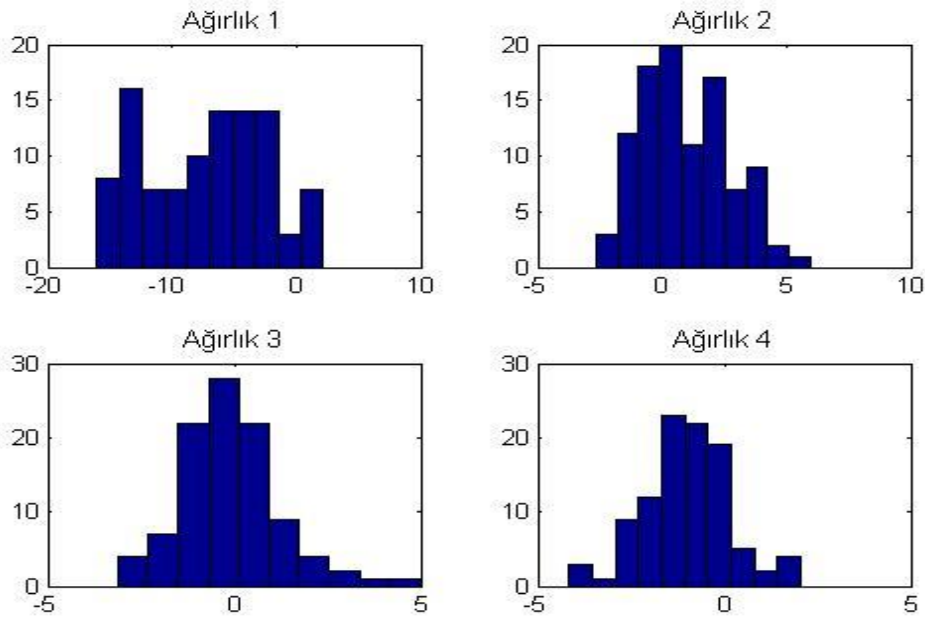
Şekil 7.13. Öngörüler için elde edilen güven aralıklarının grafiği

Grafikten görüldüğü üzere güven aralıkları öngörü değerlerini tam olarak kapsamaktadır. Aykırı değer içeren ANSO verisi için elde edilen öngörüler ve gerçek değerlerin birlikte grafiği ise Şekil 7.14’de verilmektedir.

Şekil 7.14. Öngörü ve gerçek değerlerin birlikte grafiği

Ağırlıklar için elde edilen histogram grafikleri Şekil 7.15’te verilmektedir.

Şekil 7.15. Ağırlıklar için histogram grafikleri

Parametrelerin dağılımı normal dağılım olmadığından; parametrik olmayan işaret testi ile ağırlıkların medyanının sıfıra eşit olduğu yokluk hipotezi test edilmiş, 3. ağırlığa ait p değeri 0.05’ten büyük çıkarken, 1., 2. ve 4. ağırlıklara ait p değerleri 0.05’ten küçük çıkmıştır.

8. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu tez kapsamında zaman serilerinden öngörü elde etmede; yapay sinir ağları yönteminin geleneksel zaman serisi yöntemlerine tercih edilme sebeplerinden ve gösterdiği üstün performanstan söz edilmiştir. Bununla birlikte zaman serilerinde aykırı değerler bulunduğu anda öngörü performansının kötüleşmesi sebebiyle uygulanacak çözüm yöntemleri araştırılmıştır. Bunun için de regresyonda kullanılan dayanıklı yöntemlerden yola çıkılarak, yapay sinir ağlarının performansında önemli bir etkisi olan eğitim algoritmasında geliştirmeler yapılmıştır. Elde edilen yeni eğitim algoritması sayesinde aykırı değer durumunda bile iyi öngörü performansına sahip olabilecek bir yapay sinir ağı elde edilmiştir.

Yöntemi desteklemek amacı ile bir simülasyon çalışması yapılmış, üretilen farklı veriler yardımıyla parametre değerleri de değiştirilerek elde edilen 32 farklı durum için önerilen yöntem ve diğer üç yönteme ait performans karşılaştırması yapılmıştır. Gerçek hayat zaman serilerinde yöntemin öngörü performansını test etmek için ise iki farklı veri seti kullanılarak çözümlenmeler yapılmıştır. Bununla birlikte YSA'larda yalnızca nokta tahmini yapılabilirken, bootstrap yöntemlerle birlikte kullanıldığında güven aralığı tahmini ve hipotez testi yapılarak istatistiksel değerlendirmenin de mümkün olduğu gerçek hayat zaman serisi verileri kullanılarak gösterilmiştir.

Genel olarak YSA'lar öngörü elde etmede kullanım kolaylığı ve yüksek öngörü doğruluğu performansı sebebiyle geleneksel yöntemlere üstünlük sağlarken, veri setinde aykırı değer ya da değerler bulunması durumunda öngörü performansının en az diğer yöntemler kadar kötü etkilendiği görülmüştür. Tezde YSA türleri içerisinde iyi öngörü performansına sahip olduğu literatürdeki çalışmalarla desteklenen çarpımsal nöron model yapay sinir ağları kullanılmış, fakat kullandığı çarpımsal birleştirme fonksiyonu sebebiyle aykırı değerlerden diğer YSA türlerine göre daha çok etkilendiği görülmüştür. Bu durumun önüne geçmek için YSA'nın eğitiminde kullanılan parçacık sürü optimizasyonu eğitim algoritmasında dayanıklı yöntemlerden esinlenilerek farklı amaç fonksiyonları tercih edilmesi yoluna gidilmiştir. Önerilen yöntem sayesinde aykırı değer tespiti yapmadan da

çalışabilecek ve aykırı değer bulunması durumunda bile iyi öngörü sonuçları elde edecek, kullanımı kolay bir dayanıklı eğitim algoritması ve YSA türü ortaya konmuştur.

Verilen tüm durumlar için elde edilen hata değerlerine bakıldığında veri setinde aykırı değer varlığına bakılmaksızın önerilen yöntem sonuçlarının diğer yöntemlere nazaran çok daha iyi sonuçlar verdiği görölmüştür. Yapılan benzetim çalışması ve gerçek hayat zaman serisi çözümlmelerinde hesaplanan hata ölçütleri yardımıyla önerilen yöntemin tüm durumlardaki iyi performansı desteklenmiştir. Ayrıca kullanılan hareketli blok bootstrap yöntem yardımı ile YSA'da öngörülere ait güven aralıkları elde edilmiş ve istatistiksel değerlendirme yapılabilmiiştir. Böylelikle önerilen yöntemin olasılıksal çıkarımlar elde edebilmek için farklı bir kullanımı sunulmuştur.

Bundan sonraki çalışmalarda önerilen yönteme benzer şekilde farklı YSA türleri için dayanıklı eğitim algoritmalarının türetilmesi, en küçük budanmış kareler yerine diğer dayanıklı istatistikleri kullanan YSA eğitim algoritmaları üzerinde çalışılacaktır. Ayrıca farklı bootstrap yöntemler ile olasılıksal çıkarımların elde edilmesi de diğer bir gelecek planıdır.

KAYNAKLAR

- Aladag C.H., Yolcu U., Egrioglu E., 2013. Robust multilayer neural network based on median neuron model, *Neural Computing and Applications*.
- Aladag C. H., Yolcu U., Egrioglu E., 2013. A new multiplicative seasonal neural network model based on particle swarm optimization. *Neural Processing Letters*, 37(3), 251-262.
- Aladag C. H., Turksen I. B., Dalar A. Z., Egrioglu E., Yolcu U., 2014. Application of type-1 fuzzy functions approach for time series forecasting, *Turkish Journal of Fuzzy Systems*, 1(5), 1-9.
- Allende H., Moraga C., Salas R., 2002. Robust estimator for the learning process in neural networks applied in time series, *Artificial Neural Networks — ICANN 2002 Lecture Notes in Computer Science*, Volume 2415, pp 1080-1086.
- Allende H., Salas R., Moraga C., 2003. A Robust and Effective Learning Algorithm for Feedforward Neural Networks Based on the Influence Function, *Pattern Recognition and Image Analysis Lecture Notes in Computer Science*, Volume 2652, pp28-36.
- Alpaslan F., Egrioglu E., Aladag C. H., Ilter D., Dalar, A. Z., 2014. Comparison of single multiplicative neuron artificial neural network models using abc and bp training algorithms, *Anadolu University Journal of Science and Technology*.
- Beliakov G., Kelarev A., Yearwood J., 2011. Robust artificial neural networks and outlier detection, *Technical report*, arXiv:1110.0169v1 [math.OC] , 2 October.
- Bühlmann P., 1997. Sieve *Bootstrap for Time series*, *Bernoulli.*, 3, 123-148.
- Broş A.G., Pitas I., 1996. Median Radial Basis Function Neural Network, *IEEE Transaction on Neural Networks*, 7(6), 1351-1364.
- Cao F., Ye H., Wang D., 2015. A probabilistic learning algorithm for robust modeling using neural networks with random weights, *Information Sciences*, 313, 62–78.
- Carlstein E., 1992. Resampling techniques for stationary time-series: some recent developments, *New Directions in time series Analysis.*, 75–85.
- Chaturvedi K. T., Pandit M., Srivastava L., 2009. Particle swarm optimization with time varying acceleration coefficients for non-convex economic power dispatch, *Electrical Power and Energy Systems*, 31, 249–257.
- Chen D. S., Jain R. C., 1994. A robust back propagation learning algorithm for function approximation, *IEEE Transactions on Neural Networks*, Vol.5, No. 3, May.
- Chuang C. C., Hsiao C. C., Su, S. F., 2000. The annealing robust backpropagation learning algorithm, *IEEE Trans. Neural Networks* 11(5), 1067-1077.

- Chuang C.-C., Su S.-F., Hsiao C.-C., 2000. The annealing robust backpropagation (ARBP) learning algorithm, *IEEE Transactions on Neural networks*, Vol. 11, No. 5, September.
- Chuang C., Su S., Hsiao C., 2000. The annealing robust backpropagation (ARBP) learning algorithm, *IEEE Trans Neural Netw*, 11:1067–1076.
- Chuang C.-C., Jeng J.-T., Hsiao C.-C., 2002. Constructing an influence function of robust learning algorithm based on error distributions for the neural networks, *IEEE Transactions on Neural Networks*.
- Chuang C.-C., Jeng J.-T., Lin P.-T., 2004. Annealing robust radial basis function networks for function approximation with outliers, *Neurocomputing*, 56, 123 – 139.
- Chuang C.-C., Jeng J.-T., 2007. CPBUM neural networks for modeling with outliers and noise, *Applied Soft Computing*, 7, 957–967.
- Cordeiro C., Neves, M., 2006. The bootstrap methodology in time series forecasting, *Proceedings of CompStat2006* (J. Black and A. White, Eds.), Springer Verlag, 1067-1073.
- De Gooijer J.G., Kumar, K., 1992. Some recent developments in non-linear time series modelling, testing, and forecasting, *International Journal of Forecasting*, 8, 135–156.
- Efron B., 1979. Bootstrap methods: another look at the Jackknife, the annals of statistics., 7, 1–26.
- Efron B., Tibshirani R., 1988. Bootstrap methods for standard errors, confidence intervals, and other measures of statistical accuracy, *Statist. Sci.*, vol. 1, pp. 54-77.
- Eğrioğlu E., Aladağ Ç.H. ve Günay S., 2008. A new model selection strategy in artificial neural network, *Applied Mathematics and Computation* 195, 591-597.
- Eğrioğlu E., Aladağ Ç. H., Yolcu U., Çorba B. Ş., Çağcağ O., 2013. Fuzzy time series method based on multiplicative neuron model and membership values, *American Journal of Intelligent Systems*, 3(1), 33-39.
- El-Melegy M. T., Essai M. H., Ali A. A., 2009. Robust training of artificial feedforward neural networks, *Foundations of Computational, Intelligence Volume 1 Studies in Computational Intelligence*, Volume 201, pp 217-242.
- Engle R.F., 1982. Autoregressive conditional heteroskedasticity with estimates of the variance of UK inflation, *Econometrica*, 50, 987–1008.
- Espinoza A. V. P., Ordieres M. J. B., Martinez P. F. J., Gonzalez M. A., 2005. TAO-robust backpropagation learning algorithm, *Neural Networks*, 18, 191–204.
- Fu Y.-Y., Wu C.-J., Jeng J.-T., 2009. Chia-Nan Ko, Identification of MIMO systems using radial basis function networks with hybrid learning algorithm, *Applied Mathematics and Computation*, 213, 184–196.
- Fu Y.-Y., Jeng J.-T., Ko C.-N., 2010. ARFNNs with SVR for prediction of chaotic time series with outliers, *Expert Systems with Applications*, 37, 4441-4451.
- Fu Y.-Y., Wu C.-J., Ko C.-N., Jeng J.-T., 2011. Radial basis function networks with hybrid learning for system identification with outliers, *Applied Soft Computing*, 11, 3083–3092.

- Granger C.W.J., Anderson, A.P., 1978. An Introduction to Bilinear Time Series Models, Vandenhoeck and Ruprecht, Göttingen.
- Gundogdu O, Egrioglu E., Aladag C. H., Yolcu U., 2015. Multiplicative neuron model artificial neural network based on gauss activation function, *Neural Computing and Application*, 1(1), 1-15.
- Günay S., Eğrioğlu E., Aladağ Ç.H., 2007. Tek değişkenli zaman serileri analizine giriş, *Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, 230s, Ankara.
- Hampel F. R. (1975). Beyond location parameters: robust concepts and methods, *Bulletin of the ISI*, 46, 375–391.
- Hampel F. R., 1968. Contributions to the theory of robust estimation, Unpublished Ph.D. dissertation, University of California, Berkeley.
- Hampel F.R., Ronchetti E.M., Rousseeuw P.J., Stahel W.A., 1986. Robust statistics the approach based on influence functions, *Wiley*, New York.
- Hans A., Udluft S., 2010. Ensembles of neural networks for robust reinforcement learning, *Ninth International Conference on Machine Learning and Applications*.
- Hill T., Marquez L., O'Connor M., Remus W., 1994. Artificial neural networks for forecasting and decision making, *International Journal of Forecasting*, 10,5-15.
- Hippert H. S., Pedreira C. E., Souza R. C. 2001. Neural networks for short term load forecasting: a review and evaluation, *IEEE Transaction on Power Systems*, 16(1), 44-55.
- Hsiao C.-C., Chuang C.-C., Jeng J.-T., 2012. Robust back propagation learning algorithm based on near sets, *International Conference on System Science and Engineering*, Dalian, China June 30-July 2.
- Hu M.J.C., 1964. Application of the adaline system to weather forecasting. Master Thesis, Technical Report 6775-1, *Stanford Electronic Laboratories*, Stanford, CA, June.
- Hu L., Sun Z., 2005. A robust learning algorithm for feedforward neural networks with adaptive spline activation function, *Advances in Neural Networks – ISNN 2005 Lecture Notes in Computer Science*, Volume 3496, pp 566-571.
- Huber P. J., 1981. *Robust statistics*, Wiley, New York.
- Huber P. J., 1964. Robust estimation of a location parameter, *Annals of mathematical statistics*, 35, 73-101.
- Itamiya K., Sawada M., Kikuta D., Tod K., 2013. A hybrid measurement system of three dimensional coordinates by combination of a multi-link manipulator and particle swarm optimization techniques, *American Journal of Intelligent Systems*, 3(2), 51-56.
- Jing X., 2011. An H_∞ control approach to robust learning of feedforward neural networks, *Neural Networks*, 24, 759–766.
- Jing X., 2012. Robust adaptive learning of feedforward neural networks via LMI optimizations, *Neural Networks*, 31, 33–45.
- Juanyin Q., Wei W., Pan W., 2004. Robust learning of neural networks ensemble for modeling, *Proceedings of the Sm World Congress on Intelligent Control and Automation*, Hangzhou, P.R. China, June 15-19.

- Kennedy J., Eberhart R., 1995. Particle swarm optimization, *In Proceedings of IEEE International Conference on Neural Networks*, 4, 1942–1948, Piscataway, NJ, USA.
- Ko C.-N., 2012. WSVR-based fuzzy neural network with annealing robust algorithm for system identification, *Journal of the Franklin Institute*, 349, 1758–1780.
- Kumar M., Stoll R., Stoll N., 2006. Deterministic approach to robust adaptive learning of fuzzy models, *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics-Part b: Cybernetics*, Vol. 36, No. 4, August.
- Künsch H., 1989. The Jackknife and the bootstrap for general stationary observations, *The Annals of Statistics.*, 17, No.3, 1217–1241.
- Lahiri S. N., 2003. Resampling methods for dependent data, *Springer*, 374p., NewYork.
- Lahnajarvi J. J. T., Lehtokangas M. I. ve Saarinen J. P. P., 2002. Evaluation of constructive neural networks with cascaded architectures. *Neurocomputing* 48, 573-607.
- Lee C. C., Chung P.C., Tsai, J.R., Chang C.I., 1999. Robust radial basis function neural networks, *IEEE Transaction on systems, Man and Cybernetics: Part B: Cybernetics* 29(6), 674-685.
- Lee C.-C., Tsai C.-L., Chiang Y.-C., 2009. Federal funds rate prediction: a comparison between the robust rbf neural network and economic models, *Journal of Information Science and Engineering*, 25,763-778.
- Liano K., 1996. Robust error measure for supervised neural network learning with outliers, *IEEE Transactions on Neural Networks*, Vol. 7, No. 1, January.
- Liu R. Y. ve Singh K., 1992. Moving blocks jackknife and bootstrap capture weak dependence, *Exploring the Limits of Bootstrap.*, Wiley New York, 225–248.
- Ma Y., Jiang C., Hou Z. ve Wang C., 2006. The formulation of the optimal strategies for the electricity producers based on the particle swarm optimization algorithm, *IEEE Trans Power Syst*, 21(4), 1663–71.
- Majhi B., Panda G., 2011. Robust identification of nonlinear complex systems using low complexity ANN and particle swarm optimization technique, *Expert Systems with Applications*, 38, 321–333.
- Majhi B., Rout M., Ritanjali M., Panda G., Fleming P.J., 2012. New robust forecasting models for exchange rates prediction, *Expert Systems with Applications*, 39, 12658-12670.
- Man Z., Lee K., Wang D., Cao Z., Miao C., 2011. A new robust training algorithm for a class of single-hidden layer feedforward neural networks, *Neurocomputing*, 74, 2491–2501.
- Marquez L., Hill, T., O'Connor, M., Remus, W., 1992. Neural network models for forecast a review. In: *IEEE proceedings of the 25th Hawaii International Conference on System Sciences*, 4, pp. 494–498.
- McCulloch W. S., ve Pitts W., 1943. A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity, *Bulletin of Mathematical Biophysics*, 5, 115–133.

- Murata N., Yoshizawa S. ve Amari S., 1994. Network information criterion-determining the number of hidden units for an artificial neural network model, *IEEE Transacion on Neural Networks* 5, 865-872.
- Neubauer A., 1995. Robust learning algorithms for multi-layer perceptrons with discretized synaptic weights, *IEEE International Conference*, Dept. Of Commun. Eng., Duisburg Gerhard-Mercator-Univ., Germany.
- Ninomiya H., 2011. Robust training of multilayer neural networks using parameterized online quasi-newton algorithm, *10th International Conference on Machine Learning and Applications*.
- Politis D.N. ve Romano J.P., 1992. A circular block-resampling procedure for stationary data, *Exploring the Limits of Bootstrap.*, Wiley New York, 263–270.
- Politis D.N. ve Romano J.P., 1994. The stationary bootstrap, *Journal of the American Statistical Association.*, 89, No. 428, 1303–1313.
- Rathbun T.F., Rogers S.K., DeSimio M.P. ve Oxley M.E., 1997. MLP iterative construction algorithm, *Neurocomputing*, 17 (3-4), 195-216.
- Reed R., 1993. Pruning algorithms a survey, *IEEE Transactions on Neural Networks* 4, 740-747.
- Rousseeuw P.J., 1984. Least median of squares regression, *J Am Stat Assoc*, 79:871–880.
- Rousseeuw P. J., Leroy, A. M., 1987. *Robust regression & outlier detection*. New York: Wiley.
- Rousseeuw P. J., Van Driessen K., 2006. Computing LTS regression for large data sets, *Data Mining and Knowledge Discovery*, 12:29-45.
- Roy A., Kim L.S. ve Mukhopadhyay S., 1993. A polynomial time algorithm for the construction and training of a class of multilayer perceptrons, *Neural Networks*, 6, 535-545.
- Rumelhart, D.E., Hinton, G.E., Williams, R.J., 1986. Learning representations by backpropagating errors, *Nature*, 323 (6188), 533-536.
- Rusiecki A., 2007. Robust LTS backpropagation learning algorithm, *In Computational and ambient intelligence*, pp. 102–109, Berlin, Heidelberg: Springer.
- Rusiecki A., 2008. Robust MCD-based backpropagation learning algorithm. In: Rutkowski et al. (eds) *ICAISC LNCS (LNAI)*, vol 5097., pp 154–163, Springer, New York.
- Rusiecki A., 2012. Robust learning algorithm based on iterative least median of squares, *Neural Process Lettters*, 36:145–160.
- Rusiecki A., 2013. Robust learning algorithm based on LTA estimator, *Neurocomputing*, 120, 624–632.
- Samanta B., 2011. Prediction of chaotic time series using computational intelligence, *Expert Systems with Applications*, 38(9), 11406-11411.
- Sanchez D. V. A., 1995. Robustization of a learning method for RBF networks, *Neurocomputing*, 9: 85–94.

- Sharda R., 1994. Neural networks for the MS/OR analyst: An application bibliography, *Interfaces*, 24 (2), 116–130.
- Shi Y. ve Eberhart R.C., 1999. Empirical study of particle swarm optimization, *Proc IEEE Int Congr Evol Comput*, 3,101–6.
- Siestema J. ve Dow R., 1988. Neural net pruning – why and how? in: *Proceedings of the IEEE International Conference on Neural Networks 1*, 325-333.
- Smith K. A., Gupta J. N. D., 2002. Neural networks in business: techniques and applications, Idea Group Publishing, Hershey, p. 271.
- Song Q., Xiao J., Soh Y. C., 1999. Robust backpropagation training algorithm for multilayered neural tracking controller, *IEEE Transactions on Neural Networks*, Vol. 10, No. 5, September.
- Sun S., Jin F., 2011. Robust co-training, *Int J Pattern Recognit Artif Intell*, 25(7):1113–1126.
- Tiwari M. K., Chattejee C., 2010a. Uncertainty assessment and ensemble flood forecasting using bootstrap based artificial neural networks, *Journal of Hydrology*, 382, 20-33.
- Tiwari M. K., Chattejee C., 2010b. Development of an accurate and reliable hourly flood forecasting model using wavelet-bootstrap-ANN (WBANN) hybrid approach, *Journal of Hydrology*, 384, 458-470.
- Tong H., Lim, K.S., 1980. Threshold autoregressive, limit cycles and cyclical data, *Journal of the Royal Statistical Society Series, B* 42 (3), 245–292.
- Tsai H.-H., Yu P.-T. 2000. On the optimal design of fuzzy neural networks with robust learning for function approximation, *IEEE transaction on systems, man and cybernetics – Part B: Cybernetics*, 30(1), 217–223.
- Walczak B., 1996. Neural networks with robust backpropagation learning algorithm, *Analytica Chimica Acta* ,322, 21-29.
- Wang Z., Massimo C.D., Tham M.T. ve Morris A.J., 1994. A procedure for determining the topology of multilayer feedforward neural networks, *Neural Networks* 7, 291-300.
- Wang W.-Y., Lee T.-T., Liu C.-L., Wang C.-H., 1997. Function approximation using fuzzy neural networks with robust learning algorithm, *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics-Part b: Cybernetics*, Vol. 27, No. 4, August.
- Werbos P. J., 1974. Beyond regression: new tools for prediction and analysis in the behavioral sciences, Ph. D. Thesis, Harvard University, Cambridge.
- Wilcox Rand R., 2005. Introduction to robust estimation and hypothesis testing, Second Edition, pp. 427-430, Elsevier, United States of America.
- Van Den Bergh F. ve Engelbrech A. P., 2002. A new locally convergent particle swarm optimizer, *Proceedings of IEEE Conference on Systems, Man and Cybernetics*, Hammamet, Tunisia.
- Vuković N., Miljković Z., 2015. Robust sequential learning of feedforward neural networks in the presence of heavy-tailed noise, *Neural Networks*, 63, 31–47.
- Yadav R. N., Kalra P. K., John J., 2007. Time series prediction with single multiplicative neuron model, *Applied Soft Computing*, 7, 1157-1163.

- Yang Z. R., Chen S., 1998. Robust maximum likelihood training of heteroscedastic probabilistic neural networks, *Neural Networks*, 11, 739–747.
- Yamawaki S., 2006. The Study of the Robust Learning Algorithm for Neural Networks, Knowledge-Based Intelligent Information and Engineering Systems, *Lecture Notes in Computer Science* Volume 4252, pp 866-870.
- Yolcu U., Aladag C. H., Egrioglu E., 2013. A new linear & nonlinear artificial neural network model for time series forecasting, *Decision Support System*, 54, 1340-1347.
- Yolcu U., Baş E., Egrioglu E., Aladag C. H., 2015. A new multilayer feedforward network based on trimmed mean neuron model, *Neural Network World* 6/15, 587-602.
- Yu Z.-G., Song S.-M., Duan G.-R., Pei R., 2006. robust adaptive neural networks with an online learning technique for robot control, *Advances in Neural Networks - ISNN 2006 Lecture Notes in Computer Science*, Volume 3972, pp 1153-1159.
- Zhang G., Patuwo B. E., Hu Y. M., 1998. Forecasting with artificial neural networks: The state of the art, *International Journal of Forecasting*, 14, 35-62.
- Zhao W., Chen D., Hu S., 2004. Detection of outlier and a robust BP algorithm against outlier, *Computers and Chemical Engineering*, 28, 1403–1408.
- Zhao L., Yang Y., 2009. PSO-based single multiplicative neuron model for time series prediction, *Expert Systems with Applications*, 36, 2805-2812.

EKLER

EK 1: Tüm Durumlar için Lilliefors Normallik Testi Sonuçları ve Kullanılacak Test Türü

EK 2: Tüm Durumlar için Ölçütlere Göre Kruskal Wallis Testi Sıra Sayıları Ortalamaları

EK 3: Tüm Durumlara Göre Yöntemlerden Elde Edilen Medyan Değerleri

EK 4: AUST Zaman Serisine Ait Durumların Tümü İçin Parametre Değerleri

EK 5: ANSO Zaman Serisine Ait Durumların Tümü İçin Parametre Değerleri

EK 1

		HKOKtest	OMYHtest	MHYMtest	HKOKegt	OMYHegt	MHYMegt
Durum 1	Önerilen Yöntem	0.185	0.422	0.500	0.500	0.500	0.079
	ÇNM-GY	0.002	0.015	0.235	0.001	0.009	0.001
	ÇNM-PSO	0.032	0.009	0.205	0.001	0.001	0.288
	ÇNM-GYPSO	0.494	0.500	0.168	0.500	0.053	0.500
	Test Türü	KW	KW	F	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	296.06	226.49	7798	374.06	237.20	351.39
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 2	Önerilen Yöntem	0.035	0.001	0.187	0.500	0.001	0.197
	ÇNM-GY	0.001	0.003	0.070	0.024	0.355	0.001
	ÇNM-PSO	0.044	0.033	0.204	0.102	0.001	0.396
	ÇNM-GYPSO	0.469	0.500	0.342	0.500	0.167	0.500
	Test Türü	KW	KW	F	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	354.77	297.23	31972.48	373.01	180.32	372.01
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 3	Önerilen Yöntem	0.213	0.005	0.004	0.500	0.001	0.001
	ÇNM-GY	0.500	0.002	0.500	0.038	0.001	0.009
	ÇNM-PSO	0.002	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-GYPSO	0.246	0.227	0.491	0.073	0.111	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	350.16	332.57	345.03	374.06	86.25	343.20
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 4	Önerilen Yöntem	0.149	0.001	0.002	0.451	0.010	0.001
	ÇNM-GY	0.010	0.003	0.061	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-PSO	0.235	0.206	0.088	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-GYPSO	0.009	0.500	0.103	0.500	0.045	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	239.21	335.87	320.51	374.06	110.65	336.14
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 5	Önerilen Yöntem	0.268	0.500	0.034	0.500	0.001	0.500
	ÇNM-GY	0.001	0.001	0.002	0.001	0.001	0.002
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-GYPSO	0.183	0.500	0.410	0.500	0.113	0.225
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	353.75	258.83	334.82	374.06	342.86	353.65
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Durum 6	Önerilen Yöntem	0.065	0.034	0.318	0.407	0.001	0.470
	ÇNM-GY	0.027	0.002	0.047	0.001	0.001	0.006
	ÇNM-PSO	0.140	0.001	0.001	0.001	0.001	0.358
	ÇNM-GYPSO	0.259	0.500	0.500	0.459	0.020	0.025
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	317.85	270.84	300.23	374.06	108.36	330.27
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 7	Önerilen Yöntem	0.113	0.500	0.210	0.017	0.001	0.500
	ÇNM-GY	0.057	0.221	0.350	0.006	0.500	0.062
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-GYPSO	0.324	0.376	0.099	0.500	0.500	0.475
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	343.39	305.35	337.89	374.06	235.99	242.08
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 8	Önerilen Yöntem	0.062	0.321	0.080	0.304	0.002	0.253
	ÇNM-GY	0.069	0.500	0.361	0.001	0.291	0.001
	ÇNM-PSO	0.013	0.001	0.002	0.001	0.001	0.004
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.500	0.340	0.252	0.500	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	340.12	326.53	337.15	374.06	247.47	271.18
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 9	Önerilen Yöntem	0.011	0.007	0.129	0.500	0.108	0.300
	ÇNM-GY	0.001	0.001	0.005	0.001	0.150	0.001
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.500	0.001	0.500	0.500
	ÇNM-GYPSO	0.274	0.500	0.500	0.500	0.500	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	F	KW
	Test İstatistiği	366.46	223.34	241.25	364.18	2254.61	356.15
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 10	Önerilen Yöntem	0.065	0.116	0.042	0.226	0.436	0.500
	ÇNM-GY	0.002	0.001	0.028	0.001	0.263	0.001
	ÇNM-PSO	0.105	0.001	0.043	0.001	0.001	0.074
	ÇNM-GYPSO	0.284	0.166	0.500	0.312	0.286	0.017
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	291.11	227.17	278.71	374.06	228.44	354.42
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Durum 11	Önerilen Yöntem	0.179	0.002	0.500	0.268	0.001	0.500
	ÇNM-GY	0.058	0.001	0.059	0.001	0.065	0.058
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.500	0.150	0.066	0.153	0.113
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	341.82	298.76	339.58	374.06	299.26	335.99
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 12	Önerilen Yöntem	0.500	0.500	0.303	0.500	0.001	0.500
	ÇNM-GY	0.061	0.008	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-PSO	0.011	0.001	0.232	0.001	0.001	0.048
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.170	0.500	0.302	0.137	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	237.80	335.02	319.69	374.06	57.38	335.16
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 13	Önerilen Yöntem	0.500	0.436	0.236	0.235	0.001	0.196
	ÇNM-GY	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.002
	ÇNM-GYPSO	0.409	0.500	0.500	0.156	0.500	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	350.64	253.62	332.60	374.06	338.61	345.20
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 14	Önerilen Yöntem	0.008	0.389	0.345	0.281	0.104	0.500
	ÇNM-GY	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-PSO	0.052	0.001	0.001	0.001	0.001	0.048
	ÇNM-GYPSO	0.197	0.500	0.500	0.492	0.500	0.485
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	335.87	259.56	341.93	374.06	264.29	335.47
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 15	Önerilen Yöntem	0.015	0.304	0.400	0.147	0.001	0.500
	ÇNM-GY	0.081	0.056	0.006	0.003	0.099	0.292
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-GYPSO	0.346	0.276	0.500	0.272	0.500	0.356
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	350.03	289.57	340.86	374.06	291.39	278.04
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Durum 16	Önerilen Yöntem	0.255	0.133	0.230	0.500	0.001	0.500
	ÇNM-GY	0.105	0.001	0.244	0.001	0.500	0.003
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-GYPSO	0.141	0.500	0.077	0.001	0.270	0.079
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	333.09	273.78	323.93	374.06	230.40	277.88
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 17	Önerilen Yöntem	0.500	0.001	0.500	0.500	0.001	0.183
	ÇNM-GY	0.018	0.109	0.049	0.001	0.001	0.004
	ÇNM-PSO	0.104	0.001	0.001	0.001	0.001	0.010
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.500	0.500	0.014	0.500	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	314.53	158.64	241.07	374.06	190.37	353.04
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 18	Önerilen Yöntem	0.064	0.428	0.500	0.500	0.161	0.312
	ÇNM-GY	0.001	0.500	0.001	0.001	0.002	0.001
	ÇNM-PSO	0.005	0.001	0.426	0.001	0.154	0.264
	ÇNM-GYPSO	0.334	0.500	0.303	0.500	0.500	0.097
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	270	300.13	319.44	373.34	281.24	371.45
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 19	Önerilen Yöntem	0.359	0.213	0.418	0.273	0.001	0.003
	ÇNM-GY	0.003	0.120	0.146	0.031	0.007	0.105
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.500	0.124	0.340	0.282	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	355.07	229.52	338.88	374.06	211.40	353.43
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 20	Önerilen Yöntem	0.359	0.213	0.418	0.273	0.001	0.003
	ÇNM-GY	0.003	0.120	0.146	0.031	0.007	0.105
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.500	0.124	0.340	0.282	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	355.07	229.52	338.88	374.06	211.40	353.43
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Durum 21	Önerilen Yöntem	0.001	0.071	0.500	0.118	0.237	0.500
	ÇNM-GY	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.008
	ÇNM-GYPSO	0.247	0.500	0.500	0.500	0.500	0.228
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	355.31	261.88	333.18	374.06	301.64	349.25
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 22	Önerilen Yöntem	0.003	0.023	0.078	0.500	0.206	0.500
	ÇNM-GY	0.001	0.001	0.001	0.001	0.393	0.001
	ÇNM-PSO	0.137	0.001	0.115	0.001	0.001	0.456
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.500	0.323	0.295	0.430	0.144
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	343.69	328.09	337.18	374.06	344.47	345.30
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 23	Önerilen Yöntem	0.018	0.224	0.500	0.500	0.500	0.372
	ÇNM-GY	0.500	0.256	0.500	0.082	0.053	0.500
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.500	0.078	0.209	0.500	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	351.09	322.38	341.30	374.06	330.47	319.47
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 24	Önerilen Yöntem	0.077	0.022	0.049	0.279	0.001	0.237
	ÇNM-GY	0.004	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.003	0.001	0.001	0.104
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.500	0.500	0.500	0.254	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	337.99	324.68	329.50	374.06	302.70	248.98
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 25	Önerilen Yöntem	0.030	0.500	0.500	0.397	0.370	0.086
	ÇNM-GY	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-PSO	0.123	0.001	0.332	0.001	0.001	0.213
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.301	0.500	0.500	0.241	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	307.65	336.37	274.70	374.06	273.51	354.33
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Durum 26	Önerilen Yöntem	0.041	0.019	0.294	0.089	0.337	0.340
	ÇNM-GY	0.004	0.162	0.070	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-PSO	0.261	0.001	0.419	0.001	0.036	0.016
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.500	0.500	0.405	0.500	0.500
	Test Türü	KW	KW	F	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	258.21	299.04	390004.90	373.71	274.19	371.55
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 27	Önerilen Yöntem	0.276	0.221	0.500	0.500	0.001	0.012
	ÇNM-GY	0.001	0.185	0.005	0.052	0.022	0.004
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.039	0.500	0.010	0.308	0.114
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	345.35	230.47	340.98	374.06	236.47	350.12
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 28	Önerilen Yöntem	0.054	0.500	0.122	0.087	0.001	0.500
	ÇNM-GY	0.149	0.288	0.017	0.001	0.031	0.003
	ÇNM-PSO	0.500	0.001	0.006	0.001	0.001	0.500
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.214	0.500	0.314	0.271	0.500
	Test Türü	F	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	33092.33	242.54	326.42	374.06	202.80	335.83
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 29	Önerilen Yöntem	0.500	0.001	0.500	0.216	0.321	0.121
	ÇNM-GY	0.001	0.150	0.001	0.001	0.027	0.001
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.003
	ÇNM-GYPSO	0.044	0.069	0.209	0.500	0.070	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	353.04	226.49	320.99	374.06	310.96	354.78
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 30	Önerilen Yöntem	0.287	0.001	0.440	0.434	0.051	0.322
	ÇNM-GY	0.001	0.001	0.001	0.001	0.479	0.001
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.014	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.006	0.500	0.334	0.500	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	334.06	227.12	327.57	374.06	253.72	342.35
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Durum 31	Önerilen Yöntem	0.500	0.132	0.500	0.216	0.001	0.396
	ÇNM-GY	0.390	0.001	0.500	0.002	0.041	0.039
	ÇNM-PSO	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.005
	ÇNM-GYPSO	0.261	0.112	0.427	0.500	0.002	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	348.98	336.68	345.50	374.06	243.88	327.36
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Durum 32	Önerilen Yöntem	0.195	0.500	0.426	0.169	0.001	0.168
	ÇNM-GY	0.061	0.001	0.052	0.001	0.080	0.001
	ÇNM-PSO	0.002	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
	ÇNM-GYPSO	0.500	0.218	0.341	0.260	0.500	0.500
	Test Türü	KW	KW	KW	KW	KW	KW
	Test İstatistiği	337.62	285.84	335.86	374.06	241.24	247.65
	p değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

EK 2

	Önerilen Yöntem	ÇNM-GY	ÇNM-PSO	ÇNM-GRYPSO	
Durum 1	HKOKtest	53.260	323.660	177.640	247.440
	OMYHtest	50.500	255.410	237.120	258.970
	MHYMtest	1.157	1.665	1.624	1.638
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	217.940	274.400	259.160
	MHYMegt	50.500	350.350	168.840	232.310
Durum 2	HKOKtest	50.500	163.430	239.040	349.030
	OMYHtest	50.500	326.160	236.580	188.760
	MHYMtest	1.107	2.390	2.153	2.203
	HKOKegt	350.500	250.500	51.210	149.790
	OMYHegt	98.030	205.850	182.510	315.610
	MHYMegt	50.500	350.500	151.890	249.110
Durum 3	HKOKtest	50.500	346.550	163.960	240.990
	OMYHtest	50.500	348.100	210.770	192.630
	MHYMtest	50.500	349.510	174.400	227.590
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	112.680	254.240	230.720	204.360
	MHYMegt	50.500	350.370	179.200	221.930
Durum 4	HKOKtest	50.500	279.510	217.120	254.870
	OMYHtest	50.500	349.720	208.900	192.880
	MHYMtest	50.500	341.710	218.370	191.420
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	103.530	269.770	224.480	204.220
	MHYMegt	50.500	350.250	198.990	202.260
Durum 5	HKOKtest	50.500	349.430	164.950	237.120
	OMYHtest	50.500	304.380	212.540	234.580
	MHYMtest	50.500	348	186.030	217.470
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	348.600	175.050	227.850
	MHYMegt	50.500	350.050	166.040	235.410
Durum 6	HKOKtest	50.500	336.850	181.820	232.830
	OMYHtest	50.500	314.760	216.350	220.390
	MHYMtest	50.500	331.080	224.190	196.230
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	131.800	149.540	262.300	258.360
	MHYMegt	50.500	347.550	199.010	204.940

Durum 7	HKOKtest	50.500	348.660	174.520	228.320
	OMYHtest	50.500	334.750	199.200	217.550
	MHYMtest	50.500	347.020	177.840	226.640
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	282.520	236.160	232.820
	MHYMegt	50.500	273.180	267.320	211
Durum 8	HKOKtest	50.500	349.950	183.060	218.490
	OMYHtest	50.500	345.800	199.500	206.200
	MHYMtest	50.500	349.550	187.760	214.190
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	295.780	229.090	226.630
	MHYMegt	50.500	214.810	314.910	221.780
Durum 9	HKOKtest	50.500	150.510	255.850	345.140
	OMYHtest	53.490	224.390	255.310	268.810
	MHYMtest	50.500	266.790	211.950	272.760
	HKOKegt	350.500	250.500	57.610	143.390
	OMYHegt	4.020	6.742	6.373	6.487
	MHYMegt	50.500	350.260	164.030	237.210
Durum 10	HKOKtest	50.500	320.050	186.950	244.500
	OMYHtest	50.500	266.080	243.320	242.100
	MHYMtest	50.500	308.230	188.060	255.210
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	231.880	257.140	262.480
	MHYMegt	50.500	350.170	165.500	235.830
Durum 11	HKOKtest	50.500	349.190	177.910	224.400
	OMYHtest	50.500	331.340	201.950	218.210
	MHYMtest	50.500	349.690	183.130	218.680
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	55.870	337.740	193.690	214.700
	MHYMegt	50.500	349.430	190.310	211.760
Durum 12	HKOKtest	50.500	269.520	216.060	265.920
	OMYHtest	50.500	349.740	202.920	198.840
	MHYMtest	50.500	342.580	207.070	201.850
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	137.500	261.120	205.110	198.270
	MHYMegt	50.500	349.700	196.490	205.310
Durum 13	HKOKtest	50.500	349.080	167.360	235.060
	OMYHtest	50.500	301.460	223.510	226.530
	MHYMtest	50.500	348.170	193.040	210.290
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	349.180	183.080	219.240
	MHYMegt	50.500	350.120	175.640	225.740

Durum 14	HKOKtest	50.500	349.980	195.770	205.750
	OMYHtest	50.500	301.540	205.140	244.820
	MHYMtest	50.500	350.020	221.330	180.150
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	306.580	205	239.920
	MHYMegt	50.500	349.970	200.670	200.860
Durum 15	HKOKtest	50.500	350.480	170.560	230.460
	OMYHtest	50.500	325.500	201.430	224.570
	MHYMtest	50.500	350.470	183.620	217.410
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	327.250	204.590	219.660
	MHYMegt	50.500	309.080	252.970	189.450
Durum 16	HKOKtest	50.500	345.340	180.370	225.790
	OMYHtest	50.500	312.900	199.870	238.730
	MHYMtest	50.500	344.060	194.550	212.890
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	236.190	273.300	242.010
	MHYMegt	50.500	224	318.930	208.570
Durum 17	HKOKtest	50.680	335.240	182.270	233.810
	OMYHtest	78.160	269.630	222.450	231.760
	MHYMtest	50.500	287.240	222.170	242.090
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	112.080	330.010	177.680	182.230
	MHYMegt	50.500	350.500	167.410	233.590
Durum 18	HKOKtest	50.500	207.300	231.540	312.660
	OMYHtest	50.500	332.220	202.580	216.700
	MHYMtest	50.500	342.110	212.120	197.270
	HKOKegt	350.500	250.500	50.990	150.010
	OMYHegt	50.500	321.620	213.230	216.650
	MHYMegt	50.500	350.500	152.280	248.720
Durum 19	HKOKtest	50.500	350.350	165.180	235.970
	OMYHtest	50.500	269.540	232.770	249.190
	MHYMtest	50.500	350.090	186.220	215.190
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	59.050	215.450	267.230	260.270
	MHYMegt	50.500	350.490	167	234.010
Durum 20	HKOKtest	50.500	350.350	165.180	235.970
	OMYHtest	50.500	269.540	232.770	249.190
	MHYMtest	50.500	350.090	186.220	215.190
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	59.050	215.450	267.230	260.270
	MHYMegt	50.500	350.490	167	234.010

Durum 21	HKOKtest	50.500	349.610	163.800	238.090
	OMYHtest	50.500	300.710	200.660	250.130
	MHYMtest	50.500	347.900	189.460	214.140
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	250.500
	OMYHegt	50.500	333.010	201.900	216.590
	MHYMegt	50.500	350.100	170.680	230.720
Durum 22	HKOKtest	50.500	350.090	177.660	223.750
	OMYHtest	50.500	346.590	200.940	203.970
	MHYMtest	50.500	350.500	190.600	210.850
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	349.120	174.220	228.160
	MHYMegt	50.500	350.310	175.980	225.210
Durum 23	HKOKtest	50.500	350.500	169.440	231.560
	OMYHtest	50.500	341.710	187.400	222.390
	MHYMtest	50.500	350.500	182.890	218.110
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	347.410	195.530	208.560
	MHYMegt	50.500	339.570	226	185.930
Durum 24	HKOKtest	50.500	348.080	180.550	222.870
	OMYHtest	50.500	342.900	187.090	221.510
	MHYMtest	50.500	346.400	191.420	213.680
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	334.010	208.820	208.670
	MHYMegt	50.500	237.140	295.990	218.370
Durum 25	HKOKtest	50.500	330.810	183.440	237.250
	OMYHtest	50.500	348.190	183.670	219.640
	MHYMtest	50.500	314.540	201.640	235.320
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	316.510	214.130	220.860
	MHYMegt	50.500	350.500	166.130	234.870
Durum 26	HKOKtest	50.500	217.780	228.730	304.990
	OMYHtest	50.500	331.880	205.440	214.180
	MHYMtest	1.232	2.842	2.745	2.734
	HKOKegt	350.500	250.500	50.740	150.260
	OMYHegt	50.500	316.200	208.300	227
	MHYMegt	50.500	350.500	152.210	248.790
Durum 27	HKOKtest	50.500	349.870	174.830	226.800
	OMYHtest	50.500	258.470	227.670	265.360
	MHYMtest	50.500	350.450	183.320	217.730
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	53.570	207.060	262.770	278.600
	MHYMegt	50.500	350.460	170.430	230.610

Durum 28	HKOKtest	12.936	30.305	299.003	30.006
	OMYHtest	50.500	212.210	259.150	280.140
	MHYMtest	50.500	344.240	218.640	188.620
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	70.180	190.270	279.230	262.320
	MHYMegt	50.500	347.930	183.750	219.820
Durum 29	HKOKtest	50.500	348.540	164.250	238.710
	OMYHtest	50.500	262.010	250.880	238.610
	MHYMtest	50.500	338.570	181.260	231.670
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	336.460	192.010	223.030
	MHYMegt	50.500	350.360	165.470	235.670
Durum 30	HKOKtest	50.500	347.180	184.390	219.930
	OMYHtest	50.500	241.700	265.900	243.900
	MHYMtest	50.500	346.280	199.110	206.110
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	294.770	206.300	250.430
	MHYMegt	50.500	349.030	176.760	225.710
Durum 31	HKOKtest	50.500	350.500	171.800	229.200
	OMYHtest	50.500	349.270	187.520	214.710
	MHYMtest	50.500	350.500	176.190	224.810
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	291.930	226.340	233.230
	MHYMegt	50.500	340.550	233.700	177.250
Durum 32	HKOKtest	50.500	349.420	186.030	216.050
	OMYHtest	50.500	323.120	202	226.380
	MHYMtest	50.500	349.120	188.850	213.530
	HKOKegt	350.500	250.500	50.500	150.500
	OMYHegt	50.500	288.760	236.390	226.350
	MHYMegt	50.500	242.590	293.240	215.670

EK 3

	Önerilen Yöntem	ÇNM-GY	ÇNM-PSO	ÇNM-GRYPSO	
Durum 1	HKOKtest	1.140	1.264	1.244	1.250
	OMYHtest	3.126	6.203	6.130	6.205
	MHYMtest	1.155	1.661	1.624	1.640
	HKOKegt	3.665	3.367	3.312	3.321
	OMYHegt	4.287	6.094	6.207	6.176
	MHYMegt	1.045	1.488	1.405	1.420
Durum 2	HKOKtest	1.263	1.831	1.865	1.929
	OMYHtest	3.143	7.976	7.746	7.616
	MHYMtest	1.104	2.382	2.153	2.202
	HKOKegt	6.946	6.250	6.136	6.143
	OMYHegt	8.364	13.787	13.637	15.126
	MHYMegt	1.052	2.263	20.586	2.114
Durum 3	HKOKtest	11.838	1.861	17.933	1.809
	OMYHtest	42.803	12.893	119.874	11.902
	MHYMtest	11.793	27.875	26.432	2.666
	HKOKegt	48.501	43.724	43.021	4.311
	OMYHegt	43.497	92.696	90.665	8.932
	MHYMegt	10.325	20.526	19.578	1.968
Durum 4	HKOKtest	1.422	3.268	3.251	3.259
	OMYHtest	4.747	24.393	22.314	22.189
	MHYMtest	1.190	4.998	4.873	4.854
	HKOKegt	9.847	8.659	8.536	8.551
	OMYHegt	7.059	17.179	16.427	16.265
	MHYMegt	1.063	3.718	3.583	3.586
Durum 5	HKOKtest	1.063	1.413	1.362	1.372
	OMYHtest	3.300	8.680	8.461	8.492
	MHYMtest	0.990	1.776	1.706	1.712
	HKOKegt	4.090	3.900	3.858	3.868
	OMYHegt	3.881	7.870	7.399	7.465
	MHYMegt	0.993	1.626	1.546	1.558
Durum 6	HKOKtest	1.112	2.086	2.021	2.030
	OMYHtest	2.854	11.986	11.599	11.601
	MHYMtest	1.024	2.962	2.875	2.865
	HKOKegt	7.970	7.408	7.352	7.368
	OMYHegt	8.010	18.828	22.830	22.813
	MHYMegt	1.024	2.675	2.576	2.576

Durum 7	HKOKtest	1.091	2.185	2.070	2.085
	OMYHtest	3.222	14.898	14.089	14.147
	MHYMtest	0.999	2.943	2.795	2.809
	HKOKegt	5.633	5.288	5.235	5.246
	OMYHegt	4.150	13.233	13.058	13.023
	MHYMegt	0.978	2.309	2.302	2.291
Durum 8	HKOKtest	1.120	3.732	3.573	3.590
	OMYHtest	3.143	28.543	27.035	27.065
	MHYMtest	0.997	5.103	4.895	4.907
	HKOKegt	11.032	10.114	10.035	10.055
	OMYHegt	6.687	26.459	26.028	26.014
	MHYMegt	1.002	4.093	4.174	4.124
Durum 9	HKOKtest	1.108	3.121	3.195	3.207
	OMYHtest	2.918	4.690	4.770	4.782
	MHYMtest	1.141	1.485	1.475	1.487
	HKOKegt	3.625	3.260	3.167	3.172
	OMYHegt	4.074	6.727	6.372	6.476
	MHYMegt	1.008	1.484	1.395	1.416
Durum 10	HKOKtest	1.110	1.263	1.244	1.249
	OMYHtest	2.924	6.202	6.127	6.120
	MHYMtest	1.133	1.661	1.624	1.639
	HKOKegt	3.624	3.368	3.312	3.321
	OMYHegt	3.942	6.158	6.207	6.215
	MHYMegt	1.009	1.490	1.405	1.419
Durum 11	HKOKtest	1.169	1.806	1.732	1.742
	OMYHtest	2.287	6.584	6.391	6.402
	MHYMtest	1.085	2.455	2.333	2.344
	HKOKegt	4.714	4.354	4.288	4.297
	OMYHegt	7.784	10.444	9.833	9.875
	MHYMegt	0.986	2.002	1.916	1.921
Durum 12	HKOKtest	1.343	3.269	3.252	3.267
	OMYHtest	4.173	24.475	22.319	22.280
	MHYMtest	1.134	4.986	4.876	4.868
	HKOKegt	9.711	8.662	8.536	8.550
	OMYHegt	5.751	17.385	16.429	16.398
	MHYMegt	1.017	3.731	3.585	3.589
Durum 13	HKOKtest	1.048	1.408	1.362	1.373
	OMYHtest	3.132	8.704	8.461	8.460
	MHYMtest	0.968	1.770	1.706	1.711
	HKOKegt	4.053	3.898	3.858	3.869
	OMYHegt	3.487	7.850	7.399	7.446
	MHYMegt	0.971	1.619	1.547	1.558

Durum 14	HKOKtest	1.100	2.180	2.097	2.099
	OMYHtest	7.677	43.780	40.960	42.083
	MHYMtest	0.920	2.812	2.718	2.699
	HKOKegt	8.235	7.737	7.679	7.695
	OMYHegt	5.294	24.694	23.068	23.456
	MHYMegt	0.924	2.522	2.431	2.431
Durum 15	HKOKtest	1.045	2.127	1.993	2.006
	OMYHtest	4.549	24.626	21.711	21.965
	MHYMtest	0.960	2.971	2.781	2.795
	HKOKegt	5.410	5.125	5.067	5.077
	OMYHegt	3.597	12.965	12.177	12.213
	MHYMegt	0.955	2.312	2.279	2.263
Durum 16	HKOKtest	1.142	3.891	3.776	3.800
	OMYHtest	3.068	27.669	26.874	27.049
	MHYMtest	0.982	5.294	5.159	5.173
	HKOKegt	11.367	10.526	10.447	10.467
	OMYHegt	6.107	24.821	25.037	24.860
	MHYMegt	0.980	4.247	4.290	4.244
Durum 17	HKOKtest	5.655	6.174	6.063	6.087
	OMYHtest	5.183	15.759	14.803	14.923
	MHYMtest	1.257	1.721	1.702	1.706
	HKOKegt	17.169	15.806	15.549	15.591
	OMYHegt	6.976	15.377	10.937	10.816
	MHYMegt	1.123	1.581	1.483	1.496
Durum 18	HKOKtest	12.351	17.861	17.964	18.114
	OMYHtest	2.818	7.415	7.122	7.148
	MHYMtest	1.265	2.829	2.748	2.740
	HKOKegt	66.931	60.247	59.360	59.449
	OMYHegt	6.067	15.756	14.986	14.946
	MHYMegt	1.145	2.446	2.244	2.292
Durum 19	HKOKtest	11.599	17.680	16.974	17.091
	OMYHtest	6.250	23.287	22.641	22.857
	MHYMtest	1.229	2.709	2.543	2.552
	HKOKegt	44.767	40.556	39.848	39.933
	OMYHegt	7.140	13.598	14.440	14.402
	MHYMegt	1.099	2.138	2.010	2.028
Durum 20	HKOKtest	11.599	17.680	16.974	17.091
	OMYHtest	6.250	23.287	22.641	22.857
	MHYMtest	1.229	2.709	2.543	2.552
	HKOKegt	44.767	40.556	39.848	39.933
	OMYHegt	7.140	13.598	14.440	14.402
	MHYMegt	1.099	2.138	2.010	2.028

Durum 21	HKOKtest	10.624	13.752	13.251	13.364
	OMYHtest	2.599	7.646	7.203	7.370
	MHYMtest	1.093	1.812	1.747	1.752
	HKOKegt	38.565	36.823	36.412	36.517
	OMYHegt	4.288	8.892	8.474	8.492
	MHYMegt	1.078	1.704	1.627	1.640
Durum 22	HKOKtest	10.959	20.308	19.501	19.627
	OMYHtest	2.461	11.527	10.946	10.943
	MHYMtest	1.106	2.940	2.813	2.820
	HKOKegt	76.476	71.773	71.220	71.383
	OMYHegt	4.545	13.323	12.570	12.701
	MHYMegt	10.841	2.692	2.579	2.596
Durum 23	HKOKtest	10.607	20.273	18.895	19.012
	OMYHtest	2.945	14.668	13.634	13.767
	MHYMtest	1.113	2.943	2.729	2.739
	HKOKegt	50.760	47.844	47.297	47.397
	OMYHegt	3.386	11.597	11.013	11.045
	MHYMegt	1.055	2.403	2.344	2.334
Durum 24	HKOKtest	11.555	36.031	34.864	35.018
	OMYHtest	2.843	26.364	25.292	25.476
	MHYMtest	1.120	5.251	5.104	5.118
	HKOKegt	105.031	96.567	95.824	96.017
	OMYHegt	5.953	23.670	23.019	22.977
	MHYMegt	1.082	4.318	4.351	4.321
Durum 25	HKOKtest	11.066	12.297	12.086	12.132
	OMYHtest	2.629	4.025	3.709	3.768
	MHYMtest	1.232	1.697	1.661	1.666
	HKOKegt	33.709	31.354	30.848	30.932
	OMYHegt	4.402	8.296	8.076	8.054
	MHYMegt	1.092	1.572	1.477	1.490
Durum 26	HKOKtest	11.768	17.901	17.960	18.128
	OMYHtest	2.603	7.421	7.124	7.133
	MHYMtest	1.232	2.835	2.746	2.729
	HKOKegt	66.147	60.255	59.355	59.447
	OMYHegt	5.624	15.596	14.982	15.028
	MHYMegt	1.107	2.448	2.243	2.297
Durum 27	HKOKtest	11.147	17.753	16.973	17.082
	OMYHtest	5.809	23.114	22.642	23.107
	MHYMtest	1.190	2.712	2.543	2.556
	HKOKegt	44.247	40.545	39.848	39.931
	OMYHegt	5.817	13.435	14.439	14.533
	MHYMegt	1.056	2.128	2.010	2.027

Durum 28	HKOKtest	13.086	30.307	29.905	29.985
	OMYHtest	6.124	43.355	44.799	45.214
	MHYMtest	1.184	4.870	4.722	4.697
	HKOKegt	88.504	79.248	78.099	78.242
	OMYHegt	8.877	25.661	27.730	27.470
	MHYMegt	1.076	3.715	3.592	3.609
Durum 29	HKOKtest	10.251	12.881	12.458	12.576
	OMYHtest	3.280	13.769	13.330	13.158
	MHYMtest	1.098	1.754	1.682	1.697
	HKOKegt	36.742	35.489	35.089	35.195
	OMYHegt	3.735	7.995	7.591	7.657
	MHYMegt	1.061	1.635	1.559	1.576
Durum 30	HKOKtest	10.936	19.892	19.189	19.282
	OMYHtest	2.711	10.999	11.128	11.095
	MHYMtest	1.083	2.938	2.839	2.843
	HKOKegt	73.287	69.541	68.995	69.153
	OMYHegt	6.334	20.987	20.280	20.546
	MHYMegt	1.073	2.655	2.543	2.566
Durum 31	HKOKtest	10.383	20.239	18.766	18.873
	OMYHtest	2.488	15.166	13.887	14.024
	MHYMtest	1.077	2.975	2.750	2.764
	HKOKegt	50.870	48.204	47.648	47.754
	OMYHegt	3.102	11.865	11.648	11.654
	MHYMegt	1.034	2.402	2.360	2.346
Durum 32	HKOKtest	10.756	34.447	32.839	33.012
	OMYHtest	2.515	25.066	24.143	24.269
	MHYMtest	1.102	5.296	5.059	5.083
	HKOKegt	99.999	93.149	92.361	92.553
	OMYHegt	4.369	22.212	22.000	21.953
	MHYMegt	1.059	4.187	4.208	4.183

EK 4

		AUST		
			<i>i=1</i>	<i>i=2</i>
Orjinal	Durum 1	$\frac{w_i}{b_i}$	0.7194	0.3820
			7.0188	-0.1993
5 Kat Aykırı Değer	Durum 2.1	$\frac{w_i}{b_i}$	0.5256	3.5883
			3.1633	-1.0699
	Durum 2.2	$\frac{w_i}{b_i}$	-0.5628	4.5208
			2.5958	-1.3449
	Durum 2.3	$\frac{w_i}{b_i}$	0.3385	-1.3945
			-8.1477	0.4222
10 Kat Aykırı Değer	Durum 3.1	$\frac{w_i}{b_i}$	-0.0643	29.4390
			0.7596	-5.4828
	Durum 3.2	$\frac{w_i}{b_i}$	-0.3441	16.1999
			1.4229	-2.9603
	Durum 3.3	$\frac{w_i}{b_i}$	1.4348	-6.3612
			-3.6271	1.1669

EK 5

		ANSO				
			<i>i=1</i>	<i>i=2</i>	<i>i=3</i>	<i>i=4</i>
Orijinal	Durum 1	$\frac{w_i}{b_i}$	-0.1813	0.6252	-0.5440	1.2893
			0.9491	4.2469	0.5254	-1.2234
5 Kat Aykırı Değer	Durum 2.1	$\frac{w_i}{b_i}$	-1.6739	-0.7277	8.7635	-0.1480
			0.3588	2.8517	-2.0933	2.3752
10 Kat Aykırı Değer	Durum 3.1	$\frac{w_i}{b_i}$	-8.8146	0.5646	3.2638	-0.1858
			2.0427	1.9246	-0.7290	1.7472

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Özge GÜNDOĞDU

Doğum Yeri ve Tarihi : Sandıklı/AFYON 10.05.1988

Adres : Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Ekonometri Bölümü Kampüs/SİVAS

E-Posta : ogundogdu@cumhuriyet.edu.tr

Lisans : Ondokuz Mayıs Üniversitesi /İstatistik

Yüksek Lisans : Süleyman Demirel Üniversitesi /Ekonometri

Mesleki Deneyim ve Ödüller : Araştırma Görevlisi